

HOIVAN TARINOITA

Tutkimus äitiään hoivaavien tytärten narratiiveista

**Paula Vasara
Pro gradu -tutkielma
Sosiaalityö
Yhteiskuntatieteiden
ja filosofian laitos
Jyväskylän yliopisto
syksy 2011**

TIIVISTELMÄ

HOIVAN TARINOITA

Tutkimus äitiään hoivaavien tytärten narratiiveista

Paula Vasara
Sosiaalityö
Pro gradu -tutkielma
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Jyväskylän yliopisto
Ohjaaja: Mikko Mäntysaari
Syksy 2011
Sivumäärä 133
Liitteet (1)

Tämän työn tarkoituksena on tarkastella tytärten narratiiveja hoivasta. Tutkimus perustuu *Omaishoito, palkkatyö ja identiteetit* -tutkimushankkeessa kerättyihin kerronnallisiin haastatteluihin, joista on valittu neljäntoista äitiään päivittäin hoivaavan tyttären kertomukset. Työn tarkoituksena on tarkastella sitä, millaisten tarinatyyppeiden kautta kokemus hoivasta tulkiutuu äitiään hoivaavilla tyttärillä ja toisaalta millainen merkitys konstruoidulla tarinatyypillä on tulkinnan kautta elämän jäsenyksissä. Narratiivit nähdään merkityksellisen rakennelman muodostamisena sellaisesta, joka muutoin olisi sattumanvarainen. Yhdessä ne muodostavat sosiaalisen tarinavarannon: nämä kulttuuriset tarinamallit tarjoavat tietyn kulttuurin jäsenille yhteisen merkityksiperustan, jonka pohjalta voidaan luoda omaa tarinaa, tulkita itseä ja toisia sekä myös ennakoita toisten tulkintoja.

Työn analyysimenetelmänä on käytetty narratiivista metodia sosiaalisen konstruktionismin viitekehyksessä. Tytärten tarinoissa voitiin tunnistaa romanssin, tragedian ja ironian tarinatyyppejä, jotka kertoivat siitä, miten tyttäret hahmottivat kokemustaan äitinsä hoivasta ja millaisiin kulttuurisiin tarinamalleihin he nojautuivat. Romanssille tyypillinen käsitys hoivatilanteesta oli harmonian tilaa tavoitteleva kamppailu, tragedialle häviöön tuomittu taistelu elämää suurempia voimia vastaan ja ironialle etäännyttäminen ja sen hyväksyminen, että asiat voisivat olla toisinkin. Kulttuuriset mallit liittyivät käsityksiin perheestä ja sen vastuusta, vastuuden oikeudenmukaisesta jakautumisesta sekä elämän eri aspektien nivoutumisesta yhteen arjessa.

Tutkimus osoittaa, miten tyttäret käyttävät erilaisia tarinallisia malleja elämäntilanteensa jäsentämiseen ja hahmottamiseen. Se tuo esille hoivan kokemuksen moninaisuuden tytärtenkin osalta, mutta viittaa myös niihin tapoihin, joilla elämäntilanteen jäsenykset ja tulkinnat hoivasta yleisemminkin hahmottuvat. Hoivan eri ulottuvuuksien, myös kokemuksellisuuden, moninaisuuden ymmärtäminen on olennaista, jotta hoiva- ja hyvinvointipolitiikassa olisi mahdollista huomioida eri osapuolten yksilöllisesti rakentuvia jäsenyksiä. Tämän kautta voidaan mahdollistaa soveltuvien ja joustavien palveluiden järjestäminen tukemaan niitä, jotka huolehtivat läheistensä hyvinvoinnista.

Avainsanat: hoiva, omaishoiva, narratiivinen tutkimus, narratiivi, kokemus, äiti, tytär

SISÄLLYS

JOHDANTO	1
1. HOIVA SUOMALAISESSA YHTEISKUNNASSA	4
1.1 Hoivan käsite	4
1.2 Hoiva osana hyvinvointivaltion sosiaalipolitiikkaa	6
1.3 Informaalin hoivan osapuolet	10
1.4 Hoivaan vaikuttavia tekijöitä	12
2. NARRATIIVINEN TUTKIMUS	16
2.1 Narratiivisen tutkimuksen tausta	16
2.2 Narratiivisen tutkimuksen luonne ja teoreettisia jakoja	19
2.3 Narratiivinen konstruktionistinen tutkimus	23
3. NARRATIIVINEN TULKINTA	29
3.1 Narratiivin käsite	29
3.2 Tarinavarannon käsite	33
3.3 Tarinoiden funktioita	38
3.4 Narratiivien suhde todellisuuteen	40
3.5 Elämän, kokemuksen ja kertomuksen suhde	44
4. TUTKIMUSASETELMA	48
4.1 Hoivaan liittyvää tutkimusta	48
4.2 Tutkimuskysymys	51
4.3 Aineiston kuvaus	53
5. HOIVAN TARINATYYPIT	59
5.1 Tytärten kertomusten tarinatyyppisiä ja niissä ilmeneviä hahmoja	59
5.2 Romanssi	61
Iiris – tarina kamppailusta harmonian palauttamiseksi	64
5.3 Tragedia	70
Mirja – tarina väistämättä hävitystä taistelusta	72
5.4 Ironia	77
Viivi – tarina vaihtoehdottoman valinnan paradoksista	79
6. TARINATYYPPIEN KULTTUURISIA MALLEJA	85
6.1 Tarinan merkitys hoivassa	85
6.2 Hoivan perusteluiden kulttuurisia malleja	88
6.3 Hoivan rakentuminen perheeseen	94
6.4 Hoivan vastuiden jakautuminen	99
6.5 Hoiva osana arkea	106
LOPUKSI	112
LÄHTEET	119
LIITTEET	128

JOHDANTO

Ihminen ei ole saari vaan alati vuorovaikutuksessa ympäristönsä ja muiden yhteiskunnan jäsenten kanssa. Modernissa maailmassa osa tästä kanssakäymisestä on määrittynyt hoivaksi, millä yksinkertaisimmillaan tarkoitetaan toisen auttamista eri tavoin. Hoiva ja sen erilaiset tuottamisen tavat ovat osa inhimillistä arkipäivän kokemusta, joka koskettaa kaikkia yhteiskunnan jäseniä – sitä tuotetaan ja vastaanotetaan elämänsä eri vaiheissa ja usein näissä rooleissa voidaan toimia samanaikaisesti.

Hoivatilanteissa yhteisenä tavoitteena on hyvinvointi. Hyvinvointitutkimuksen peruskysymyksenä on ollut se, luotetaanko ihmisen omaan arvioon hyvinvoinnistaan vai voidaanko tilannetta arvioida objektiivisesti ilman yksilön omaa näkemystä. Toisaalta tähän linkittyy kysymys siitä, määritelläänkö hyvinvointia yksilöiden ja väestöryhmien tarpeiden, preferenssien vai resurssien avulla. Lisäksi on pohdittava myös sitä, onko hyvinvointi elämää kokonaisvaltaisesti luonnehtiva seikka vai jaetaanko se osatekijöihin, jotka voivat yhdistettyinä painottua eri tavoin.¹ Yhä lisääntyvässä määrin käydään myös keskustelua siitä, että hyvinvointia tulisi objektiivisten mittareiden ohella arvioida muistakin näkökulmista käsin, esimerkiksi kokemuksellisuuden näkökulmasta tai yhdistellen erilaisia mittaamisen ja arvioimisen tapoja.

Niin kognitiiviset kuin fyysisetkin terveysongelmat yleistyvät iän myötä ja myötävaikuttavat hoivan ja siten ulkopuolisen avun tarpeen syntymiseen². Yhteisenä tavoitteena hoivassa on mahdollisimman suuri hyvinvointi, mikä linkittyy myös käsityksiin onnellisuudesta. Onnellisen elämän edellytyksenä voidaan nähdä tyydytystä tuottavien asioiden ja kokemusten saavuttaminen tai halujen ja samalla pettymysten mahdollisuuksien minimoiminen. Toisaalta aktiivisessa elämässä nautitaan jonkin hallitun taidon harjoittamisesta ja saavutetaan onnellisuutta sitä kautta, mikä käytännössä merkitsee haasteiden ja mahdollisuuksien etsimistä.³ Hyvät aineelliset olosuhteet ovat reunaehto pitkälle iälle, mutta ne eivät selitä sitä: mielekäs toiminta ja aktiivinen elämä näyttävät olennaisina tekijöinä vanhuusiän vireyden ja hyvän toimintakykyisyyden kannalta ja siten merkityksellisinä myös hoivaa ajatellen.⁴

¹ Rauhala ym. 2000, 194; Moisio ym. 2008, 14-18

² Ks. esimerkiksi Milligan 2001, 31

³ Onnellisuushanteista esimerkiksi von Wright 2001: epikurolaisuus, askeettisuus, aktiivinen mielihyvä.

⁴ Rauhala ym. 2000, 192-193

Hoivassa toimijoina ovat yhteen kietoutuneet sekä ammattilaiset että maallikot ja sitä tehdään sekä julkisesti että yksityisesti kattaen koko ihmiselämän vaiheet. Näin se pirstaloituu monella tapaa. Eri toimijoiden väliset rajalinjat ovat rakentuneet tiettyssä ajassa, mikä sisällyttää niihin myös muutoksen mahdollisuuden. Suomalaisessa yhteiskunnassa kunnilla on hyvinvointipalvelujen toteuttajana olennainen rooli – keskustelua käydään siitä, mikä on rajanveto yksityisen ja julkisen välillä ja miten hoivapalvelujen tuottaminen jaetaan kuntien, järjestöjen sekä yritysten kesken.⁵

Hoivaan kietoutuu niin moraalisia kuin juridisiakin velvoitteita. Aikuisilla lapsilla ei ole Suomessa lain mukaista velvoitetta vanhempiensa elatukseen tai hoivaan, mutta kuitenkin he kokevat haluavansa – tai joskus joutuvansa – osallistumaan vanhempiensa hyvinvoinnin takaamiseen eri tavoin. Epävirallinen apu on merkittävässä roolissa ikääntyneiden kotona selviytymisessä, vaikka julkinen sektori tarjoaakin periaatteessa heidän tarvitsemansa sosiaali- ja terveystalvet. Keskeisimpinä informaalin avun lähteinä Suomessa ikääntyneillä ovat puoliso ja lapset. Sen saantiin vaikuttavat monet tekijät: esimerkiksi formaalien palveluiden kattavuus, puolison ja lasten olemassaolo, muu sosiaalinen verkosto sekä sukupuoli, ikä, siviilisääty, perhe- ja asuntokuntarakenne. Lisäksi merkityksellisiä ovat avun tarpeen syyt, mahdollisuudet erilaisiin avuntuottajiin sekä potentiaalisten hoivan tuottajien realistiset mahdollisuudet tuottaa tarvittavaa hoivaa. Siihen vaikuttavat myös ne kulttuuriset mallit, jotka jäsentävät elämäämme ja kokemustamme: ne ohjaavat käsityksiä siitä, mikä on mahdollista, tavoiteltavaa tai sosiaalisesti hyväksyttyä.⁶

Usein toistetaan käsitystä siitä, että ikääntyvässä yhteiskunnassa tarvitaan informaaleja hoivan tuottajia, mutta samanaikaisesti myös työurien pidentämistä sekä naisten osallistumista työmarkkinoille. Oman lisänsä tähän tuo globalisoituva maailma ja hoivan alueellinen ja sukupolvittainen limittyminen. Perheeseen linkittyvän hoivan yhdistämiseen työssäkäyntiin sisältyy erilaisia haasteita – joustavia, monimuotoisia ja yksilöllisiä ratkaisuja tukevia vaihtoehtoja on löydettävä, jotta yhteiskunta edelleen voisi nojautua läheisten omaishoivaajien kykyyn ja haluun tuottaa hoivaa. Hyvinvoinnin kannalta olennaista on

⁵ Kröger 2009, 99-100

⁶ Blomgren 2006 168-173; Finch 1989, 26-29; ks. myös Finch & Mason 1993, Lewis & Meredith 1988, Stone 2008 sekä *Työ ja terveys* -kyselystä, *HYPÄ*-kyselystä ja *Terveys 2000* -tutkimuksesta julkaistuja raportteja.

mahdollistaa hoivan tuottaminen niin, että kukaan osapuolista ei koe uupuvansa tai joutuvansa ansaan.

Vaikka modernissa palkkatyön maailmassa puhutaan individualismin eetoksessa, yksilöllistymisestä ja eriytyneisyydestä, läheinen rakentuu usein luontevasti ja kyseenalaistamattomasti sellaiseksi, jonka puolesta ollaan valmiita tekemään asioita. Joskus tämä vaatii sovittelua ja jopa uhrauksia oman elämän suhteen, toisinaan korostuvat auttamissuhteen palkitsevuus ja positiiviset ulottuvuudet. On olemassa jo jonkin verran tutkimusta siitä, millaisia ongelmia esimerkiksi työn ja omaishoivan yhdistämiseen liittyy, mutta hoivan kokemuksellista ulottuvuutta on tutkittu vähemmän. Uskon, että tämän ulottuvuuden tarkastelemisen avulla olisi mahdollista entistä paremmin tunnistaa hoivajien tarpeita ja sitä kautta edistää heidän jaksamistaan sekä tukea epävirallisen hoivan tuottamista.

Jokainen yksilö kohtaa elämänsä aikana monenlaisia asioita, jotka jäsentyvät eri tavoin. Tekojen ja ajatusmallien taustalla olevaa ihmisyyttä voi hahmottaa narratiivin eli tarinan käsitteen kautta: sen avulla voidaan etsiä loogisia yhteyksiä, selitysmalleja, juonirakenteita ja merkityksenantoja. Joskus narratiivin kautta hahmotuvat ne keskenään käsittämättömillä ja satunnaisilla vaikuttavat tekijät, jotka saavat merkityksensä vasta osien hahmotuessa mielekkääksi kokonaisuudeksi tarinallisuuden ja juonellisuuden kautta.

Tämän työn tarkoituksena onkin laajassa mielessä tarkastella narratiivisen tutkimuksen kautta sitä, miten hoiva koetaan: millaisten tarinatyyppeiden kautta tuo kokemus tulkitaan äitinsä hyvinvoinnista päivittäin huolehtivien tyttärien elämässä ja millainen merkitys konstruoidulla tarinatyypillä tulkinnan ja elämänjäsenysten kannalta on. Lisäksi tavoitteena on hahmotella sitä, miten hoivaa näissä tarinoissa perustellaan, miten ja mistä siihen liittyvistä perhevastuista neuvotellaan, millaiseksi se koetaan sekä miten itse tehtävästä ja sen sovittamisesta osaksi omaa elämäntulkintaa selviydytään. Erityisesti sosiaalityön kannalta kiinnostavaa on tarkastella tarinallisen tulkinnan kautta niitä tekijöitä, jotka yksilön narratiivissa tekevät jaksamisen ja ratkaisujen löytymisen helpommaksi: sitä kautta voidaan pohtia myös sitä, miten yhteiskunta ja sosiaalityö voisivat olla tukemassa entistä paremmin omaisten mahdollisuutta halutessaan tarjota hoivaa läheisilleen.

1. HOIVA SUOMALAISESSA YHTEISKUNNASSA

1.1 Hoivan käsite

Hoiva sisältää monenlaisia asioita. Siitä ei ole olemassa yksiselitteistä määritelmää, mutta se on läsnä kaikkien arjessa elämänsä eri vaiheissa monin tavoin – vastaanottajana tai tuottajana. Käsitteenä hoiva yleistyi 1980-luvulla; aiemmin käytettiin huolenpidon, auttamisen, hoidon tai hoitamisen termejä. Yleismääritelmänä se kattaa lasten, aikuisten sekä ikääntyneiden hoivan sisältäen ajatuksen toisen tarpeista huolehtimisesta. Se voi olla fyysistä tai psyykkistä – siis luonteeltaan esimerkiksi raskasta ruumiillista työtä tai läsnäoloa.⁷ Hoiva erottuu hoidon käsitteestä, joka usein viittaa terveydenhoidollisiin tehtäviin hoivakeskustelussa.

Hoivan käsitteen ytimessä on ajatus siitä, että autetaan toista, joka ei selviydy yksin ilman toisten huolenpitoa. Se voi olla palkattua, jolloin se useimmiten on ammatillista formaalia hoivaa laitoksissa ja avohuollossa, kuten esimerkiksi kunnan järjestämät kotiaivustajan sekä kotisairaanhoidon palvelut. Informaali palkaton hoiva sisältää läheisten ja omaisten tekemän hoivatyön – apua voidaan saada puolisolta, lapsilta, muilta sukulaisilta, ystäviltä, tuttavilta tai naapureilta. Formaalin ja informaalin väliin sijoittuu semiformaalinen hoiva, joka sisältää piirteitä molemmista. Jaottelut eivät ole yksiselitteisiä ja selvärajaisia – esimerkiksi informaalia hoivaa voidaan tukea rahallisesti. Toisaalta tilanne, jossa ikääntyneen aikuistunut lapsi toimii ostopalvelun maksajana, voidaan käsittää samanaikaisesti sekä epäviralliseksi että viralliseksi. Näiden ohella omaishoito muodostaa oman erityisen luokkansa näiden rajapinnassa.⁸

Anttonen ja Zechner toteavat tutkijoiden määritelleen hoivan palkatuksi tai palkattomaksi työksi. Se rakentuu kuitenkin työn käsitettä laajemmaksi, sillä se määrittää myös sosiaalisia suhteita ja inhimillistä kanssakäymistä. Siihen liitetään kulttuurinen malli, jonka mukaan hoivasuhteen osapuolet tuntevat myönteisiä tunteita toisiaan kohtaan – tämä ei välttämättä toteudu, mutta usein suhde perustuu haluun auttaa ja suojella läheistä ihmistä.⁹ Olennaista hoivan käsitteen ymmärtämisen kannalta on nimenomaan sen kohdistuminen henki-

⁷ Anttonen & Zechner 2009, 16-17; Tedre 1999, 46

⁸ Anttonen 2009, 56-57; Blomgren ym. 2006, 167

⁹ Anttonen & Zechner 2009, 19-20

löön: todelliselta muodoltaan se voi vaihdella, mutta hoivaan liittyy olettamus siitä, ettei sen vastaanottaja kykene suoriutumaan omin avuin esimerkiksi fyysisten rajoitteiden vuoksi¹⁰.

Grahamin mukaan hoivaamisen ja hoivattuna olemisen kokemus on sidoksissa siihen, miten määrittelemme itsemme ja sosiaaliset suhteemme. Samalla se on olennainen osa prosessissa, jossa yhteiskunta uudelleen tuottaa itsensä ja ylläpitää työvoimansa henkistä ja fyysistä terveyttä. Näiden hoivan ulottuvuuksien tunnistaminen viittaa siihen, että hoiva vaatii samanaikaisesti sekä rakkautta että työtä (*labour/love*); sen vaateita muokkaavat laajemman yhteiskunnan sosiaaliset suhteet.¹¹ Hoivassa tehtäviä ei siis tehdä suoranaisesti itselle vaan toiselle, mikä sisällyttää käsitteeseen myös avun tarvetta, kykenemättömyyttä, voimattomuutta, riippuvaisuutta tai osaamattomuuttakin ja siten siihen kietoutuu myös valtasuhde¹².

Hoivan tehtävät voivat olla fyysisiä, mutta myös psyykkiseen ja sosiaaliseen ulottuvuuteen liittyviä tarkistussoittoja, virkistäytymistä ja seuranpitoa. Esimerkiksi Sointu on kiinnittänyt huomiota läsnäoloon keskeisenä hoivan ulottuvuutena, joka usein jää konkreettisen työn rinnalla huomioimatta. Sillä hän viittaa toisaalta fyysiseen läheisyyteen, mutta myös aistien ja ajatusten suuntautumiseen kohti hoivaa tarvitsevaa ja hänen kanssaan jaettava todellisuutta.¹³

Hoivan tehtävistä omaisille, erityisesti tyttärelle, koetaan usein luontevasti kuuluvaksi esimerkiksi ruoanlaitto, siivous, pyykinpesu ja seuranpito. Herkimmin hankitaan apua tietyn tyyppiseen ammattimaisiksi hoivatehtäviksi käsitettäviin askareisiin kuten sairaanhoidollisiin toimenpiteisiin¹⁴. Auttamiseen kietoutuu myös se, että usein huolehditaan sellaisista arkisista asioista, joissa autettavat ajattelevat myös itse olevansa asiantuntijoita ja he haluavat asiat tehtävän tietyllä tavalla¹⁵.

¹⁰ Anttonen & Zechner 2009, 27-28 ja 36-37; problematiikkaan liittyen ks. myös Wærness, Knif & Kremer

¹¹ Graham 1983, 13-14: Graham viittaa myös hoivaan työhön, jonka tavoitteena on pitää läheiset elossa.

¹² Tedre 1999, 41-42; ks. myös Kari Wærness 1996

¹³ Sointu 2011, 158

¹⁴ Lewis & Meredith 1988, 47-49

¹⁵ Tedre 1999, 51-52

Koti on yksityisen aluetta: se ei ole vain spatiaalinen käsite fyysisestä tilasta vaan tunnelautunut käsite, eletty ja koettu tila, joka voi rakentua hyvin erilaisiin paikkoihin.¹⁶ Toisaalta kodin työt ovat luonnollisia, toistuvia ja rutiininomaisia, mutta silti niihin liittyy oikein tekemisen tapoja. Usein perheenjäsenet jakavat monia samoja kulttuurisia merkityksiä ja kodin työt luonnollisina kuuluvat toisaalta itsestään selvän osaamisen alueeseen, mutta niihin liittyy myös kulttuuriseksi pakoiksi muuttuneita osaamisen ja oikein tekemisen tapoja ja siten siihen kietoutuvat myös asiantuntijuuden ja vallan teemat.¹⁷

Hoivassa tukeudutaan usein rutiineihin, jotka toimivat eräänlaisena turvaverkkona. Ne alentavat päätöksenteon kompleksisuutta ja säästävät siten siihen kuluvia voimavaroja. Ne luovat kodikkuuden ja normaaliuden tunnetta tehden käyttäytymisestä ennustettavaa ja muodostavat ulkopuolisille viitekehyksen, jossa yksilöt voidaan tulkita luotettaviksi. Rutiinien funktiot tekevät arkielämästä ja sen uusintamisesta sujuvaa – ne toisaalta auttavat sitä, mutta voivat myös rajoittaa pakottaen elämää pysyviin uomiin. Rutiinit ovat keskeisiä sosiaalisen järjestyksen ylläpidossa, sillä niiden luoma pysyvyys lisää yksilöllisellä ja yhteiskunnallisella tasolla ennustettavuutta ja kodikkuutta kohentaen turvallisuuden tunnetta ja antaen odotuksille reaalista perustaa.¹⁸

1.2 Hoiva osana hyvinvointivaltion sosiaalipolitiikkaa

Suomalaista hyvinvointivaltiota on rakennettu solidaarisuus-, täystyöllisyys-, sukupolvi- ja sukupuolisopimuksen varaan. Solidaarisuussopimukseen liittyy ajatus riskien jakamisesta niin, että estetään kollektiivisen kurjuuden tuottamia yhteiskunnallisia vaaroja. Täystyöllisyysopimuksen mukaan palkkatyön tulee olla jatkuvaa, kokoaikaista ja yksilön ja perheen toimeentuloon riittävää. Sukupolvi- ja sukupuolisopimukset ovat epämääräisempiä. Moraaliin tai vastavuoroisuuden odotuksiin perustuvat kulttuuriset sopimukset sukupolvien välillä uusintavat itseään vaihtuvissa yhteiskunnallisissa olosuhteissa erilaisten yhteiskuntien ja kulttuurien pyrkiessä pitämään huolta apua tarvitsevista. Kyse on resurssien jaosta ja sopimusta säännellään verotus- ja sosiaalimenokäytännöin – näin hyvinvointivaltiossa jaetaan resursseja sukupolvien välillä ja sisällä samalla vahvistetaan oletusta vastavuoroisuudesta. Sukupolvisopimuksella viitataan yleisimmin feministi-

¹⁶ Ks. Granfelt 1998: kodin merkityksistä.

¹⁷ Tedre 1999, 91-92

¹⁸ Ilmonen 1998, 95-96 ja 98-102

sessä tutkimuksessa niihin lausumattomiin sääntöihin, vastavuoroisiin velvollisuuksiin ja oikeuksiin, jotka määrittävät sukupuolten ja -polvien keskinäisiä suhteita ja siten tuotannon ja uusintamisen suhteita.¹⁹

Lopullinen hoivavastuu lain mukaan on formaalien toimijoiden, mikä on tuonut mukanaan myös hoivan yhteiskunnallistumisen ja sitä kautta myös oikeudellistumisen: tiettyjen oikeuksien saavuttamisen kautta taataan pääsy hoivapalveluiden käyttäjiksi sekä vahvistetaan myös omaishoitajien asemaa. Voidaan kuitenkin todeta, että vielä nykyisin hoivaan liittyvät oikeudet ovat heikkoja ja etuudet tasoltaan matalia.²⁰

Julkunen toteaa, että Pohjoismaissa sukulaisten keskinäiset huolenpitovelvollisuudet on poistettu vanhempien alaikäisiin lapsiin kohdistuvia velvollisuuksia lukuun ottamatta ja valtion vastuu avuttomien huolenpidosta on selkeästi määritelty. Myös oikeus olla hoivamatta julkisen sosiaalipalvelujen tuella on taattu varsin hyvin. Mutta oikeus hoivata yksityiselämässä ja saada siitä toimeentulo on huomattavasti turvattu. On tärkeää keskustella siitä, miten taataan oikeus hoivaan, miten oikeus hoivata ja saada toimeentulo sekä oikeus olla hoivamatta.²¹ Esimerkiksi työaikalaki tarjoaa nykyisin joustavia työn organisoinnin mahdollisuuksia, minkä lisäksi on mahdollista saada palkatonta vapaata hoivavelvollisuuksien perusteella²².

Yhteiskunnan tukea hoivatehtävään voi saada tekemällä omaishoitosopimuksen kunnan kanssa (toimeksiantosuhde), mutta vain pieni vähemmistö omaistaan hoivaavista käyttää tätä mahdollisuutta. Suomessa on arviolta noin 300 000 omaishoivaajaa, joista vain noin kymmenesosa saa omaishoidontukea²³. Sosiaalihuoltolaissa tuella tarkoitetaan vanhuksen, vammaisen tai sairaan henkilön kotona tapahtuvan hoidon tai muun huolenpidon turvaamiseksi annettavaa hoitopalkkiota ja palveluja, jotka määritellään hoidettavan hoito- ja palvelusuunnitelmassa. Sitä voidaan myöntää, jos henkilö tarvitsee alentuneen toimintakyvyn, sairauden, vamman tai muun vastaavanlaisen syyn vuoksi hoitoa tai muuta huolenpi-

¹⁹ Tedre 1999, 20-24; Väärälä 1998, 48-51

²⁰ Anttonen 2009, 56-57; Blomgren ym. 2006, 167

²¹ Julkunen 1999, 83-84

²² Työaikalaki 605/1996

²³ Omaishoidon tukea saavia noin 36 000 Omaishoitajat ja Läheiset -Liiton mukaan (9.9.2011).

toa, joka on mahdollista järjestää hoidettavan kotona sopimalla siitä hänen omaistensa tai läheistensä kanssa ja tarpeellisten palvelujen avulla.²⁴

Lain mukaan omaishoidon tuki koostuu rahana maksettavasta etuudesta tai palvelusta tai näiden yhdistelmästä, jotka määritellään kunnan ja omaishoitajan tekemässä omaishoitosopimuksessa hoivan tarvitsijan suostumuksella. Itse tuki myönnetään avun tarpeessa olevalle henkilölle, mutta maksetaan täysi-ikäiselle riittävän terveydentilan omaavalle hoivan antajalle. Omaishoitajalla on myös oikeus eläkkeeseen sekä vapaapäiviin. Käytännössä tuen käyttö on yhä kirjavaa myöntämiskriteereiltään ja tasoltaan: se ei ole subjektiivinen oikeus vaan harkinnanvarainen etuus.²⁵

Suomalainenkin hyvinvointivaltio muuntuu ajassa. Krögerin tarkastelussa sosiaalipalvelujen keskittämiseen liittyvistä muutoksista todetaan, että vuosikymmenten aikana sosiaalipalvelujen kehityksessä Suomessa on nähty aaltoliike desentralisaation ja keskittämisen välillä toistuvissa jaksoissa. Luonteenomaista tälle prosessille on ollut siirtyminen ääripäästä toiseen. Vastuun jakautumisen muutokset ovat nyt jälleen johtaneet siihen, että paikallista harkintaa pidetään epätasa-arvon lähteenä ja nähdään riskinä kansalaisten oikeuksien toteuttamiselle. Paikallisen autonomian ja alueellisen tasa-arvon periaatteet ovat jatkuvassa jännitteessä keskenään ja tämä ambivalenssi tuottaa helposti keskittämisen, purkamisen ja uudelleenkeskittämisen kierteen. Ajatus siitä, että kaikkien kansalaisten tulisi olla saman hyvinvointijärjestelmän piirissä, johtaa yhä ajattelua.²⁶ Universalismin periaatetta haastaa omaishoitajien elämäntilanteiden ja sitä myöden tarpeiden erilaisuus.

Hoivaan liittyvissä yhteiskuntapoliittisissa ratkaisuisissa on pyritty viime vuosina lisäämään avopalveluina tarvittavaa tukea sekä vähentämään laitoshoidon. Esimerkiksi sosiaali- ja terveydenhuollon tavoite- ja toimintaohjelmassa todetaan ikäihmisten palvelujen kehittämisen tärkeimpänä tavoitteena olevan mahdollistaa kotona asuminen mahdollisimman pitkään²⁷. Valinnan vaihtoehdot ja yksilöllisten ratkaisujen mahdollisuudet periaatteessa lisääntyvät, mutta samanaikaisesti nojaututaan yhä lisääntyvissä määrin hoivan tarvitsijoiden läheisten ja omaisten tuottamaan hoivaan. Yksilöllistyminen, epävarmuus,

²⁴ Sosiaalihuoltolaki 710/1982; Laki omaishoidon tuesta 937/2005

²⁵ Anttonen 2009, 77

²⁶ Kröger 2011, 155-157

²⁷ Sosiaali- ja terveydenhuollon tavoite- ja toimintaohjelma 2004-2007 (2003)

katkokset ja muutoksenalaisuus ovat osa modernia aikaa, mutta keskustelua on herättänyt liiallinen vaihtoehtojen kaventuminen siinä mielessä, että pysyväksi puheen dikotomiaksi on muodostunut hyvä koti – huono laitoshoido.

Laitoshoidon vähentäminen ei ole ongelmatonta. Sointu on todennut, että omassa kodissa vanhenemiseen kannustetaan poliittisin puhein ja sosiaalipoliittisin järjestelyin, minkä ohella ajatusta kodista hyvänä vanhenemisen ympäristönä tukevat tietyt kulttuuriset mielikuvat kodista levon ja turvan paikkana. Koti ei automaattisesti kuitenkaan taivu hoi-
van ympäristöksi, sillä se voi olla samanaikaisesti sekä uuvuttava että mukava.²⁸ Ajatus siitä, että koti itsestään selvästi sisältäisi itsessään positiivista ja jotain laitosmaailman toimintaa parempaa tuntuu arveluttavalta – kotona auttamiseen voi sisältyä kaltoinkohtelua, holhoamista ja estämistä auttamissuhteen ollessa myös valtasuhde²⁹. Esimerkiksi Ylisen ja Rissanen tutkimuksessa todettiin, että sosiaalityöntekijät kohtaavat hoidoltaan laiminlyötyjä, henkisesti ja ruumiillisesti kaltoinkohdeltuja sekä taloudellisesti ja seksuaalisesti hyväksikäytettyjä ikääntyneitä. Kaltoinkohtelija on useimmiten lähiomainen ja tilanteen taustalla vaikuttavat alkoholi-, mielenterveys- ja mustasukkaisuusongelmat, riippuvuus, omaishoitajan väsyminen sekä erilaiset vuosien mittaan kertyneet patoutumat.³⁰

Myös julkisen sektorin organisaatioita on alettu johtaa uudenlaisen julkisjohtamisen³¹ pohjalta; siihen limittyvät entistä tiukemmat kustannustehokkuuden vaatimukset. Esimerkiksi Julkunen toteaa, että tämä hoivan massamalli köyhdyttää ammatillista hoivatyötä apua tarvitsevan ja tämän kodin kokonaisvaltaisesta huolenpidosta standardoiduiksi, ositetuiksi ja tiukasti mitoitetuiksi toimenpiteiksi, jolloin esimerkiksi julkinen kotipalvelu tuotteistuu, osittuu ja määritellään sekä sovitaan yhä kauempaa.³² Eri toimijoiden tuottamista hyvinvointipalveluista, niiden laadusta ja riittävydestä käydäänkin perustellusta syytä vilkasta keskustelua hoivapaletin muuttaessa muotoaan.

²⁸ Sointu 2009, 176-177

²⁹ Ks. esimerkiksi Tedre 1999, 86-87

³⁰ Ylinen & Rissanen 2005

³¹ NPM (*new public management*) -keskustelut

³² Julkunen 2006, 36-37

1.3 Informaalin hoivan osapuolet

Hoiva on rakentunut osaksi suomalaista arkea. Se kasautuu usein työikäisille, joilla hoivavelvoitteet voivat olla monen suuntaisia: he saattavatkin auttaa sekä omia vanhempiaan, lapsiaan ja heidän lapsiaan että ystäviään ja naapureitaan. *Työ ja terveys* -kyselyn mukaan noin viidennes työssäkäyvistä huolehtii työnsä ulkopuolella henkilöstä, joka tarvitsee apua iän, sairauden tai vamman vuoksi. Kaikista työssäkäyvistä suomalaisista 25-64-vuotiaista 13 prosenttia huolehtii läheisestään kerran viikossa tai useammin, mikä kuvastaa osaltaan annetun tuen määrää ja sitovuutta. Useimmiten avustaminen liittyy esimerkiksi kaupassa käyntiin, kyyditsemiseen tai muuhun asiointiin, mutta se voi olla myös hyvin henkilökohtaisista tarpeista huolehtimista. Hoiva on sukupuolittunutta: naisten keskuudessa tavanomaisempaa on taloustöissä avustaminen ja henkilökohtainen hoivaaminen miesten tarjotessa apua useammin korjaus-, rakennus- tai pihatöihin liittyen.³³

Ikääntyneiden mielipiteitä, elinolosuhteita ja niiden muutoksia on seurattu *Vanhusbarometrin*³⁴ avulla. Lisäksi *Suomalaisten hyvinvointi ja palvelut* (HYPA) -kysely on Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen tutkimus, jonka tavoitteena on tarjota kattavaa tutkimusaineistoa suomalaisten hyvinvoinnista ja hyvinvointipalveluiden käytöstä. Siinä kerätään tietoa hyvinvoinnista, läheissuhteista, terveydestä, terveys- ja sosiaalipalveluiden käytöstä ja asiakaskokemuksista sekä mielipiteistä³⁵. Myös terveydentilalla on vaikutusta hoivaan, mitä valottaa *Terveys 2000* -tutkimus; siinä todettiin terveytensä hyväksi tai melko hyväksi kokevan kaksi kolmasosaa työikäisistä sekä kolmannes eläkeikäisistä. Työikäisistä 44 prosenttia kärsi vähintään yhdestä pitkäaikaissairaudesta, eläkeläisistä 82 prosenttia. Suomalaisen aikuisväestön koettu terveydentila on kohentunut sekä myös eläkeikäisten toimintakyky vaikutti selkeästi kohentuneen kaikkein vanhimpia, 85 vuotta täyttäneitä lukuun ottamatta.³⁶

Lisäksi *Terveys 2000* -tutkimuksessa selvitettiin avun ja kuntoutuspalvelujen tarvetta ja saantia. Toimintakyvyn heikkenemisen vuoksi vain pieni osa nuorista sai apua, mutta valtaosa ikääntyneistä. Kolme neljännestä avun tarvetta kokeneista arvioi saamansa avun riittäväksi, mutta neljännes ei saanut sitä lainkaan tai ei ainakaan riittävässä määrin. Apu

³³ Kauppinen ym. 2007 / *Työ ja terveys* -kysely 2006

³⁴ Ks. esim. Vaarama ym. 1999 / *Vanhusbarometri*

³⁵ THL:n HYPA-kyselyt on toteutettu vuosina 2004, 2006 ja 2009; ks. esim. Vaarama ym. 2010.

³⁶ Aromaa & Koskinen 2002 / *Terveys 2000* -tutkimus

oli sukupuolittunutta: kaikissa ikäryhmissä apua sai huomattavasti suurempi osa naisista kuin miehistä. Tyydytetyn avuntarpeen lisäksi tyydyttymätöntä avuntarvetta oli selkeästi enemmän naisten kuin miesten keskuudessa, mutta kaiken kaikkiaan tyydyttymätön avuntarve oli yleensä määrältään verrattain vähäistä.³⁷

Tarkasteltaessa ikääntyneiden saamaa epävirallista ja virallista apua (avunsaanti tavallisimpiin toimiin, avun epäviralliset ja viralliset lähteet sekä kustakin lähteestä saadun avun taajuus sekä näihin yhteydessä olevat taustatekijät, erityisesti asuinjärjestelyt) voidaan todeta, että 43 prosenttia 70 vuotta täyttäneistä naisista ja 28 prosenttia miehistä sai toimintakykynsä heikkenemisen takia apua tavallisiin toimiinsa. Epävirallista (puolison, lasten tai heidän puolisoitensa, muiden sukulaisten, naapureiden, ystävien ja tuttavien) tarjoamaa apua naisista sai reilu kolmannes ja miehistä reilu viidennes: suurimman yksittäisen avunantajryhmän muodostivat lapset puolisoineen. Virallista apua (kotiavustajat, kodinhoitajat, kotisairaanhoidajat, ostoapu) sai 24 prosenttia naisista ja 16 prosenttia miehistä. Voidaan todeta, että kaiken kaikkiaan suurempi osa sai epävirallista apua ja sitä saatiin myös useammin. Valtaosa avun saajista sai sekä epävirallista että virallista apua; pelkän virallisen avun varassa todennäköisimmin olivat naimattomat ja lapsettomat iäkkäät henkilöt.³⁸

Voidaankin todeta, että mahdollisuus saada epävirallista apua kasautuu tiettyihin väestöryhmiin ja siihen vaikuttavat potentiaalisten avunantajien olemassaolo, määrä, halukkuus ja mahdollisuudet tuottaa sitä. Vaikka suurin osa saa apua epävirallisilta tahoilta, he ilmoittavat halukkuutensa saada apua formaalilta sektorilta. Blomgren ym. toteavatkin, että täysin epäviralliseen apuun turvautuvat saattavat kokea olevansa taakkana läheisilleen, mutta toisaalta vain virallista apua saavat voivat tuntea epävarmuutta joutuessaan kilpailemaan virallisen sektorin tarjoamista palveluista. Toimivimmalta ratkaisulta Blomgren ym. mukaan vaikuttaisi epävirallisen ja virallisen avun yhdistelmä paljon apua tarvitsevien hoidossa.³⁹

³⁷ Koskinen ym. 2002 / *Terveys 2000* -tutkimus

³⁸ Blomgren ym. 2006, 168-173

³⁹ Blomgren ym. 2006, 175-176

1.4 Hoivaan vaikuttavia tekijöitä

Hoivan kontekstissa vaikuttavat monet tekijät, esimerkiksi sosioekonomiset kuten taloudellinen suhdanne, työttömyys sekä liikkuvuus. Myös demografiset tekijät, ikärakenne ja huoltosuhde, muokkaavat sitä toimintaympäristöä, jossa hoivaa sovitellaan. Myös perheeseen liittyvät tekijät, kuten avioituminen, lastensaanti, yhtä aikaa elossa olevat sukupolvet, talouksien muodostuminen ja kokoonpano, avioerot ja uudelleen avioitumiset, ovat rajaa-massa toiminnan mahdollisuuksia – yksinkertaistettuna tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että yksiläpöississä perheissä ei ole monia vaihtoehtoja hoivan tuottajaksi tai että yksinhuoltaja-äidin resurssit sen tuottamiseen saattavat olla melko rajatut.⁴⁰ Toisaalta tutkimusten mukaan pienempi sisarusmäärä saattaa merkitä sitä, että ikääntyviin vanhempiin pidetään enemmän yhteyttä ja heitä tuetaan enemmän eikä sisarusten lukumäärän kasvaminen automaattisesti merkitse lisäresursseja⁴¹.

Ikääntyvien vanhempien hoivaan vaikuttavat myös ajatusmallit siitä, että aikuiset sukupuolesta riippumatta käyvät palkkatyössä. Huolimatta sosiaalipalveluiden laajenemisesta perhehoiva on yhä pääasiallinen avunlähde ikääntyville, vaikka hyvinvointivaltio tarjoaa palveluita ja yksityinen sektorikin on laajentumassa. Muutokset julkisissa sosiaalipalveluissa ja formaalin avun saatavuus vaikuttavat lasten kykyihin, haluihin sekä valmiuteen tuottaa etenkin intensiivistä hoivaa.⁴² Toisaalta toimijuus ikääntyneenä on herättänyt keskustelua, minkä lisäksi myös vanhojen ihmisten sosiaaliset asemat voivat näyttäytyä ongelmallisina: heidät voidaan nähdä ulkopuolisena, tarpeettomina sekä yhtenä homogeenisena vanhojen ryhmänä yksilölliset erot sivuuttaen. Jolanki toteaaakin tarkastellessaan ikääntyneiden puhetta vanhuudesta ja terveydestä, että yhtäältä terveyden ja toimintakyvyn huononeminen vanhuudessa sekä elämän rajallisuus koetaan pakkona, johon on sopeuduttava. Mutta toisaalta koetaan myös, että itse voi jossakin määrin vaikuttaa omaan terveyteensä ja siihen, millaista elämää vanhana elää.⁴³

Perheen tuottaman hoivan määrän lisääntyminen on usein nähty luonnollisena: aiemmin odotettavissa oleva elinaika oli lyhyempi, joten vanhemmat perheenjäsenet eivät niin todennäköisesti kärsineet pahoista kroonisista sairauksista, dementiaasta tai muista ikäänty-

⁴⁰ Finch 1989, 86-115

⁴¹ Stuijbergen et al. 2008, 415-416; Leinonen 2010, 308

⁴² Leinonen 2010, 310-311

⁴³ Jolanki 2009a; 2009b

miseen liittyvistä sairauksista. Myös elossa olevien eri sukupolveen kuuluvien perheenjäsenten määrä oli pienempi. Perheenjäsenet myös pysyttelivät usein maantieteellisesti lähempänä toisiaan, jolloin ikääntyneet saattoivat olla orgaaninen osa perhe-elämää. Nykyisin ikääntyneet kärsivät todennäköisemmin pitkäaikaisista kroonisista sairauksista, perheet ovat levittäytyneet yhä laajemmalle maantieteelliselle alueelle ja huoli hoivan kustannuksista ja laadusta johtaa pohtimaan tarkemmin laitoshoittoa vaihtoehtona.⁴⁴

Myös Finch on tuonut esiin muuttuneet elinolosuhteet, mutta toteaa myös sen, että aiemmin esimerkiksi varakkaammissa perheissä palveluskunta hoiti ikääntyneen eikä perheen naispuolisen jäsenen tarvinnut pohtia työssäkäynnistä luopumista hoivan vuoksi. Tuen tarve perheeltä on suhteessa siihen, mitä vaihtoehtoja on tarjolla tietynä historiallisena aikana: Finchin mukaan perhesuhteiden mennyttä instrumentaalisuutta voidaan selittää sillä, että resurssien niukkuuden aikana tuen antaminen oli mahdollista vain, jos siihen liittyi odotus molemminpuolisesta avusta. Hän toteaaakin, että ajatus perhesitoumusten kultaisesta aikakaudesta on selkeästi myytti, jolla ei ole perustaa historiallisten todisteiden valossa.⁴⁵ Myöskään Daatland ei tutkimusten perusteella allekirjoita ajatusta hyvinvointivalttiollisten järjestelmien uhasta perhesolidaarisuudelle – pikemminkin hän toteaa julkisten palveluiden saatavuuden täydentäneen omaisten ponnisteluja ja joskus jopa stimuloivan perhesitoumuksia⁴⁶.

Tutkimuksessaan äitiään hoivaavista tyttäristä Lewis ja Meredith hahmottivat eräänlaisen hoivahierarkian olemassaolon: tytär oli todennäköisin vaihtoehto, erityisesti jos hän oli perheetön⁴⁷. Finchin mukaan henkilökohtaisessa hoivassa aviosuhde on ensisijainen, toisella sijalla on vanhemman ja lapsen suhde. Sukupuolittuneisuus ilmenee siinä, että tyttäret ja äidit ovat tyypillisemmin hoivaajia kuin pojat ja isät – jopa siinä määrin, että miniä hoivaa appivanhempiaan heidän omia poikiansa todennäköisemmin. Myös asumisjärjestelyillä on merkitystä samassa taloudessa asuvien ollessa todennäköisempiä hoivaajia.⁴⁸

Hoivan kannalta merkityksellistä on myös se, että Suomessa tapahtui myöhäinen modernisoituminen. Tämä on naisen aseman kannalta merkittävää siksi, että talon-

⁴⁴ Willyard et al. 2008, 1674

⁴⁵ Finch 1989, 81-85

⁴⁶ Daatland 1994, 126-127

⁴⁷ Lewis & Meredith 1988, 25-26

⁴⁸ Finch 1989, 26-29

poikainen yhteistalousmalli vallitsi 1900-luvulle asti tarkoittaen naisen aseman määrittämisestä ennen muuta suhteessa sukukollektiiviin, maaomaisuuteen ja asemaan talonpoikaistalouden hierarkiassa. Agraariseen elämäntapaan on kuulunut kaikkien osallistuminen tuottavaan työhön – ei muualla Euroopassa vakiintunut porvarillinen ydinperhe, joka perustui puolisoitten toisiaan täydentävyyteen, perheen yksityisyyteen ja naisen hoivaväyryyteen kotona.⁴⁹

Julkunen toteaaakin, että suomalaisilla on tasa-arvon mielikuva. Historiallinen kehitysmalli on paradoksaalisesti luonut pohjaa sukupuolten tasa-arvon rakenteille ja mentaliteetille, sillä maataloudessa naisten työvoima oli välttämätön ja työväestössä miesten matala palkkataso yhdessä sairaus- ja työttömyysturvan kehittymättömyyden kanssa pakotti myös vaimot hankkimaan tuloja, joten koskaan ei päässyt syntymään vahvoja mieselättäjyyden ja kotiäitiyden rakenteita. Suomalainen agraariyhteiskunta loi pohjaa sukupuolten kumppanuudelle tai rinnakkaisuudelle: työteliäisyydestä ja vahvuudesta rakentui naisen tärkeimmät ominaisuudet naisellisen koristuksena olemisen sijaa. Suomalaisten naisten keskeisiä identiteettejä ovatkin pikemminkin olleet vahvuus ja selviäminen.⁵⁰

Suomessa on vahva omillaan tulemisen ideaali, mutta esimerkiksi sukupuolten väliset palkkaerot ovat tosiasia, mikä osaltaan vaikuttaa hoivassa tehtäviin valintoihin. Osa palkkaeroista selittyy sillä, että naiset ovat töissä heikommin palkatuilla aloilla tai heidän työuransa on perhevapaiden vuoksi rikkonaisempi, mutta osa on edelleen selittämätöntä.⁵¹ Työssäkäynnin taloudelliseen ulottuvuuteen viittaa Ungersonin ajatus mahdollisuuksien kustannuksista (*opportunity costs*): tällä hän viittaa siihen, että naisten kustannukset mahdollisuudesta jäädä kotiin ovat yleisesti ottaen melko varmasti matalammat kuin miesten, sillä he ansaitsevat vähemmän rahaa ja ylenemisen mahdollisuudet ovat heikommat. Näin ollen materiaalisessa suhteessa on järkevää, että hoivavelvoitteiden takia joustaa naisen työ. Tämä kotityöhön ja naisten paikkaan liittyvä ideologia toimii itseään vahvistavasti: työmarkkinoiden seksistinen rakenne vaikuttaa myös siihen, kuka jää pois työelämästä.⁵²

⁴⁹ Pyökkänen 1999, 26

⁵⁰ Julkunen 1999, 86-87

⁵¹ Ks. esimerkiksi Ungerson 1983, 41-48

⁵² Ungerson 1983, 38

Suomalaisen naisen identiteetti on siirtynyt ammattiin ja työhön siten, että kotona oleminen on perusteltava, ansiotyötä ei. Toisaalta vaikka työhön osallistuvuus molemmilla sukupuolilla on Suomessa korkea, työaika on pääsääntöisesti kohtuullinen ja ylipitkiä työaikoja on erityisen vähän esimerkiksi anglosaksisiin maihin verrattuna⁵³. Yhteiskuntaa voidaankin luonnehtia kahden elättäjän perhemallilla, sillä kahden palkasta on tullut lähes välttämättömyys. Silti erilaiset ajankäyttö- ja kyselytutkimukset osoittavat, että arkinen kotityö (ruoanlaitto, siivous, pyykki) on pysynyt naisten työnä ja vastuulla – lapsiin liittyviä asioita jaetaan enemmän, mutta muuten esimerkiksi vanhemmuus vahvistaa sukupuolen mukaista työnjakoa ja ajankäyttöä. Miehet osallistuvat ja auttavat, mutta tehtäviin liittyvät asiat ovat naisten vastuulla – juuri kaksoistaakan näkökulmasta suomalaisten naisten asema on heikompi kuin mieselättäjämallin maissa.⁵⁴

Hequemourgin ja Brallierin tarkastelussa todettiin naisten käyttävän enemmän aikaa hoivaan, koska he olivat vastuussa aikaa vievistä tehtävistä, jotka liittyivät primääri- ja rutiinihoivaan miesten tarjotessa sekundääristä hoivaa tai tehdessä esimerkiksi ajan suhteen rajattuja tehtäviä. Sukupuolittuneen asiantuntijuuden käsitteen mukaan naiset ovat eräänlaisessa hoivakoordinaattorin roolissa, mikä merkitsee päätösten tekemistä parhaasta hoivan tuottamisen tavasta sekä muiden perheenjäsenten apuna olemisen järjestelyä. Esimerkiksi heidän tutkimuksessaan sisaruspareista veljen rooli muodostui joko auttajaksi tai kanssa-tuottajaksi: auttajat tuottivat merkittävästi sisartaan vähemmän hoivaa luottaen sisaren antavan heille spesifejä tehtäviä. Vaikka rooli olisikin ollut kanssatuottajan, sisaren odotettiin silti usein koordinoivan hoivaa, mutta veljet ottivat aktiivisen roolin myös erilaisten tehtävien huomioimisessa⁵⁵. Kiinnostavalla tavalla auttajat kuvasivat tehtävänsä sisarensa auttajana, kanssahoivaajat puolestaan kokivat auttavansa vanhempiaan⁵⁶.

⁵³ Julkunen 1999, 94-95

⁵⁴ Julkunen 1999, 89-93; Lähtenmäki 1999, 39; ks. myös Jokinen 2004 sekä Tilastokeskuksen ajankäyttötutkimukset.

⁵⁵ Tähän voidaan viitata käsitteellä tarpeiden reduktio: ostoksilla käymättömyyttä saatetaan selittää sillä, ettei toinen tarvitse/ole pyytännyt mitään – tehtävää on nimenomaan edellettävä erityinen pyyntö.

⁵⁶ Hequemourgin & Brallier 2005, 53-64

2. NARRATIIVINEN TUTKIMUS

2.1 Narratiivisen tutkimuksen tausta

Narratiivista tutkimusta ihmistieteissä voidaan pitää 1900-luvun tuotteena, vaikka se on vuosisatoja vanha tutkimustapa kirjallisuustieteissä. Historiallisesti katsottuna narratiivinen muoto alkaa Aristoteleen tutkimuksista kreikkalaisesta tragediasta. Toimintaa imitoidaan (*mimesis*) eli dramatiikki luo tapahtumien, kokemusten ja tunteiden representaation. Traaginen narratiivi on täydellinen, kokonainen ja tiettyä kokoa. Siihen kuuluu klassinen rakenne, johon kuuluu alku, keskiosa ja loppu sekä juoni eli tapahtumien järjestys. Juonen esittävät hahmot, joilla on toissijainen paikka. Nimenomaan juoni herättää emootioita kuten pelkoa ja kauhua, kun asioita tapahtuu odottamatta. Keskeistä on katkos, joka muodostuu ristiriidasta tosiasiallisten tapahtumien ja odotettujen tapahtumien välillä ja herättää yleisössä vastakaikua. Aristoteleelle narratiivit olivat usein moraalisia tarinoita (*tales*) ja ne kuvasivat odotetun hajoamista. Ne olivat tulkitsevia, koska ne pikemminkin heijastivat maailmaa eivätkä niinkään kopioineet sitä tarkalleen.⁵⁷

Narratiivisen tutkimuksen juuria voidaan sijoittaa esimerkiksi Chicagon koulukunnan sosiologien keräämiin elämän historioihin ja dokumentteihin, joiden perusteella tutkittiin tietyn ryhmän kokemuksia. Samanaikaisesti vuosisadan alussa antropologien piirissä alettiin soveltaa elämän historian metodeja tutkittaessa yhteisöjä kulttuuristen muutosten aikana. Realistisessa traditiossa narratiivi oli tutkijan keino kuvata analyttisesti kulttuureja ja elämiä. Tarinoita käytettiin tämän jälkeenkin historialliseen dokumentaatioon, mutta vähän kiinnitettiin huomiota itse narratiiveihin.⁵⁸

Hänninen näkee narratiivisen tutkimuksen pohjaavan kertomusten analyysiin, missä tavoitteena on tutkia kertomuksia sinänsä, niiden yleisiä rakennepiirteitä, lajityyppejä ja traditioita⁵⁹. Perusoivallusten ja tarinoiden erittelyjen välineet pohjaavat lähinnä Ranskassa 1960-luvun lopulta lähtien kehittyneeseen narratologiaan, missä keskitytään kertomusten yleisen syvärakenteen ja universaalien kieliopin etsintään. Kirjallisuudentutkimuksessa tarinan tai sille synonyymisenä käytetyn kertomuksen käsitteellä voidaan viitata tietyt kriteerit

⁵⁷ Aristoteles Runousopissaan, Riessmanin mukaan 2008, 4

⁵⁸ Riessman 2008, 14; ks. myös Chase 2005

⁵⁹ Hänninen 2003, 16

täyttävään kirjalliseen esitykseen – tarinaa tarkastellaan suhteessa kirjallisuuden ja kerronnan perinteeseen, muttei niinkään suhteessa muuhun todellisuuteen.⁶⁰

Narratiivisen käänteen alku voidaan sijoittaa 1960-luvulle, jolloin positivismin kritiikki sekä muistelmien suosio kirjallisuudessa ja populaarikulttuurissa kasvoivat. Tuolloin syntyi myös uudenlaisia identiteettiä liittyviä liikkeitä⁶¹ ja terapeutin kulttuuri kasvoi nopeasti. Riessman huomauttaakin, että vaikka olemassaolomme reflektoinnille oli tilaa jo aiemmin, länsimaisen nykykulttuurin autobiografisella ajalla mahdollisuudet itsereflektioon kasvoivat runsaasti ja tutkijat alkoivatkin tarkastella sitä, miten itse konstruoi erilaisissa konteksteissa.⁶²

Squire ym. linkittävät narratiivisen tutkimuksen edeltäjät yleisesti kahteen samanaikaiseen akateemiseen virtaukseen: maailmansodan jälkeiseen humanististen lähestymistapojen nousuun länsimaisessa sosiologiassa ja psykologiassa sekä venäläisiin strukturalisteihin ja niiden jälkeisiin ranskalaisiin poststrukturalisteihin, postmodernisteihin sekä psykoanalyttiseen ja dekonstruktionistiseen lähestymistapaan⁶³. Narratiiviseen kääntöön liittyi lisääntynyt kiinnostus kieleen, omaelämäkerrallisuuteen, tiedostamattomaan, visuaaliseen, tutkimussuhteen valtasuhteisiin, refleksiivisyyteen, intersubjektiivisuuteen sekä akateemiseen tieteidenvälisyyteen⁶⁴.

Riessman huomauttaa kuitenkin, että 1960-luvun epistemologisten, teoreettisten ja poliittisten muutosten lisäksi vaikuttavia tekijöitä oli muitakin. Eräänä näistä hän pitää teknologian kehittymistä: esimerkiksi tallentamisvälineiden kehittyminen mahdollisti jokapäiväisen puheen nauhoittamisen. Teknologia mahdollisti myös eri tavalla litteroinnin ja edulliset kamerat toivat visuaaliset tekstit mahdollisiksi.⁶⁵

Narratiivinen tutkimusote linkittyy myös sosiolingvistiikkaan ja keskusteluihin historian-tutkijoiden piirissä. Tarinoiden merkitystä on pohdittu kautta aikojen, mutta eräänä merkittävänä teoksena voidaan pitää Whiten teosta *Metahistory*, missä hän korosti

⁶⁰ Hänninen 2003, 16

⁶¹ Näitä olivat esimerkiksi naisten, rotujen, seksuaalisten vähemmistöjen ja muiden marginalisoitujen ryhmien emansipaatioliikkeet.

⁶² Riessman 2008, 14-15

⁶³ Squire et al. 2008, 3-4

⁶⁴ Riessman 2008, 15

⁶⁵ Riessman 2008, 15

historiantutkijoiden hahmottavan historian kulkua tarinallisten mallien kautta. Vastaavaa keskustelua käytiin tieteellisen tekstin tarinallisuudesta myös antropologiassa, psykiatriassa, psykologiassa ja sosiologiassa. Se nivoutui sosiaalisen konstruktionismin perinteeseen, missä tieteellisiä teorioita voidaan tarkastella retorisisina luomuksina eikä niinkään todellisuuden kuvaajina.⁶⁶

Keskustelu historian filosofiasta laajeni filosofiaan pohdintana tarinan ja elämän välisestä suhteesta. Asemansa narratiivisen filosofian klassikoiksi ovat vakiinnuttaneet MacIntyren moraalifilosofiaa käsittelevä *After Virtue*, Ricoeurin ajallisuuden ongelmaa pohtiva *Temps et récit* sekä Carrin *Time, Narrative and History*, joka käsittelee historiaa ja olemassaolon filosofiaa. Näille teoksille yhteistä on näkökulma, joka korostaa ihmiselämän sidonnaisuutta historiaan ja kulttuuriin juurien löytyessä aristotelisestä ajattelusta.⁶⁷

Narratiivisessa psykologiassa keskeisenä tarkastelun kohteena on tarinallinen ajattelu eikä niinkään tarinoiden kerronta. Se pohtii ajatusta siitä, että tarinallisuus olisi olennainen inhimillisiä tapahtumia koskevan ymmärryksen muoto. Erityisesti yhteiskuntatieteissä kertomukset elämästä ovat olleet jo pitkään keskeistä materiaalia, mutta niitä on pidetty lähinnä referentiaalisina kuvauksina kertojan sosiaalisesta todellisuudesta. Elämäkertatutkimuksen varsinainen narratiivinen käänne tapahtui 1980-luvulla, jolloin alettiin pohtia sitä, missä määrin kertomukset ovat jäsentyneet tarinallisen muodon kautta. Keskustelua on käyty siitä, että vaikka narratiivisen jäsentyneisyyden voidaankin ymmärtää rajoittavan kertomusten realistista todistusvoimaa, niiden voidaan ajatella myös juuri tarinallisuutensa kautta ilmentävän jotakin enemmän kulttuurisesta todellisuudesta.⁶⁸

Myös Riessmanin mukaan narratiivisen tutkimuksen varsinainen kukoistuskausi alkoi juuri 1980-luvulla. Merkittävää oli naistutkimuksen piirissä tehty tutkimus: huomio keskityi kertojan ja tulkitsijan välisiin suhteisiin, kontekstiin sekä narratiiviseen muotoon. Kiinnostavana voidaan pitää myös Mishlerin tutkimusta, missä hän käsitteli tutkimushaastattelua narratiivisena tapahtumana⁶⁹, joskin samanaikaisesti myös psykologiassa tehtiin muita merkittäviä tutkimuksia. Lisäksi narratiivisessa käännteessä Riessman pitää olennaisena käännöstä pois marxilaisesta luokka-analyysistä ja liikettä kohti postmoder-

⁶⁶ Hänninen 2003, 17; White 1973

⁶⁷ Hänninen 2003, 17; ks. MacIntyre 1987; Ricoeur 1990;1991; Carr 1991

⁶⁸ Hänninen 2003, 18

⁶⁹ Mishler 1986

nismia. Hän näkee toimijuuteen ja tietoisuuteen keskittyvien teorioiden saaneen enemmän jalansijaa. Samanaikaisesti tapahtui myös teoreettisia liikkeitä metodien kanssa, jotka olivat suunniteltuja säilyttämään toimijuus ja subjektiviteetti – tämä mahdollisti narratiivisten tekstien yksityiskohtaisen tapaustutkimuksen.⁷⁰

Voidaankin siis todeta, että monenlaiset jo 1960-luvulla alkaneet muutokset länsimaisessa ajattelussa, epistemologiassa, teknologiassa ja sosiaalisissa käytännöissä johtivat narratiiviseen käänteeseen. Toisaalta sitä voidaan Riessmanin tapaan pitää loogisena jatkumona siihen, että ei vain esitetä ihmisten tarinoita vaan aletaan analysoida näitä. Riessman toteaa-kin, että varsinainen narratiivisen tutkimuksen alku ihmistieteissä on kiistanalainen kysymys. Hän tiivistää menetelmän kehitystä:

In any event, the realist tales of early twentieth century sociology and anthropology are now making room for ethnographies that include subjectivities of investigator and participant alike, an extension of a larger "interpretive turn" in the social sciences away from the realist assumptions of positivism. The mechanical metaphor adopted from the natural sciences – investigators provide an objective description of the world and position themselves outside the field of study to do so – has given way to narrative studies that position the investigator as part of the field, simultaneously mediating and interpreting the "other" in dialogue with the "self". Readers can expect narrative analysis to take diverse forms precisely because investigators rely on diverse theories and epistemologies.⁷¹

2.2 Narratiivisen tutkimuksen luonne ja teoreettisia jakoja

Laajassa mielessä narratiivinen eli tarinallinen tutkimus tarkoittaa kaikkea sellaista tutkimusta, missä narratiivin käsitettä käytetään ymmärrysvälineenä ja analyysin kohteena ovat erilaisiin tapahtumaketjuihin liittyvät merkitykset. Suppeammin ajatellen tarina voidaan nähdä myös keskeisenä ajattelun ja elämän jäsentämisen muotona.⁷² Sillä voidaan myös viitata sellaisiin menetelmiin, joiden avulla tulkitaan tarinallisessa muodossa olevia tekstejä. Menodit soveltuvat monenlaisten aineistojen tulkintaan ja ne voivatkin olla suullisia, kirjallisia tai visuaalisia. Myös niiden tuottajat voivat olla erilaisia: ne voivat olla esimerkiksi yksilöiden, identiteettiryhmien, yhteisöjen, organisaatioiden tai jopa kansakuntien narratiiveja.⁷³

⁷⁰ Riessman 2008, 15-16

⁷¹ Riessman 2008, 17

⁷² Hänninen 2003, 31

⁷³ Riessman 2008, 11

Narratiivisessa tutkimisessa voidaan hahmottaa viisi erilaista tasoa: kokemus, siitä kertominen, teksti, analyysi sekä lukijan tekstile antama merkitys⁷⁴. Voidaan tarkastella sitä, miten tarinat rakentuvat ja miten ne toimivat. Sen avulla voidaan myös keskittyä tutkimaan sitä, kuka tarinoita tuottaa, millä keinoin ja mitkä ovat niiden kuluttamisen mekanismeja. Lisäksi tarinallisen tutkimuksen avulla voidaan tavoittaa sitä, mistä ja miten vaietaan, kiistellään ja mitä hyväksytään – tämä mahdollistaa sen, että voidaan kuvata, ymmärtää ja jopa selittää jotain olennaista maailmasta.⁷⁵

Tutkimustavassa korostuu erityisen tutkiminen siten, että kiinnostus kohdistuu siihen, miten tietty puhuja tai kirjoittaja kokoo ja jaksottaa tapahtumia tietyssä aikana ja miten hän käyttää kieltä tai kuvia merkitysten viestimiseen. Huomio kiinnittyy erityisesti siihen, mitä, miten ja miksi tapahtumia tarinallistetaan eikä siis vain kielen välittämään sisältöön.⁷⁶ Erityisyyksiä ja kontekstia tarkastelemalla voidaan tavoittaa myös sitä, mitä kertoja saavuttaa kehittämällä tarinan tietyllä tavalla sekä mitkä ovat sen vaikutuksia yleisölle. Lisäksi huomion kiinnittyminen erityiseen eli tapauskohtaisuuteen ja toiminnan jaksoihin merkitsee sitä, että aineistoa ei pyritä jakamaan temaattisiin kategorioihin, mikä on tyypillistä monille muille kvalitatiivisen tutkimuksen lähestymistavoille. Ero on merkittävä: kategoriakeskeiset lähestymistavat eliminoisivat ne jaksolliset ja rakenteelliset piirteet, jotka ovat narratiiville leimallisia.⁷⁷

Narratiivinen tutkiminen ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö tällä menetelmällä voitaisi luoda yleisiä käsitteitä, sillä hyvän analyysin avulla lukija voidaan houkutella ajattelemaan tekstiä syvemmällä tasolla. Yhden tapauksen tarkastelu ei myöskään merkitse sitä, etteivät tulokset voisi olla jotenkin yleistettävissä.⁷⁸ Eroa voi havainnollistaa vertaamalla sitä tilastollisiin menetelmiin: otos yleistetään koko populaatioon, mutta tapaustudkimukseen linkittyy yleistäminen teoreettisiin väitteisiin⁷⁹.

Narratiivisessa tutkimuksessa tarinan osat saavat merkityksensä siitä kokonaisuudesta, johon ne liittyvät. Näin kerronta ja sen eksplikoima tulkinta voivat tuoda elämään ja sitä koskevaan kokemukseen lisää, sillä kertomukset jäsentävät sitä edelleen rikastaen sen

⁷⁴ Johansson 2008, 27-31

⁷⁵ Squire et al. 2008, 1-2

⁷⁶ Hänninen 2003, 141-142

⁷⁷ Riessman 2008, 12-13

⁷⁸ Riessman 2008, 11-13

⁷⁹ Riessman 2008, 13-14

merkityksiä.⁸⁰ Parhaimmillaan nykyisyyden tulkitseminen tarinan kautta voi tehdä menneisyyttä ymmärrettäväksi, nykyhetkeä mielekkääksi ja tulevaisuutta ennakoitavaksi⁸¹.

Narratiivinen tutkiminen onkin aina luonteeltaan tulkitsevaa ja refleksiivistä jokaisen tarinan mahdollistaessa useita tulkintoja. Tästä huolimatta mikä tahansa tulkinta ei ole mahdollinen vaan niillä täytyy olla perustansa ja niitä voidaan perustella. Vaikka kertomuksen ei käsitettäisi heijastavan elämää sinänsä, se kertoo kuitenkin siitä jotakin olennaista.⁸² Narratiivinen aineisto voikin helposti vaikuttaa ylivoimaiselta loputtomien tulkintojensa alttiudessaan. Tutkimuksessa ei ole automaattista aloitus- tai lopetuspistettä eikä ole olemassa selkeitä sääntöjä analyysin tekemisestä, soveltuvasta materiaalista, tutkimuksen tavoista tai tarinoiden tutkimisen tasoista. Mutta narratiivisen lähestymistavan oikeutus voidaan rakentaa sille, että sen avulla on mahdollista nähdä erilaisia, joskus jopa kontradiktorisiakin merkitysten tasoja ja tuoda niitä dialogiin toistensa kautta – ja sitä kautta saavuttaa enemmän ymmärrystä yksilöstä ja yhteiskunnasta.⁸³

Konstruktionistinen viitekehys linkittyy tarinalliseen tutkimukseen pyrkimyksessään korvata jäykät ja universalistiset käsitteet joustavammilla ja partikularistisemmilla. Tämän tyyppinen tutkimus voidaan myös ymmärtää pyrkimykseksi osoittaa, miten jotkin ikuisina tai sosiaalisen vaikutuksen tavoittamattomissa olevat asioiden tilat ovat itse asiassa tiettyjen sosiohistoriallisten ja sosiaalisten vuorovaikutusprosessien tulosta.⁸⁴

Teoreettisesti narratiiviseen tutkimukseen sisältyy lukuisia vedenjakajia. Peruseroja löytyy tutkimusaineistosta: voidaan esimerkiksi vaihdella sitä, mitä tutkitaan – puhetta, kirjoituksia, kuvia, toimia tai näiden erilaisia yhdistelmiä. Merkittävä painopisteen valinta tehdään myös siinä, keskitytäänkö tapahtumaan vai kokemukseen. Yhteistä näille lähestymistavoille on kuitenkin se, että narratiivin oletetaan antavan ulkoisen ilmaisun yksilöllisten ilmiöiden sisäisille representaatioille. Tapahtumakeskeisessä lähestymistavassa oletetaan näiden sisäisten ja yksilöllisten representaatioiden olevan enemmän tai vähemmän pysyviä. Kokemuskeskeisessä tavassa painottuu se, että tällaiset representaatiot vaihtelevat voimak-

⁸⁰ Hänninen 2003, 24-26

⁸¹ Hänninen 2003, 141

⁸² Hänninen 2003, 128; Johansson 2008, 27-31

⁸³ Squire et al. 2008, 1-2

⁸⁴ Weinberg 2002, 14

kaasti ajan kuluessa ja riippuvat niistä olosuhteista, joissa eletään – tällöin yksi ilmiö voi tuottaa hyvin erilaisia tarinoita jopa samalta ihmiseltä.⁸⁵

Tapahtuma- ja kokemuskeskeisten lähestymistapojen ohella voidaan keskittyä myös tarkastelemaan yhdessä konstruoituja narratiiveja, jotka kehittyvät ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa kuten keskusteluissa. Tällöin oletetaan, että narratiivinen on enemmän sosiaalista ja yhdessä rakennettua: useimmiten narratiivit käsitetään sosiaalisten koodien muodoiksi, jolloin puhutaan dialogisesti konstruoiduista tarinoista eikä niitä nähdä ilmauksina sisäisistä tiloista.⁸⁶

Voidaan puhua myös sosiaalisesti tai yksilökeskeisesti orientoituneesta narratiivisesta tutkimuksesta, jolloin kiinnostus voi painottua siihen, mitä narratiivit kertovat yksilön ajatuksista ja tunteista, mutta se voi myös keskittyä siihen, miten niitä tuotetaan sosiaalisesti. Kuitenkin jopa yksinkertaisimmillaan tutkittaessa yksilöiden narratiiveja tapahtumista hyväksytään useimmiten se, että tarinoita muovaavat myös niiden yleisöt, vaikka ne eivät välttämättä olekaan määrittlevimpiä tai kiinnostavimpia aspekteja henkilökohtaisten narratiivien tulkinnoissa. Vastaavasti useimmiten esimerkiksi elämänhistoriaa tutkivat hyväksyvät sosiaalisten muodostelmien muovaavan henkilöiden tarinoita. Tämän dikotomian kautta hahmottuu myös toinen merkittävä teoreettinen ero liittyen toimijuuteen: voidaan ajatella tarinoiden merkityksen linkittyvän identiteetin ja toimijuuden ilmaisemiseen ja rakentamiseen kun taas vastakkainen näkemystapa epäilee yksilöllisen toimijuuden mahdollisuutta ylipäätään.⁸⁷

Eräs narratiivista tutkimusta jakava linja voidaan löytää myös siitä, keskitytäänkö pieniin vai suuriin tarinoihin⁸⁸, vaikkei tämä jako olekaan välttämättä kovin merkittävä. Pienten tarinoiden kannalla olevat tutkijat argumentoivat, että on kiinnitettävä huomiota enemmän joka- ja arkipäiväiseen mikrolingvistiikkaan ja sosiaaliseen rakenteeseen – pieniin narratiivisiin ilmiöihin, joiden nähdään tapahtuvan ikään kuin "luonnollisesti" ihmisten välillä. Tällaisten pienten tarinoiden painottuminen priorisoi mieluummin tapahtumakeskeistä ja sosiaalisesti orientoitunutta tutkimusta kokemuskeskeisen ja yksilöorientoituneen tutki-

⁸⁵ Squire et al. 2008, 4-5

⁸⁶ Squire et al. 2008, 5-6

⁸⁷ Squire et al. 2008, 5-6

⁸⁸ Ajatus muistuttaa esimerkiksi feministisestä tutkimuksesta tuttua jakoa siitä, tutkitaanko poikkeustilanteita, suuria tapahtumia historian kuvastajina (miesnäkökulma; vain mies oli läsnä suurissa asioissa) vai naisten arkea ajan kuvaajana pienissä tarinoissa.

muksen kustannuksella. Se muotoilee tapahtuman laajemmalla tavalla sekä kiinnittää huomiota sosiaaliseen sen mikrososiaalisemmissa versioissa samalla kuin laajemmissakin kulttuurisissa varianteissa. Toisaalta useimmiten esimerkiksi elämäntarinan tutkijat puolustavat kokemuksellista rikkautta, reflektiivisyyttä ja suurten tarinoiden validiteettia.⁸⁹

Narratiivisen tutkimuksen piirissä ehkä tuorein debatti koskee tekstin tyranniaa. Kritiikki kohdistuu siihen, että usein haastatteluin hankituista puheista transkriptoiduin tekstein vedetään suuriakin elämäkerrallisia ja sosiaalisia tulkintoja. Kritiikin kärki kohdistuu siihen, miten näiden tekstien kautta saatu narratiivinen aineisto on rajattua. Kuitenkin voidaan todeta, että useimmiten narratiivisen menetelmän käyttäjät eivät ole kiinnostuneita vain tekstistä vaan myös eksplisiittisesti kontekstista: merkitykset ovat rakenteeseen ja kontekstiin sisältyviä, jolloin niiden huomioiminen vähintäänkin implisiittisesti on välttämätöntä. Tämä teema kietoutuu myös keskusteluun kielen asemasta: narratiivit ovat useimmiten kielellisesti välittyneitä, mutta silti niiden kieli nähdään usein sekundäärisenä huomion kohdistuessa siihen, mitä narratiivi tekee. Lisäksi erityisesti postmodernistisemmin ja (lacanilaisittain) psykoanalyttisemmin painottuneet tutkijat huomauttavat, että useimmiten otaksutaan aineiston sisältävän suhteellisen vakaan ja yhtenäisen kokemuksen, identiteetin ja sosiaalisen maailman narratiivia ainakin tietyssä ajassa ja sosiaalisessa kontekstissa.⁹⁰

2.3 Narratiivinen konstruktionistinen tutkimus

Narratiivista tutkimusta voidaan tarkastella konstruktionistisena tai postmodernina tutkimusotteena. Maailma, jossa elämme, ja paikkamme siinä eivät ole vain yksinkertaisesti jossain tuolla vaan osallistujat aktiivisesti konstruoivat jokapäiväisen elämän, maailman sekä sen konstituivat elementit. Tyypillisesti tutkimus tarkastelee sitä, mitä konstruoidaan ja miten tuo prosessi tapahtuu – miten sosiaalinen todellisuus koostetaan, mitä näiden todellisuuksien elementit ovat ja miten niiden organisoituminen tapahtuu.⁹¹

Konstruktionismin voi nähdä mosaiikkina, joka koostuu erilaisista, mutta jaetuista teoreettisista, metodologisista ja empiirisistä perusteista ja merkityksistä. Johansson tiivis-

⁸⁹ Squire et al. 2008, 7-8

⁹⁰ Squire et al. 2008, 8-10

⁹¹ Gubrium & Holstein 2008, 3-7

tää sosiaalikonstruktionistiseen perspektiiviin kuuluvan kriittisyyttä itsestäänselvyyksiä kohtaan, antiessentialismia sekä käsityksen historiallisesta ja kulttuurisesta erityisyydestä.⁹² Myös Burr määrittää sosiaalista konstruktionismia eräänlaiseksi liikkeeksi, jota yhdistää jonkinlainen perheenjäsenten yhteisyys. Olennaista on näkemys historiallisesta ja kulttuurisesta spesifisyydestä: tavat, joilla yleisesti ymmärrämme maailmaa sekä käyttämämme kategoriat ja käsitteet ovat historiallisesti ja kulttuurisesti erityisiä. Itsestään selvytenä pidettyyn tietoon suhtaudutaan kriittisesti ja tietoa ymmärretään saatavan sosiaalisten prosessien kautta. Tieto ja sosiaalinen toiminta liittyvät keskeisellä tavalla yhteen: neuvotellut ymmärrykset voivat olla hyvin erilaisia, joten voidaan puhua monista mahdollisista maailman sosiaalisista konstruktioista, jotka puolestaan johtavat erilaiseen toimintaan.⁹³ Weinbergille konstruktionismi onkin sen tunnustamista, että asiat voisivat olla toisin ja että me voisimme tehdä ne toisin⁹⁴.

Sosiaalisen rakentumisen metaforassa kiehtovaa on juuri rakentuneisuuden ajatus – ei ole olemassa asioiden, ihmisten tai yhteiskunnan luonnollista järjestystä. Konstruktio voidaan nähdä prosessina ajassa.⁹⁵ Konstruoiva asenne on sekä skeptinen että humanistinen: totuudet eivät ole tuolta jostain vaan ne tehdään itse oleviksi. Havaitsemattomien olioiden olemassaoloa ei päätellä niiden kausaalisten vaikutusten kautta vaan kuvataan ilmiöitä kuten ne ilmenevät meille, jolloin väistämättömiksi ajatellut asiat näyttävät sosiaalisina tuotteina.⁹⁶

Toisaalta sosiaalisen konstruktionismin yhteydessä on tunnettu huolta myös ajautumisesta liialliseen relatiivisuuteen. Esimerkiksi kriittinen realismi korostaa rakenteiden vaikutuksia ihmisten elämään, mutta niiden ei katsota rajoittavan yksilöiden elämää deterministisessä mielessä. Tällöin toimijoilla on mahdollisuus murtaa ja uudistaa sosiaalisia rakenteita.⁹⁷ Konstruktionistitkin toki eroavat sitoutumisasteeltaan: universaalit konstruktionistit uskovat, että kaikki objektit ovat olennaisella tavalla sosiaalisesti rakentuneita, mutta valtaosa edustaa maltillisempaa näkemystä. Hacking purkaa konstruktionistista ajattelua kolmeen väitteeseen: jokin ei ole väistämätöntä, se jokin on paha ja maailma olisi parempi paikka ilman sitä. Näihin väitteisiin sitoutumisen asteen perusteella hän erottelee suhtautumis-

⁹² Johansson 2008, 25-26

⁹³ Burr 2010, 2-5

⁹⁴ Weinberg 2002, 35

⁹⁵ Hacking 2009, 59-61

⁹⁶ Hacking 2009, 75-77

⁹⁷ Pekkarinen & Tapola-Haapala 2009, 184

tavaltaan historiallisen, ironistisen, uudistusmielisen, naamioita riisuvan, kapinallisen ja vallankumouksellisen konstruktionistin. Esimerkiksi melko maltillinen ironisti ymmärtää tiettyyn asiantilaan liittyvän maailman arkkitehtuuria, mutta on ironisesti pakotettu jättämään se silleen.⁹⁸

Sparkes ja Smith näkevät narratiivien ilmaantuneen epistemologisesti sekä tapana kertoa elämästä sekä tietämisen metodina tai keinona. Heidän mukaansa on oletettu ihmiselämän olevan tarinallista narratiivin ollessa sosiaalisen elämän ontologinen tila – elämme tarinoiden muokkaamissa maailmoissa. Narratiivien voi nähdä konstituivan ihmisten todellisuuksia ja olemisen tapaa sekä ohjaavan toimintaa. Ne ovat sosiokulttuurisesti jaettu resurssuja, jotka ovat ikään kuin kudetta siitä, keitä olemme ja mitä voimme tai emme voi tehdä.⁹⁹

Sparkes ja Smith huomauttavat, että narratiivinen konstruktionistinen tutkimus on johtanut näkemykseen ihmisistä aktiivisina sosiaalisesti konstruoituina olentoina, jotka elävät tarinallisia elämiä (*storied lives*). Narratiivin voi nähdä olevan sosiaalisen toiminnan muoto ja sellaisena sen voi nähdä tekevän asioita. Siten tarinankerronta on merkityksellistä toimintaa sekä olennaista elämän järjellisyden löytämisen kannalta. Narratiivien kautta kokemus voi konstituoitua ja tulla merkitykselliseksi – ne myös sisältävät moraalista voimaa ja ikään kuin yllyttävät eettiseenkin reflektioon. Ne myös organisoivat kokemusta ajassa siten, että niiden kautta itseä ja identiteettejä voidaan rakentaa ja performoida. He toteavatkin, että narratiivit voidaan nähdä performatiivisina, kontekstuaalisesti kehystettyinä, sosiaalisesti paikallisina, ilmaantuvina ja vuorovaikutuksessa tulevana.¹⁰⁰

On mahdollista erottaa konstruktionistinen¹⁰¹ ja konstruktivistinen¹⁰² tutkimus, joista kuitenkin käytetään narratiivisen tutkimuksen piirissäkin eräänlaisena yleisterminä konstruktionismia. Konstruktivismi-käsitteellä on vakaa sijansa matematiikassa, erilaisissa

⁹⁸ Hacking 2009, 37-44

⁹⁹ Sparkes & Smith 2008, 295-296

¹⁰⁰ Sparkes & Smith 2008, 295-296

¹⁰¹ Sparkes & Smith (2008, 300) mukaan konstruktionistisesti painottuneita tutkijoita ovat mm. Nigel Edley, Kenneth Gergen, Maria Medved, Jens Brockmeier, Elliot Mishler, Hilde Lindemann Nelson, Cassandra Phoenix, Andrew Sparkes, Catherine Riessman, Brett Smith, Margaret Somers.

¹⁰² Sparkes & Smith (2008, 298) mukaan konstruktivistisesti painottuneita tutkijoita ovat mm. Jerome Bruner, Shelley Day Sclater, Corey Drake, James Spillane, Kimberly Hufferd-Ackles, Giancarlo Dimaggio, Antonio Semerari, Vilma Hänninen, Nairán Ramírez-Esparza & James Pennebaker, Donald Pokinghorne, Dan McAdams.

teknisissä tutkimuksissa sekä sellaisissa psykologisissa tutkimuksissa, joissa keskitytään enemmän sisäiseen psykologiseen tilaan. Konstruktionismi-käsitettä käytetään yleisemmin enemmän sosiaaliseen keskittyneessä tutkimuksessa; antropologiassa, sosiologiassa ja osittain psykologiassa.¹⁰³ Burrin mukaan olennainen konstruktionismin ja konstruktivismin ero on kaksikerroksinen. Niitä erottaa toisistaan se, missä määrin yksilö nähdään konstruktion prosessia kontrolloivana sekä missä määrin konstruktiomme nähdään sosiaalisten voimien tuloksina, joko rakenteellisina tai vuorovaikutteisina.¹⁰⁴

Konstruktionistiselle ja konstruktivistiselle narratiiviselle tutkimukselle on yhteistä lähteä liikkeelle kiinnostuksesta olemisen tarinalliseen luonteeseen (*storied nature of human conduct*). Molemmat näkevät itsen ja identiteettien konstituoituvan narratiivien kautta. Ihmiset ymmärtävät itsensä itsenään tarinankerronnan kautta ja tuntemalla olevansa osa tarinoita. Näitä tarinoita muokkaavat kulttuurit ja ihmiset voivat kertoa erilaisia tarinoita tietyissä konteksteissa ajan kuluessa. Yhteistä on myös näkemys siitä, että vaikka ihmisillä on toimijuus, he eivät voi estää tai valmistaa narratiiveja tahtoessaan: he eivät esimerkiksi kerro tarinoita itsestään omista valitsemisistaan oloissa eivätkä voi käyttää niitä aina omiin tarkoituksiinsa vaan erilaiset institutionaaliset järjestykset ja niiden edustajat, kuten esimerkiksi opettajat ja lääkärit, voivat sanella narratiiveja eri tarkoituksiin.¹⁰⁵

Vastaavasti kerrottaessa tarinaa itsestä käytetään tiettyjä käsillä olevia narratiivisia resursseja, mutta nämä resurssit eivät jakaudu tasaisesti. Kuka tahansa ei voi valita mitä tahansa tarinalinjaa, sillä ihmiset toimivat sosiaalisissa ja kulttuurisissa konteksteissa: he sekä aktiivisesti positioivat itseään suhteessaan siihen ja heitä samalla positioidaan narratiivisina sosiaalisina olentoina. Ehkä merkityksellisintä on jaettu näkemys narratiivien merkityksellisyydestä – ne ovat käyttökelpoisia, arvokkaita ja niiden tutkimisen kautta voidaan paljastaa jotain sosiaalisesta elämästä.¹⁰⁶

Narratiivinen konstruktivismi viittaa siihen painotukseen, että narratiivit ja ihmisten elämän tarinat nähdään psykososiaalisesti tai intersubjektiivisesti luotuina. Se tunnistaa sosio-kulttuurien narratiivien merkityksen ihmisten elämän konstruktiossa, mutta keskeisin huomion kohde on henkilön kokemuksissa, psykologisissa järjestelmissä tai sisäisissä maa-

¹⁰³ Gubrium & Holstein 2008, 8

¹⁰⁴ Burr 2010, 19-20

¹⁰⁵ Sparkes & Smith 2008, 301-302

¹⁰⁶ Sparkes & Smith 2008, 301-302

ilmoissa. Nämä sisäiset maailmat ovat konstruktivistisessä tutkimuksessa saavutettavissa ja tiedettävissä niiden tarinoiden kautta, joita yksilö kertoo tarinan reflektoidessa sitä, miten yksilön mieli toimii. Näin ollen konstruktivismiin painopiste asettuu henkilökohtaiseen kokemukseen ja yksilön aktiiviseen sitoutumiseen itsekonstruoinnin prosessissa sosiaalisen toiminnan sijaan.¹⁰⁷

Konstruktivismi ei suinkaan kiellä sosiaalisen tärkeyttä elämän muotoilussa, mutta tässä näkökulmassa narratiivi kutoutuu elämän kudokseen. Se voidaan nähdä toimintaa ohjaavana kognitiivisena rakenteena sisältyen yksilön toimintaan: narratiivit tekevät kokemuksen eksplisiittisiä merkityksiä. Ja vaikka narratiivi sijoittuu sosiaalisiin suhteisiin, konstruktivismi pitää niitä sisältyneinä yksilön toimintaan, jolloin tässä merkityksessä yksilöstä tulee varanto narratiiveille, merkityksille, sisäisille tunteille ja henkilökohtaisille reflektioille, jotka puolestaan vastaavat tai heijastuvat hänen kertomissaan tarinoissa.¹⁰⁸

Vastaavasti narratiivisen konstruktionismin painotus ei ole kognitiivisissa käsikirjoituksissa tai yksilöiden sisäisissä maailmoissa vaan narratiiveissa välineinä, joiden kautta maailmamme, elämämme ja itsemme artikuloituvat sekä siinä, miten ne toimivat sosiaalisten suhteiden sisällä. Huomio kiinnittyy enemmän suhteellisuuteen ja narratiivin sosiaalisiin aspekteihin itsen ja identiteetin konstruoinnin prosesseissa. Keskeistä on nähdä narratiivit sosiaalisen toiminnan muotona ja relationaalisena, sosiokulttuurisena ilmiönä. Konstruktionismi sitoutuu relativismiin: tietomme on sosiaalisesti ja historiallisesti ehdollistettua, jolloin narratiivitkaan eivät vain heijasta jotain itsenäistä todellisuutta tai hyödynnä sisäistä maailmaa vaan auttavat konstruoimaan suhteiden sisällä todellisuutta itseään. Ne eivät ole yksilön ominaisuuksia vaan jatkuvia sosiaalisia käytäntöjä, joita ihmiset performatiivisesti tekevät suhteissaan toisiinsa. Inhimillisen vuorovaikutuksen piirissä ne luovat merkitystä ja toimijuus realisoituu tarinankerronnan suhteissa. Kokemukset, kuten tunteet tai muistot, eivät ole vain psykologisia tiloja vaan narratiivisesti performatiivisia sosiaalisia esityksiä.¹⁰⁹

Konstruktionismi kiinnittää siis enemmän huomiota suhteellisuudelle: narratiivit nähdään sosiaalisen toiminnan muotoina, joiden kautta inhimillinen elämä ja itsetajuntamme

¹⁰⁷ Sparkes & Smith 2008, 297

¹⁰⁸ Sparkes & Smith 2008, 297-298

¹⁰⁹ Sparkes & Smith 2008, 298-300

konstruoidaan ja performoidaan¹¹⁰. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että itse, muistot tai tunteet olisivat lukittuina johonkin ja tavoittamattomissa vaan niiden voidaan nähdä konstituoituvan tarinankerronnan ja jaettujen resurssien kautta. Niistä tulee näkyviä itsellemme ja muille yhteisten toimintojen ja kulttuurispesifien resurssien kautta, joita ovat esimerkiksi narratiiviset muodot. Eli vaikka narratiiveja tunnetaan ja ilmaistaan ikään kuin ne olisivat hyvin henkilökohtaisia, ne ovat kulttuurisesti paikallistuneita ja nojaavat kulttuurisesti jaettuihin kielen konventioihin menestyksessään – sekä kerrottavuuteen että kuulemiseen. Narratiivit tuotetaan ja niitä kierrätetään sosiaalisten konteksteissa, mutta ne myös pohjautuvat ja ovat strukturoituneet raportoinnin sosiaalisesti jaettujen konventioiden varaan.¹¹¹ Täten ne voidaan nähdä siis osaksi sosiaalista tarinavarantoa.

¹¹⁰ Sparkes & Smith 2008, 299

¹¹¹ Sparkes & Smith 2008, 299-300

3. NARRATIIVINEN TULKINTA

3.1 Narratiivin käsite

Tieteellisessä keskustelussa narratiivilla voidaan viitata tiedonprosessiin sinänsä, tietämisen tapaan ja tiedon luonteeseen (linkittäen sen täten konstruktivistiseen tiedonkäsitykseen) tai kuvaamaan tutkimusaineiston luonnetta, viittaamaan aineiston analyysitapoihin tai liittää se narratiivien käytännölliseen merkitykseen¹¹². Käsitteen siirrettävyys eri tieteenalojen jäsenysvälineeksi kertoo sen potentiaalista ja voimasta, mutta samalla käyttötapojen kirjavuus voi aiheuttaa sekaannuksia ja johtaa siihen, että se kaikenkattavuudessaan ja epämääräisyydessään menettää jäsenysvoimaansa¹¹³.

Narratiivia¹¹⁴ käsitteenä käytetään useimmiten synonyymisenä tarinalle. Englanninkielisistä termeistä *story* käännetään yleisesti tarinaksi ja *narrative* kertomukseksi, vaikka niitä voidaan käyttää rinnakkain¹¹⁵. Kertomus voidaan myös käsittää tarinan yläkäsitteeksi, sillä jokaisen kertomuksen voi ymmärtää sisältävän useita tarinoita eli erilaisia tulkinnan tapoja¹¹⁶. Mutta toisaalta myös tarinasta voi ymmärtää olevan useita kertomuksia, jos niillä tarkoitetaan tarinan symbolisia esityksiä ja merkkikokonaisuuksia. Narratiivisessa tutkimuksessa on kuitenkin vakiintunut tapa käyttää narratiivin, tarinan ja kertomuksen käsitteitä toisilleen synonyymisinä. Yksinkertaisimmillaan kertomus määritetään siten, että joku kertoo toiselle, että jotain on tapahtunut. Yleensä se kuitenkin sisältää vähintään kaksi tapahtumaa, jotta jokin ehtisi muuttua – muutos ja prosessi ovat asioita, jotka tekevät kertomuksen ja sen tarkastelun kiinnostavaksi¹¹⁷.

Narratiiviin liittyy useimmiten tiettyjä hahmoja sekä juoni, joka paljastuu jaksoittain ajan myötä tarjotakseen selityksen tai johtopäätöksen. Se sisältää jaksoja ja seurauksia: tapahtumat valitaan, järjestetään, yhdistellään sekä arvioidaan merkityksellisiksi tietyille yleisölle.¹¹⁸ Usein kertomuksessa nähdään tapahtumien välillä olevan kausaalinen yhteys

¹¹² Heikkinen 2000, 49; Gubrium & Holstein 2009, 18

¹¹³ Hänninen 2003, 19

¹¹⁴ Narratiivin käsite on peräisin latinasta: *narratio* tarkoittaa kertomusta, *narrare* kertomista (Mäkisalo-Ropponen 2007, 11).

¹¹⁵ Riessman 2008, 3-7; Mäkisalo-Ropponen 2007, 11

¹¹⁶ Hänninen 2003, 22

¹¹⁷ Hyvärinen & Löyttyniemi 2009, 189-190

¹¹⁸ Phoenix et al. 2010, 2

kertomusten suhteuttaessa tapahtumia toisiinsa – kertomus voi jopa saada uskomaan, että tapahtumien peräkkäisyyden mukana tulee kausaalisuhde, mutta toisaalta ne voivat myös kyseenalaistaa tämän olemassaolon¹¹⁹. Juoni erottaa myös narratiivin selonteosta, joka on raportointia ja kuvausta kun taas tarina sisältää sekä tosiasiallista tietoa sekä niiden merkityksiä¹²⁰.

Riessmanin mukaan narratiiviksi voidaan käsittää myytti, legenda, faabeli, tarina, keskustelu, elokuva, muistelmä, elämäkerta, päiväkirja, valokuva tai vastaava, mutta kaikki puhe ja teksti eivät ole narratiivia. Olennaista on jokin jaksotettu tarinalinja, tietyt henkilöt ja asetelmat sekä merkityksellisen rakennelman muodostaminen sellaisesta, joka muutoin olisi sattumanvarainen. Tarinaan linkittyy siis ajatus siitä, että siinä valitaan puhujalle tärkeäksi koetut tapahtumat, organisoidaan ja yhdistetään ne kokonaisuudeksi, joka myös arvioidaan tietylle yleisölle merkitykselliseksi. Sitä yhdistävänä tekijänä voi toimia esimerkiksi kontingenssi: tarina edellyttää, että tapahtumille ja asioille tehdään seuraukselliset linkit.¹²¹

Narratiivin käsitteeseen liittyy myös tarinointi – tätä kautta valottuu sen luonne ihmisten välisenä toimintana, sillä kertominen tapahtuu aina toiselle, mutta myös samanaikaisesti itselle¹²². Chase huomauttaa, että narratiivi voi olla suullinen tai kirjoitettu, se voi olla saatu aikaan tai kuultu, haastattelu tai luonnollisesti tapahtuva keskustelu. Kaikissa tilanteissa voi olla lyhyt tarina tietystä tapahtumasta ja tietyistä hahmoista: kohtaaminen vaikkapa ystävän kanssa voi laajeta tarinaksi merkittävistä asioista yksilön elämässä.¹²³

Hännisen mukaan tarinan käsitteellä voidaan viitata kaunokirjallisiin tuotteisiin, niiden lajityypeistä muotonsa lainaaviin teksteihin, suullisesti kerrottuihin tarinoihin, ajattelu-
muotoihin tai jopa elävän elämän episodeihin. Hänelle olennaisinta on määritellä tarina ajalliseksi kokonaisuudeksi, jolla on alku, keskikohta ja loppu, mikä asettaa keskeiseksi elementiksi juonen (*mythos*). Se muodostaa kokonaisuuden, johon nähden erilliset osat saavat merkityksensä. Kerrottu tarina esittää jonkin yleisen totuuden tai mahdollisuuden yksittäistapauksen kautta: se on konkreettisten tapahtumien muotoon saatettu tarinan juo-

¹¹⁹ Hyvärinen & Löyttyniemi 2009, 190

¹²⁰ Earthy & Cronin 2009, 423-424

¹²¹ Riessman 2008, 3-5

¹²² Jähi 2004, 59

¹²³ Chase 2005, 652

nen ilmaisu. Itse tarina on Hänniselle abstraktio, jota voidaan soveltaa erilaisiin konkreetteihin sisältöihin ja joka voi saada erilaisia ilmaisumuotoja. Esimerkiksi tuhkimotarina on abstraktio, joka on saanut nimensä yleisesti tunnetuista konkreettisista vaikkakin fiktiivisistä tapahtumista ja henkilöistä kertovan sadun mukaan, mutta joka merkitysmuodostelmana on siirrettävissä mitä erilaisimpiin yhteyksiin.¹²⁴

Yksinkertaisimmillaan kertomus on sellainen, jossa on kolme toisiinsa liittyvää tapahtumaa: ensimmäinen ja kolmas ovat jonkin asiantilan toteavia, toinen on aktiivinen. Kolmas tapahtuma on ensimmäisen muuntunut muoto, esimerkiksi "Kalle oli onnellinen kunnes tapasi Liisan ja tuli onnettomaksi".¹²⁵ Labov on strukturalistisessa analyysissään määrittänyt tarinan kuuteen funktionaaliseen osaan jaotellun juonitiivistelmän kautta, mitä voi käyttää heuristisesti narratiivien tunnistamiseen. Abstrakti on tarinan tiivistelmä, orientaatio puolestaan asettaa ajan, paikan, hahmot ja tilanteet. Komplisoiva toiminta on sellaisten tapahtumien sarja tai juoni, johon yleensä kuuluu kriisi tai käännekohta. Evaluaatiossa kertoja astuu kauemmas toiminnasta kommentoidakseen merkitystä ja kommunikoidakseen tunteitaan (narratiivin sielu). Resoluutio sisältää juonen lopputuloksen ja codassa tarina lopetetaan ja tuodaan toiminta takaisin nykyhetkeen.¹²⁶ Strukturalistisessa analyysissä jokaisella lausekkeella on funktio kuten tapahtumat ennakoiva abstrakti, kuulijan orientoiminen, komplisoivan toiminnan kannattelu, sen merkityksen arviointi ja päättävä toiminto¹²⁷.

Miettinen nojautuu kertomusta määritellesään narratologian minimivaatimukseen tapahtumien ajallisesta perättäisyydestä sekä juonellisuuteen. Käsitteessään hän tukeutuu Ricoeurin ajatukseen siitä, että jokaisessa kertomuksessa on sekä kronologinen että ei-kronologinen ulottuvuus. Kronologinen ulottuvuus viittaa episodisuuteen kertomuksen koostuessa toisiaan seuraavista tapahtumista ja vastaa periaatteessa loputtomasti kysymyksen siitä mitä tapahtui. Ei-kronologinen ulottuvuus puolestaan kuvastaa sitä, miten kertomus samalla muokkaa tapahtumia muodostaen niistä merkityksellisiä kokonaisuuksia. Kerrota ei perustu vain tapahtumien perättäisyyteen vaan niihin luodaan juonentamalla

¹²⁴ Hänninen 2003, 20

¹²⁵ Alasuutari 1989, 107

¹²⁶ Labov 1997; 2011; myös Riessman 2008, 84

¹²⁷ Riessman 1993, 58-59

yhtenäisyyttä, huipentuma sekä päättävä. Juoni on avainasemassa yhdistäessään tapahtumat yhdeksi kertomukseksi ja tuodessaan muodon.¹²⁸

Chasen mukaan narratiivia voidaan pitää erityisenä diskurssin muotona. Se on retrospektiivistä tarkoituksen tekemistä: menneen kokemuksen muotoilua ja järjestämistä, tapa ymmärtää omaa ja muiden toimintaa, organisoida tapahtumia ja objekteja merkitykselliseksi kokonaisuudeksi sekä yhdistää ja nähdä toiminnan ja tapahtumien seurauksia ajassa. Myös kronologia raportoii tapahtumista ajassa, mutta narratiivi kertoo enemmän: se kuvaillee tapahtumat, mutta ilmaisee myös samalla tunteita, ajatuksia ja tulkintoja.¹²⁹

Chase toteaaakin, että narratiivit voidaan nähdä verbaalisena toimintana – jonkin tekemisenä tai saavuttamisena. Kertojat selittävät, viihdyttävät, informoivat, puolustavat, valittavat ja vahvistavat tai kiistävät vallitsevaa asiantilaa. Kun joku kertoo tarinaa, hän samalla muotoilee, konstruoi ja performoi itseään, kokemustaan ja todellisuutta. Se kiinnittää huomion siihen, mitä kertoja kommunikoi, miten ja mistä asemista ja paikoista. Juuri tämä "mitä, miten ja missä" -yhdistelmä tekee kertojan äänestä erityisen. Kertomiseen linkittyvän aktiivisen luovuuden ja äänen erityisyyden pohtimisen kautta siirrytään kauemmas kysymyksestä kertojan lausumien faktuaalisesta luonteesta, jolloin korostuu nimenomaan se, millaisia erilaisia versioita itsestä, todellisuudesta ja kokemuksesta kertoja tuottaa kertomisen kautta.¹³⁰

Kertominen ei ole vain passiivista maailman kuvaamista vaan aktiivista, intentionaalista ja strategista toimintaa, jolla on erilaisia sosiaalisia seurauksia. Narratiivit tehdään tietyille yleisölle tietyssä historiallisessa ajassa ja niihin liittyy tietyn kulttuurin itsestään selvinä pidettyjä konventioita, diskursseja ja arvoja. Tyypillisiä konventioita ovat esimerkiksi minä-muodon käyttäminen yksilöllisestä kokemuksesta kerrottaessa ja tapahtumien kertominen oikeassa järjestyksessä. Myös itse tarinan on oltava kiinnostava, tilanteeseen nähden relevantti sekä riittävän johdonmukainen, vaikkakin myös yllätyksellinen mielenkiinnon säilyttämiseksi. Jotta se voisi tulla ymmärretyksi ja hyväksytyksi, sen on noudatettava kuulijoiden jakamia oletuksia mielekkään tarinan piirteistä.¹³¹ Narratiivi on ainutkertainen sen tapahtumaketjujen kytkeytyessä aikaan ja paikkaan, mutta samalla se on myös yleinen

¹²⁸ Miettinen 2004, 245-246; Ricoeur 1991

¹²⁹ Chase 2005, 656-657

¹³⁰ Chase 2005, 657

¹³¹ Hänninen 2003, 55-57; Riessman 2008, 2-3

ainutkertaisten tapahtumien esittäessä jonkin yleisemmän totuuden inhimillisestä kokemuksesta.¹³²

3.2 Tarinavarannon käsite

Yksilöt kasvavat ja elävät keskellä tarinoita saduista suuriin kertomuksiin. Nämä muodostavat sosiaalisen tarinavarannon, jossa toistuu tietyille kulttuurille ominaisia juonenkulkuja, henkilötyyppejä ja sosiaalisia rooleja. Ne tarjoavat kulttuurin jäsenille yhteisen merkityserustan, jonka pohjalta voidaan tulkita itseä ja toisia sekä ennakoita toisten tulkintoja. Tarinat voidaan käsittää eräänlaisiksi elämäntilanteen jäsenyyksen malleiksi: ne kertovat siitä, mikä kussakin tilanteessa on kulttuurisesti tyypillistä ja odotettua, mutta ne voivat myös ehdottaa uudenlaisia tulkinnan mahdollisuuksia. Ne ovat myös intertekstuaalisia jokaisen tarinan rakentuessa aikaisemmille tarinoille.¹³³

Sosiaalinen tarinavaranto merkitsee sitä kulttuuristen kertomusten joukkoa, joka yksilölle tarjoutuu. Se sisältää kaikki ne tarinat, joita kohdataan sosiaalisessa vuorovaikutuksessa sekä kirjojen ja tiedotusvälineiden kautta. Se on alati liikkeessä ja siihen tuotetaan uusia tarinoita, jotka erilaisten suodattumisprosessien kautta asettuvat eri ihmisryhmien käytettäväksi. Sosiaalisesta tarinavarannosta omaksutaan tarinoita koko elämänhistorian ajan. Osa niistä unohtuu, mutta osa jää mieleen muodostuen osaksi henkilökohtaista tarinavarantoa, joka sisältää myös omassa henkilöhistoriassa kertyneet tarinallisesti tulkitut kokemukset.¹³⁴ Kulttuurinen tarinamalli voidaankin ymmärtää kulttuurissa esiintyvänä tarinaksi, jota voi käyttää oman tarinan luomisen mallina. Niistä erottuvat ns. mallitarinat: tällä käsitteellä viitataan pikemminkin hegemoniseen, tietyssä kulttuurissa vallitsevaan tarinaan tietystä tilanteesta. Näillä on normatiivista valtaa ja siten ne voivat pahimmillaan toimia pakottavina malleina siitä, miten elämä kuuluu elää sen sijaan, että ne olisivat yksilön hyödynnettävissä oleva varanto, jonka pohjalta yksilö voi jäsentää omaa tarinaansa.¹³⁵

Tarinavarannon käsitettä voi verrata Bergerin ja Luckmannin käsitykseen tietovarannosta: he näkevät kielen kykenevän luomaan arkikokemuksen näkökulmasta hyvin abstrakteja symboleja ja esittämään ne jokapäiväisen elämän objektiivisesti todellisina elementteinä.

¹³² Hänninen 2003, 126-127

¹³³ Hänninen 2003, 129-130

¹³⁴ Hänninen 2003, 21

¹³⁵ Hänninen 2007

Symbolismista ja symbolisesta kielestä tulee elämismaailman arkiymmärryksen kannalta olennaisia rakenneosia. Kieli rakentaa merkityskenttiä, jotka se järjestää sanaston ja kieliopin avulla muodostaen luokittelumalleja, joissa kohteet erotetaan sukupuolen tai lukumäärän mukaan, toiminta erotetaan olemisesta ja joissa ilmaistaan sosiaalisten suhteiden intiimiys. Esimerkkinä voi käyttää ammattia kuvaavia kielellisiä objektivoitumia: ne muodostavat merkityskentän, joka järjestää mielekkäästi kaikki päivittäisen työn rutiinitapahtumat. Berger ja Luckmann näkevät tällä tavoin rakentuneissa merkityskentissä sekä omaelämäkerrallisen ja historiallisen kokemuksen objektivoituvan, säilyvän ja kertyvän. Kertyminen on heille luonnollisesti valikoivaa, sillä merkityskentät määrittelevät yksilön ja yhteisön kokemustodellisuudessa säilyvät ja siitä unohtuvat asiat.¹³⁶

Kertymisen seurauksena rakentuu yhteiskunnallinen tietovaranto, joka välittyy sukupolvilta toisille: ne ovat jotain, joista yksilö voi ammentaa tietoa jokapäiväisessä elämässään. Berger ja Luckmann näkevät yhteisellä ankkuroitumisellamme yhteiskunnalliseen tietovarantoon olevan merkittävä vaikutus jokapäiväisessä vuorovaikutuksessa: arkisessa elämismaailmassaan eläessään yksilö tietää, että toiset tietävät ainakin osan siitä, mitä hän itse ja he puolestaan ovat tietoisia tästä. Sosiaalisen tietovarannon voi nähdä sisältävän siten tiedon yksilön asemasta ja sen rajoituksista; jaettu yhteiskunnallinen tietovaranto mahdollistaa yksilöiden yhteiskunnallisen "paikantamisen" ja heidän asianmukaisen "käsittelynsä".¹³⁷

Tarinavarannon tavoin sosiaalinen tietovaranto jakaa todellisuuden tuttuuden asteisiin. Se sisältää yksityiskohtaista tietoa jokapäiväisen elämän alueista sekä yleisempää ja epätarkempaa tietoa sellaisista aihealueista, jotka ovat etäisempiä. Se sisältää myös erilaisia tyyppityksiä, joita tarvitaan jokapäiväisen elämän tärkeimmissä rutiinitoimituksissa: sekä toisia yksilöitä koskevia että kaikenlaisia sosiaalisiin ja luonnonilmiöihin liittyvien tapausten ja kokemusten tyyppityksiä, joita ovat esimerkiksi sukulaisuus ja työtoveruus. Yhteiskunnallinen tietovaranto välittää yksilölle tapahtumien luonnollisen "taustakulissin" – vastaavasti esimerkiksi tarinamalli voisi toimia tällaisena taustoittajana ja toiminnan viitekehyksenä.¹³⁸

¹³⁶ Berger & Luckmann 2000, 51-53

¹³⁷ Berger & Luckmann 2000, 51-53

¹³⁸ Berger & Luckmann 2000, 54

Tarinavarannon tarinoista voidaan hahmottaa eräänlaisia luurankomaisia perusjuonia, joiden muunnelmia esiintyy eri kulttuureissa, kuten esimerkiksi tuhkimotarina tai sankarimyytti. Kulttuurisen tarinamallin käsite viittaakin tiettyssä kulttuurissa esiintyvään tarinaan, jota voi käyttää oman tarinan luomisen mallina.¹³⁹ Yleisimmän tason tarinamallin muodostavat kulttuurin imaginaariset myytit, pyhät tarinat ja tiedostamattomat perusjäsennykset. Esimerkiksi modernin länsimaisen yhteiskunnan myyiksi on usein tulkittu edistys, järjen voittokulku ja luonnon hallinta, mikä yksilötasolle siirrettynä on ilmennyt ajatuksena yksilön elämästä jatkuvana kasvuna ja edistymisenä (ns. kasvutarinat). Myös ajatus työstä arvona sinänsä sekä yksilön arvon mittana on tulkittu länsimaisen yhteiskunnan myyttiseksi kulmakiveksi, jolle vastakkaisena tarinana voidaan nähdä romantiikan aikaan linkittyvä käsitys luonnosta itseisarvona ja ihmisestä luonnon osana eikä sen hallitsijana.¹⁴⁰

Suomalaiseen kulttuuriin liittyvään tarinavarantoon liittyy erilaisia perustarinoita, joiden voidaan nähdä toistuvan ihmisten omaelämäkerrallisissa hahmotuksissa. Tällaisiksi voidaan tulkita esimerkiksi Kortteisen suomalaisista elämäkertoista hahmottamat perustarinat siitä, että "on ollut kovaa, mutta pakko selviytyä – olen selviytynyt ja ylpeä siitä"¹⁴¹ tai vastaavasti Heinosen kiteyttämät kirjallisuuteen ja iskelmäsanointuksiin pohjaavat kansankulttuurin perusteemat pienen ihmisen selviytymisestä, herravihasta ja surumielisestä kaipuusta satumaahan¹⁴². Lisäksi esimerkiksi julkaistut omaelämäkerrat, aikakauslehtien henkilöjutut, elämäntaidon oppaat ja muu julkinen materiaali tarjoavat tilannekohtaisia tarinamalleja, jotka voivat ikään kuin opastaa suhtautumisessa elämän erilaisissa käännteissä, kuten esimerkiksi työttömyyteen, sairastumiseen, parisuhteeseen tai erilaisten ikävaiheiden saavuttamiseen. Tarinavaranto sisältää myös kategoriaspesifejä tarinoita erilaisille ihmisryhmille määritellen niitä rooliodotuksia, joita eri asemassa oleviin ihmisiin kohdistetaan ja joihin mukaudutaan.¹⁴³

Tarinamalleista Frye on tunnistanut neljä narratiivista kategoriaa: romanttisen, traagisen, koomisen sekä ironisen tai satiirisen. Nämä linkittyvät klassiseen tarinankerronnan historian juonikaavoihin niiden toistuessa ja tarjotessa erilaisia tarinallisia malleja oman elämän

¹³⁹ Hänninen 2007

¹⁴⁰ Hänninen 2003, 50

¹⁴¹ Kortteinen 1982

¹⁴² Heinonen 1997

¹⁴³ Hänninen 2003, 51

hahmottamiseen. Niitä on käytetty myös analysoitaessa ihmisten kertomuksia elämästään¹⁴⁴ ja samankaltaiset tarinalliset tyypit toistuvat myös yksilöiden kertomissa tarinoissa.

Komediassa sankarin toiveiden esteet muodostavat sen toiminnan – esteiden ylittäminen muodostaa sen koomisen ratkaisun. Lähellä tarinan loppua jokin juonen käänne mahdollistaa sankarin saavan haluamansa¹⁴⁵. Lopputuloksen on jotain, minkä yleisö on koko ajan tunnistanut sopivaksi ja toivotuksi asiantilaksi ja mihin usein linkittyä jonkinlainen karnevalistinen juhla tai rituaali.¹⁴⁶ Romanssissa puolestaan hallitseva yhteiskunta tai luokka pyrkii projektoimaan ideaalinsa jonkinlaisen romanssin muotoon, missä tyypillisesti hyveelliset sankarit ja kauniit sankarittaret representoivat ideaaleja, joita roistot uhkaavat. Romanssia leimaa sen pyrkimys etsiä jotain kuvitteellista kultaista aikaa, jonka kannalla myös yleisö on. Olennainen elementti juonessa on seikkailu, joka tekee siitä luontevasti jaksollisen tai prosessimaisen. Kysymys on eräänlaisesta etsinnästä, missä pienemmät seikkailut johdattelevat yhteen suurempaan kaiken keskittyessä konfliktiin sankarin ja hänen vihollisensa välillä.¹⁴⁷

Tragedian synkeä tunnelma rakentuu juonirakenteeseen, vaikka se ei välttämättä päätykään katastrofiin vaan vaikkapa myös seesteisyyteen tai iloon. Se keskittyy komediaa enemmän yksilöön: sankari on suuri verrattuna yleisöön, mutta on jotain vielä suurempaa, johon verrattuna hän on pieni (esimerkiksi jumalat, kohtalo, onni, olosuhteet jne.). Tragediaan voi liittyä eräänlainen paradoksi yleisön kokiessa oikeutetuksi sankarin lankeamisen, mutta samalla tunnetasolla ilmaantuu säälivä vääryyden tunne siitä.¹⁴⁸ Satiiri ja ironia ovat neljäs juonikategoria: satiirin moraaliset normit ovat melko selviä sen olettaessa tiettyjä standardeja, joita vastaan groteskia ja absurdiä mitataan. Ironia puolestaan on johdonmukainen sisällön realismin suhteen, mutta satiiri vaatii ainakin hivenen fantasiaa. Sille olennaista onkin fantasiaan, groteskiin tai absurdiin perustuva huumori ja hyökkäyksen kohde, mikä edellyttää kertojan ja yleisön yksimielisyyttä tietyn asiantilan epätoivottavuudesta. Käytännössä tämä merkitsee sitä, että satiiri perustuu pitkälti esimerkiksi kansallisiin vihoihin, snobbailuun ja ennakkoluuloihin, sillä hyökkäys ei voi perustua vain henkilökohtaiseen

¹⁴⁴ Frye 1990, 162; Hänninen 2003, 51

¹⁴⁵ Klassisissa komedioissa sankarin tavoitteena on avioituminen nuoren naisen kanssa tämän isän vastustuksesta huolimatta.

¹⁴⁶ Frye 1990, 163-170

¹⁴⁷ Frye 1990, 186-195

¹⁴⁸ Frye 1990, 206-217

tunteeseen. Ironiaan liittyy kertojan position vaihteleva hänen ottaessaan etäisyyttä kommentoidakseen tilannetta ikään kuin ulkoapäin älyllistäen ja kyseenalaistaen.¹⁴⁹

Tämän tyypittelyn ohella voidaan myös määrittää kertomuksista eräänlainen narratiivinen sävy (*narrative tone*), jonka perusolottuvuuksia ovat optimismi ja pessimismi. Perusjuonityypeistä romanssi ja komedia ovat optimistisia: tällaisen perussävyen omaava ihminen muovaa tarinaansa olettaen kaiken kääntyvän lopulta parhain päin pessimistin (juonityypeistä tragedia ja ironia) uskoessa hyvien hetkien olevan vain onnettomuuden enteitä. Tämä perusorientaatio ohjaa sitä, millaisia tarinallisia malleja yksilö on altis omaksumaan kussakin elämäntilanteessa.¹⁵⁰

Lisäksi McAdams väittää ihmisen persoonallisen myytin sisältävän yhden tai useamman myyttisen hahmon, jossa kiteytyy idealisoidussa muodossa ihmisen käsitys itsestään. Nämä kulttuurista omaksutut imagot integroivat yksilön erillisiä rooleja suhteellisen yhtenäiseksi kokonaisuudeksi; tyypillisesti tällaisia ovat esimerkiksi sankari, viisas, prinsessa, huolenpitäjä tai renttu.¹⁵¹ Yksilö voi konstruoida myös esimerkiksi lunastustarinoita, missä negatiivisilla tapahtumilla nähdään olevan hyödyllisiä seurauksia tai päinvastoin¹⁵². Kertomuksen elämisen metaforalla voidaankin parhaiten viitata ehkäpä juuri siihen, miten kertomuksen mallit suuntaavat elämää ja sen ratkaisuja. Hyvärisen tapaan voi ehkä todeta, että saattaisi olla liioittelua sanoa yksilön elämäntarinan olleen tragedia, komedia, romanssi tai ironia, mutta sen sijaan voi nähdä romanssin tai ironian asenteen ohjaavan yksilön suuntautumista elämäänsä.¹⁵³

Tarinavaranto sisältää ehtymättömän valikoiman erilaisia tarinoita, jotka ovat kaikki periaatteessa kaikkien käytettävissä. Käytännössä kuitenkin tarinamallin valintaan vaikuttavat monet tekijät: ihmiset luokitautuvat tiettyihin kategorioihin, joihin linkittyvien epätyypillisten tarinoiden valinta vaatii omien ajatustottumusten sekä muiden odotusten rajojen ylittämistä. Kulttuurisia tarinamalleja ei omaksuta mekaanisesti vaan yksilö seuloa tarjolla olevista malleista omiksi kokemansa ja muokkaa niitä edelleen itselleen sopivammiksi.¹⁵⁴ Yksilön ja sosiaalisen tarinavarannon välisessä suhteessa tärkeässä asemassa ovat erilaiset

¹⁴⁹ Frye 1990, 223-237

¹⁵⁰ McAdams 1993; Hänninen 2003, 53

¹⁵¹ McAdams 1993

¹⁵² Ks. esimerkiksi Chase 2005, 658: McAdams & Bowman -tutkimus

¹⁵³ Hyvärinen 2004, 306-307

¹⁵⁴ Hänninen 2003, 50-52

osakulttuurit ja viiteryhmät, joihin on sosiaalistuttu. Esimerkiksi perhe on erittäin keskeinen tarinallinen yhteisö, mutta myös muut yhteisöt tuottavat paikallisia kulttuureja ja siten omia mallitarinoitaan, jotka määrittelevät arvostettavia suhtautumistapoja ja jäsentensä merkityksenantoja. Tulkinnan tarinamalleja voi muodostua myös spontaanisti, ohjatusti tai perinteen avulla samankaltaisia kokemuksia omaavien ihmisten ryhmissä. Näitä voidaankin käyttää esimerkiksi erilaisten elämän ongelmatilanteiden hallintaan liittyvissä terapia- ja oma-apuryhmissä.¹⁵⁵

3.3 Tarinoiden funktioita

Kertominen ei ole ainoastaan passiivista maailman kuvaamista vaan aktiivista, intentionaalista ja strategista toimintaa, jolla on sosiaalisia seurauksia. Kertomisella voidaan nähdä olevan erilaisia funktioita: niiden avulla voidaan pyrkiä luomaan tiettyä vaikutelmaa, tuottamaan haluttuja sosiaalisia seurauksia, pyrkiä läheisyyteen, kokemusten jakamiseen tai itsereflektioon.¹⁵⁶ Riessman näkee narratiivit strategisina, funktionaalisina ja tarkoituksellisina: niiden avulla tavoitellaan jotakin, vaikkei välttämättä tietoisesti ja tarkoituksellisesti. Tarinallista muotoa voidaan käyttää muistamiseen, argumentointiin, oikeuttamiseen, taivutteluun, sitouttamiseen, viihdyttämiseen tai jopa harhaanjohtamiseen. Niitä voidaan hyödyntää myös ryhmissä yhteenkuuluvuuden tunteen luomiseen.¹⁵⁷

Tarinat voidaan nähdä monin tavoin: yksilöiden tarinoiden avulla voidaan ymmärtää tavoitettavan jotain yleistä yhteiskunnasta tai yksilön sisäisestä elämästä. Tämän tutkimuksen kannalta olennaista on tarinallinen näkemys siitä, että tarinat kootaan ja kerrotaan aina jollekin, jossakin, jonain tiettyä aikana tiettyyn tarkoitukseen erilaisin seurauksin.¹⁵⁸ Merkitysten tekeminen on aktiivista, tiettyyn kontekstiin ja siinä saatavilla oleviin resursseihin linkittyvää¹⁵⁹. Narratiivinen analyysi on tapa analysoida kokemusta: käsityksemme itsestämme ja sosiaalisten todellisuuksien luonteista konstruoidut muotoilemalla nämä tarinoiksi. Tarinankertoajat ovat aktiivisia sekä muovaamaan selontekojaan että

¹⁵⁵ Hänninen 2003, 212-213

¹⁵⁶ Hänninen 2003, 56-57

¹⁵⁷ Riessman 2008, 7-8

¹⁵⁸ Gubrium & Holstein 2009, 7-10

¹⁵⁹ Gubrium & Holstein 2009, 38

kommunikoimaan tietoa – tarinoiden voidaankin nähdä representoivan sekä sisäistä elämää että sosiaalisia maailmoja.¹⁶⁰

Tarinoiden avulla voidaan paljastaa jotain inhimillisestä kokemuksesta. Esimerkiksi vaikeuksista kertominen luo järjestystä: siihen sisältyy erilaisia tunteita ja siten se antaa mahdollisuuden etsiä merkitystä ja luoda yhteyttä muihin. Usein elämäkulkua hahmotetaan eräänlaisena jatkumona ja kohdatessaan tätä romahduttavia murtumia yksilö voi järjkeistää tapahtumaa tarinankerronnan avulla.¹⁶¹

Tarinavarantoon sisältyviä tarinallisia malleja voidaankin käyttää elämän jäsentämien apuna: niiden avulla voidaan ennakoida tyypillistä käytöstä tapahtumien ja kokemusten tasolla ja saada erilaisia positiivisia tai negatiivisia varoittavia malleja. Ne voivat myös toimia normatiivisesti välittäessään tietoa siitä, miten tietyssä tilanteessa on kulttuurisesti tavanomaista ja hyväksyttyä asennoitua. Toisaalta ne voivat olla myös emansipatorisia antaessaan mahdollisuuden tarkastella omaa elämää uudesta näkökulmasta.¹⁶²

Vastanarratiiveina toimiessaan esimerkiksi ikääntymiseen liittyvät erilaiset tarinat voivat haastaa vallitsevaa diskurssia vanhenemisesta rapistumisena kun erilaiset tarinat linkittyvät osaksi kulttuurista tarinavarantoa ja lisäävät siihen vaihtoehtoja¹⁶³. Toisaalta myös sama kulttuurinen resurssi voi toimia yhdessä tarinassa repressoivana ja toisessa emansipatorisena; esimerkiksi Jähi on tutkimuksessaan osoittanut läheisriippuvaisuusajattelun yhteydessä, että mallitarinaan sisältyvä ajattelu voi tietyssä kontekstissa horjuttaa ja mitätöidä omaa kokemusta ja toisaalta antaa välineitä oman kokemuksen ymmärtämiseksi ja vahvistamiseksi.¹⁶⁴

Narratiiveja voidaan hyödyntää myös ammatillisina työvälineinä. Useimmiten niiden käyttäminen pohjautuu ajatukseen siitä, että identiteetti rakennetaan yhä uudelleen kertomusten välityksellä. Elämäntarinaa tuotetaan ja tarkastellaan pyrkimyksenä koota sirpaleisuudesta eheämpää kokonaisuutta ja siten lisätä elämäntarinnan tunnetta.¹⁶⁵ Elämäntarina voidaan nähdä yksilön tulkintana omasta elämästään ja mikä tahansa tilanne

¹⁶⁰ Gubrium & Holstein 2009, 19; myös Riessman 2008

¹⁶¹ Riessman 2008, 10

¹⁶² Hänninen 2003, 50

¹⁶³ Phoenix et al. 2010, 2-3

¹⁶⁴ Jähi 2004, 162

¹⁶⁵ Heikkinen 2000, 54-55

voidaan periaatteessa tulkita usealla eri tavalla. Narratiivit ovat aina valikoivia ja muuttuvia; narratiivisessa terapiassa pyrkimyksenä onkin nimenomaan uudenlaisen tulkinnan muodostaminen.¹⁶⁶ Yksilön elämänsä ennustamattomat, äkilliset tai vaikkapa hitaasti etenevätkin muutokset (kuten esimerkiksi hoivavelvoitteen syntyminen, työttömyys, äkillinen sairastuminen) aiheuttavat katkoksen elämäntarinaa eikä entinen tarina ei välttämättä tarjoa selitystä tapahtuneelle. Tästä nousee tarve eheyttää elämää jäsentävä tarina: tällöin elämänmuutos voidaan pyrkiä liittämään osaksi aiempaa tarinaa tai voidaan synnyttää uudenlainen soveliaan tulkinnan tarjoava tarina.¹⁶⁷

Tarinat eivät synny tyhjiössä vaan omaksutut käsitykset itsestä, hyvästä ja tavoittelemisen arvoisesta ovat yhteydessä niihin kulttuurisiin ja sosiaalisiin konteksteihin, joiden keskellä eletään¹⁶⁸. Narratiivien avulla voidaan ammentaa muistoista ja samalla arvioida niitä uudelleen. Niiden avulla voidaan myös konstituoida mennyttä ja järkeistää mennyttä kokemusta. Tulkittaessa niitä tarkastellaan aina kontekstisidonnaisesti: kerronta tapahtuu aina väistämättä tietyssä hetkessä ja paikassa ja täten kerrontaan kietoutuvat tietyt diskurssit sekä valta- ja yleisösuhteet.¹⁶⁹ Sosiaalisen konstruktionismin ja kielen kautta esille nousee narratiivien erityinen tehtävä yhteisön arvojen luovana ja kantavana tekijänä. Ne muokkautuvat historiallisesti yhteisön elämänvaiheiden mukana ja yksilölliset identiteetit rakentuvat näille kulttuurin arvoja ja moraalialueita välittävillä tarinoilla – identiteetit muodostuvat jaettujen tarinoiden kautta.¹⁷⁰

3.4 Narratiivien suhde todellisuuteen

Narratiivin ja todellisuuden suhde voidaan nähdä eri tavoin; kielen voidaan käsittää esittävän todellisuutta tai narratiivin konstituovan todellisuutta. Narratiivien totuuksille ei ole todisteita eivätkä ne ole itsestään selviä – niitä voidaan ymmärtää vain tulkinnan kautta huomioiden sen kontekstin, jossa ne ovat luotuja. Niiden voidaankin sanoa olevan tulkittavia ja samalla vaativan tulkintaa. Riessman näkee analyttisten tulkintojen olevan osittaisia, vaihtoehtoisia totuuksia, jotka tähtäävät uskottavuuteen ja ymmärryksen laajentami-

¹⁶⁶ Hänninen 2003, 142

¹⁶⁷ Valkonen 2006, 179

¹⁶⁸ Valkonen 2006, 181-183

¹⁶⁹ Riessman 2008, 8

¹⁷⁰ Valkonen 2006, 178; ks. myös Gergen 1998

seen.¹⁷¹ Toisaalta konstruktionistista ajatustapaa haastaa sisäinen realismi, jonka mukaan maailmasta on mahdollista tuottaa useita kilpailevia, mutta silti tosia ja kattavia kuvauksia totuuden ollessa teoriariippuvainen käsite¹⁷². Sisäisen realismin mukaan todellisuudesta voi olla monia oikeita kuvauksia: kaikki kuvaukset eivät ole samalla tapaa oikeita, niiden oikeudellisuutta ei määritellä subjektiivisesti eikä mitään kuvauksista voida todistaa tieteellisesti yhdeksi todeksi kuvaukseksi maailmasta¹⁷³.

Kokemus on keskeinen narratiivin ja todellisuuden väliseen suhteeseen linkittyvä käsite. Sillä voidaan viitata johonkin aitoon, yksilölliseen ja ainutlaatuiseen, joka on omaa ja henkilökohtaisesti määriteltävää. Samalla käsite linkittyy kulttuuriseen merkityksenantoon: siihen vaikuttavat ne ajattelutavat, käsitykset ja odotukset, joihin yksilö tietyn kulttuurin jäsenenä on kosketuksissa. Tarinamallin käsitteen kautta voidaan tavoittaa kokemuksen kulttuurista ulottuvuutta, sillä subjektiivisten merkitysten kautta on mahdollista tarkastella jaettuja merkityksiä ja nimenomaan kulttuuria ihmisessä.¹⁷⁴

Kulttuuri-käsitettä on pyritty määrittelemään monin tavoin. Perinteisen näkemyksen mukaan se voidaan ymmärtää opituksi yhteisön elämäntavan kokonaisuudeksi, mentalististen määritelmien mukaan puolestaan kulttuuri voidaan nähdä ajatus- ja käsitejärjestelmänä, jonka avulla ihmiset toimivat, jäsentävät havaintojaan ja kokemuksiaan sekä tekevät päätöksiä ja valintoja. Käsitteen problematisoituessa näitä näkemyksiä on kritisoitu totalisoivina ja homogenisoivina; tällaisina niihin linkittyy essentialisoiminen ja reifisoiminen.¹⁷⁵ Nykyisin painotetaan enemmän käsitystä kulttuurista prosessina entiteetin sijaan: se luodaan yhä uudelleen eikä sitä nähdä enää perinnäisenä tai opittuna tiettyyn yhteiskuntaan tai paikkaan liittyvänä. Kulttuuri käsittää tällöin tietoa tai käsityksiä sekä elämisen ja olemisen tapoja, jotka tietyn yhteisön jäsenet ovat omaksuneet. Voidaankin puhua kulttuurisesta, joka on tapa käsitteellistää uskomusten, käytäntöjen, jatkumojen ja muutosten sarjaa.¹⁷⁶

¹⁷¹ Riessman 1993, 21-23

¹⁷² Ks. lisää realismista esimerkiksi Mäntysaari 2005, 89-90; myös Pekkarinen & Tapola-Haapala 2009

¹⁷³ Ks. tarkemmin tieteenfilosofiasta ja sisäisestä realismista esimerkiksi Hilary Putnamin, Raimo Tuomelan ja Sami Pihlströmin kirjoituksia.

¹⁷⁴ Jähi 2004, 162; 58-59

¹⁷⁵ Anttonen 1999, 198-203

¹⁷⁶ Anttonen 1999, 206-208

Kulttuuri jaettujen uskomusten ja toimintojen koherenttina, sidottuna ja vakaana järjestelmänä on ollut 1900-luvun voimakas ajatus, jota on ollut vaikea muuttaa¹⁷⁷. Nykypäivän debatit esimerkiksi antropologiassa harkitsevat fenomenologisemman lähestymistavan vaikutuksia käsitteelle. On ehdotettu puhumista kulttuurisesti elämisestä eikä kulttuurissa elämisestä: *culturing* ymmärretään jatkuvasti meneillään olevaksi avoimeksi aktiviteetiksi, joka yhdistää kehon, aistivan, toimivan, tuntevan ja itsen emotionaaliset ulottuvuudet ajattelevaan ja kielen tuntevaan itseen.¹⁷⁸

Henkilökohtaisuuden ja kulttuurisuuden ohella kokemukseen kietoutuu ajallisuus; muistelemine voi olla loogista, mutta täysin fiktiivistä ja väärääkin. Oikea ja tuotettu tieto eivät kuitenkaan kokemuksellisesti juurikaan eroa toisistaan.¹⁷⁹ Tarkasteltaessa haastattelua, haastateltavan ajatellaan olevan kertoja ja kiinnostus kohdistetaan nimenomaan häneen hänen omien erityisten biografisten kokemustensa kertojana sellaisena kuin hän itse ymmärtää ne.¹⁸⁰

Tutkimalla kokemuksesta konstruointia tarinaa voidaan tavoittaa sitä, mikä yksilöllisessä kokemuksessa on kulttuurista ja näin ollen jaettua. Tapoja kertoa elämästä on suhteellisen vähän verrattuna elämän monimuotoisuuteen. Kulttuuri tarjoaakin ne kielelliset ja moraaliset resurssit, tarinamallit tai mallitarinat, joiden avulla ihmiset merkityksellistävät elämänsä ja rakentavat identiteettiään. On mahdotonta jäljittää sitä, oliko ensin yksilöllinen kokemus vai kulttuurinen tarina, koska kyse on pitkälti yhdestä ja samasta ilmiöstä. Ihmisen kokemus ja kulttuurinen ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa keskenään, toisiaan ruokkien ja toisikseen vaihtuen. Kokemus syntyy asioiden ja tapahtumien merkityksellistämisen kautta ja merkitykset täsmentyvät, kehittyvät ja saavat ilmaisunsa kertomistapah-tumassa. Kertominen on olennainen tapa tehdä kokemus ymmärrettäväksi itselle ja muille: merkityksellistämässä jokin tapahtuma tai asia sijoitetaan johonkin laajempaan yhteyteen, esimerkiksi osaksi tarinaa ja tämä puolestaan vaatii tulkintaa siitä, minkä tyyppinen tarina voisi tulla kysymykseen.¹⁸¹

¹⁷⁷ Rapport & Overing 2007, 112

¹⁷⁸ Rapport & Overing 2007, 115

¹⁷⁹ Jähi 2004, 58-59

¹⁸⁰ Chase 2005, 657-658

¹⁸¹ Jähi 2004, 60-61; Hänninen 2003, 16-23; 62-63

Tarinallisessa lähestymistavassa yksilöllisen elämäntarinan tuottaminen nähdään samankaltaiseksi kaunokirjallisten tarinoiden tuottamisen kanssa: molemmat ovat luovia prosesseja, jotka toteutuvat tietyssä kontekstissa ammentaen aineksia aiemmasta kulttuurisesta traditiosta. Esimerkiksi Hänninen näkee tarinan muodostamisen olevan aina sekä yksilöllisesti luovaa että kulttuurisesti sidottua.¹⁸²

Hännisen tarinallisen kiertokulun teoria on systematisoitu käsitys siitä, miten yksilön sisäinen tarina, kerronta ja elämä liittyvät toisiinsa. Tämä dialektinen käsitys sisältää ajatuksen siitä, että elämä on enemmän kuin tarina ja vastaavasti tarina enemmän kuin elämä, mistä syntyy tarinallisen kiertokulun dynamiikka. Kertomuksella hän viittaa ihmisen itsestään toisille kertomaan tarinaan, missä voidaan luoda tapahtuneesta yhä uusia tulkintoja. Samalla kertomalla voidaan saada aikaan erilaisia sosiaalisia vaikutuksia, jakaa kokemuksia, saada jäsenyksille sosiaalista vahvistusta ja reflektoida kokemusta. Kertomuksesta tulee myös osa sosiaalista tarinavarantoa, jota kuulijat voivat käyttää hyväkseen oman elämänsä tulkinnassa.¹⁸³

Elämän ja tarinan suhteen dialektisen näkemyksen lähtökohtana on tarinamyönteinen välineajatus: ihminen nähdään toimijana eikä jonakin passiivisena ja kulttuuristen voimien heittelemänä. Mutta silti esimerkiksi Hänninen tunnistaa sen, että välineet voivat olla samanaikaisesti mahdollisuuksia tuottavia ja rajoittavia. Kulttuuri ei tarjoa jokaiselle samanlaista varantoa, josta voisi valita sopivimmat elämän jäsentämisen välineet: tiettyjä tarinallisia välineitä saatetaan käyttää siksi, ettei muita ole saatavilla, ne näyttävät itseltään selvinä tai ne ovat sosiaalisen ympäristön odotusten mukaisia. Tarinat voivat siis sekä köyhdyttää ja kahlita että vapauttaa ja rikastaa ymmärrystä. Terapeuttisessa mielessä emansipaatio ei merkitse vapautumista tarinallisista ajattelumuodoista sinänsä vaan vapautumista huonoista epäkelvoista välineistä.¹⁸⁴ Narratiivisessa terapiassa tai kuntoutuksessa pyritäänkin esimerkiksi auttamaan yksilöä kertomaan itsestään ja itselleen tyydyttävää hyvän elämän mahdollistavaa tarinaa, mikä merkitsee sosiaalisen tarinavarannon rikastuttamista myönteisillä ja monipuolisilla mallitarinoilla¹⁸⁵.

¹⁸² Hänninen 2003, 15

¹⁸³ Hänninen 2003, 22

¹⁸⁴ Hänninen 2003, 79

¹⁸⁵ Valkonen 2006, 188

Myös Jähin mukaan tarinan kertomisen yhtenä keskeisenä funktiona voidaan nähdä oman sisäisen tarinan rakentaminen ja vahvistaminen tai muovaaminen omia kokemuksia vastaavaksi siten, että se lisää elämän ymmärrettävyyttä, hallittavuutta, ennustettavuutta ja mielekkyyttä. Tarinan avulla voidaan myös pyrkiä vastaamaan olemisen kannalta keskeisiin kysymyksiin siitä, kuka olen, mistä olen tulossa ja minne matkalla. Sosiologiskulttuurisesta näkökulmasta tarinoita kertomalla on mahdollista luoda moraalisesti arvokasta identiteettiä tai etsiä moraalisesti oikeutusta omalle toiminnalleen. Tarinan kerrontaa onkin mahdollista tarkastella myös siten, että kertomistilanteet ovat yhteiskunnan moraalisen järjestyksen ohjaamia sekä uusintamiseen ja kyseenalaistamiseen liittyviä tilanteita.¹⁸⁶

Narratiivisessa tutkimuksessa narratiivit voidaan nähdä meneillään olevina ja todellisuutta konstituivina sosiaalisen toiminnan muotoina, joiden kautta organisoidaan kokemuksia; niihin kiinnittyy erilaisia merkityksiä ja ne myös auttavat ohjaamaan toimintaa¹⁸⁷. Tietämisen prosessi perustuu kertomusten kuulemiseen ja niiden tuottamiseen: tulkitsemme maailmaa kehkeytyvänä kertomuksena, joka saa alkunsa, mutta myös liittyy uudelleen kulttuuriseen kertomusvarantoon eli tietoon¹⁸⁸.

3.5 Elämän, kokemuksen ja kertomuksen suhde

Elämän, siihen liittyvien kulttuuristen tarinamallien ja yksilöllisen kokemuksen välinen suhde voidaan nähdä eri tavoin. Tarinaneutraaliksi tai skeptiseksi kutsutun ajatustavan mukaan tarinalliset mallit ovat vain kerrontaa ohjaavia rakenteita, jotka jäsentävät elävän elämän monimuotoisuutta kulttuurisesti ymmärrettäviksi hahmoiksi: elämä ja kerronta nähdään toisistaan erillisinä. Näkemys korostaa tarinallisen muodon rajallisuutta elämän kuvaajana, sillä perinteisen tarinamuodon pyrkimys järjestyksen ja koherenssin luomiseen ovat vieraita todellisen elämän sattumanvaraisuudelle ja avoimuudelle ja tarinat näyttäytyvätkin suhteellisen harmittomina.¹⁸⁹

Tarinakielteisen ajatustavan mukaan tarinalliset mallit ovat kulttuurisia rakenteita, jotka pakotetusti ohjaavat ihmisiä jäsentämään elämäänsä yhteiskunnassa vallitsevien ajattelutapojen mukaisesti. Äärimmillään niitä voi pitää väkivaltaisina niiden ohjatessa ajattelua

¹⁸⁶ Jähi 2004, 60; Hänninen 2003, 58-71

¹⁸⁷ Phoenix et al. 2010, 2

¹⁸⁸ Heikkinen 2000, 49

¹⁸⁹ Hänninen 2003, 78

elämään monimuotoisuudelle vieraalla tavalla: ne luovat katteettomia illuusioita maailman ymmärrettävyydestä ja ei-sattumanvaraisuudesta ja kahlitsevat minuutta autonomisuuden ja yhtenäisyyden illuusion. Tällöin tarinallisista malleista vapautuminen nähdään yksilön kasvun ja yhteiskunnallisen muutoksen ehtona.¹⁹⁰

Tarinamyönteisen ajattelutavan mukaan tarinamallit nähdään kulttuurisesti tuotettuina välineinä, joita ihmiset voivat käyttää elämänsä hahmottamiseen itselle ja toisille. Yksilöllä on valtaa ja mahdollisuuksia hyödyntää kulttuuria tarpeidensa mukaan. Tarinallinen muoto nähdään psyykkisesti välttämättömänä kokemuksen organisoijana, elämän merkityksen tuottajana ja yksilön ja yhteisön yhteenliittäjänä – tarinat eivät vain ylläpidä perinnettä vaan tuottavat uusia merkityksiä.¹⁹¹

Elämän, kokemuksen ja kertomuksen suhde voidaankin käsittää eri tavoin. Referentiaalinen käsitys tulkitsee viattomasti elämän, kokemuksen sekä näitä koskevan selostuksen suhteen: tarina oletetaan ikkunaksi alkuperäiseen elämään sinänsä sellaisena kuin kertoja on sen kokenut. Tämä näkemys on kuitenkin horjunut – kerrontaa ei välttämättä nähdä yksinkertaisena alkuperäisen todellisuuden kuvauksena vaan sen nähdään muovautuvan erilaisten kerronnan sääntöjen ja retoristen tavoitteiden kautta. Konstruktionistinen käsitys näkee kertomuksen kertomuksena tuottavan sosiaalista todellisuutta: kiinnostus ei kohdistu siihen todellisuuteen, josta kertomus kertoo (kertomuksen referentiaaliset aspektit) vaan kertomuksen seurauksiin sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Ontologinen lähestymistapa käsittää kerronnan, kokemuksen ja eletyn elämän olevan narratiivisesti jäsenyntyneitä. Tällöin elämään linkittyvät eletyt ja kerrotut, todelliset ja kuvitellut, menneet ja ennakoit, omat ja muiden tarinat jäljittelevät ja muotoilevat toinen toisiaan.¹⁹²

Riessman huomauttaakin, että henkilökohtaista narratiivia ei ole tarkoitettukaan tarkaksi tallenteeksi tapahtumista – sen tavoitteena ei ole peilata maailmaa tuolla jossain. Narratiivisointi nimenomaan olettaa aina tietyn näkökulman ja tarinan sisältämät ”tosiasiat” ovat tulkitsevan prosessin tuotteita. On toki mahdollista, että kertojat suorastaan valehtelevat, mutta ihmisten kertomat tarinat ovat hyvin harvoin, jos koskaan, rakennettuja siten, että ne vain ilmaantuisivat tuolta jostain. Yksilöt rakentavat hyvin erilaisia narratiiveja samasta

¹⁹⁰ Hänninen 2003, 78

¹⁹¹ Hänninen 2003, 78

¹⁹² Hänninen 2003, 127

tapahdumasta: mennyt on selektiivinen rekonstruktio, jonka ulkopuolelle jätetään yksilön nykyistä identiteettiä horjuttavia kokemuksia. Tämä selittääkin sitä, miksi kertominen erityisesti monimutkaisista ja hankalista elämäkulun tapahtumista vaihtelee. Narratiiveja sitovat erilaiset sosiaaliset diskurssit ja valtasuhteet, jotka eivät ole pysyviä ajassa – ei ole myöskään syytä olettaa yksilön narratiivin pysyvän – tai että sen edes pitäisi pysyä – johdonmukaisena eri tilanteissa. Tieteellisen tutkimisen kannalta tämä haastaa traditionaaliset käsitykset reliabiliteetista. Riessman käsitteleeekin totuudellisuuden sijasta narratiivin arvioimista eräänlaisen luottamuksenarvoisuuden (*trustworthiness*) näkökulmasta.¹⁹³ Asioiden totuudellisuuden pohtiminen ei ole tässä yhteydessä olennaista, vaikka perinteisesti esimerkiksi haastateltavat on nähty tiedon varastoina, joihin päästään käsiksi kysymysten avulla¹⁹⁴.

Elämässä ei ole yksiselitteisiä totuuksia tai niitä koskevia väitteitä ei voida todistaa oikeiksi – on vain tulkintoja ja uudelleen tulkintoja. Hänninen näkee kriittisen uskon perustuvan ajatukseen siitä, että hänen tarinallisen kiertokulun teoriassaan tarina, kertomus ja draama ovat jossain määrin toisistaan riippumattomia, mutta myös toisiinsa kiinnittyneitä ja omalla tavallaan ankkuroituneet itsensä ulkopuoliseen todellisuuteen. Tämän myötä kertomuksen voi nähdä kertovan jotain olennaista elämästä, vaikkei se sinänsä heijastakaan sitä. Tällöin todellisuus myönnetään monitulkintaiseksi, mutta tulkinnoilla on aina perustansa.¹⁹⁵ Toisen kokemus ei ole saavutettavissa suoraan vaan sen kanssa ollaan tekemisissä sen representatioiden kautta, joita ovat puhe, teksti vuorovaikutus ja tulkinta¹⁹⁶.

Kokemuksen ja sitä koskevan kertomuksen välinen suhde voidaan nähdä siis kahdella tavalla: Kertomus voidaan nähdä elämäkulun ja sen tapahtumien jälkikäteisenä rekonstruktiona, jolloin kertomus ymmärretään elämään päälle liimattuna muottina. Elämän ja kertomuksen suhde voidaan nähdä myös vahvempana siten, että kertomus on läsnä tapahtuessa, jolloin itse elämisen kulku muotoutuu kertomusten ohjaamana ja niiden merkityksellistämänä.¹⁹⁷ Merkityksellistä on myös se, kerrotaanko menneestä nykyisyyden valossa vai nykyisyydestä menneen valossa. Menneen kertomisella nykyisyyden valossa vahvistetaan jatkuvuutta nykyisyyden ja menneen välillä painottaen menneen historiasta

¹⁹³ Riessman 1993, 64-65

¹⁹⁴ Gubrium & Holstein 2009, 37

¹⁹⁵ Hänninen 2003, 128

¹⁹⁶ Riessman 1993, 8

¹⁹⁷ Hänninen 2003, 94

merkityksellisiä elementtejä. Esimerkiksi voidaan ajatella elämäntarinan olevan narratiiviselta luonteeltaan progressiivinen, jonka vastoinkäyminen kuten sairaus ikään kuin katkaisee. Edistyksen tarinaa voidaankin jatkaa muokkaamalla narratiivia siten, että vastoinkäymisen tarina edustaa osaa sarjassa, joka kertoo aiemmin koetuista kriiseistä ja niistä selviytymisestä ja siten sekin voi tulla episodiksi jatkuvassa edistyksen tarinassa.¹⁹⁸

Näen kokemuksen syntyvän asioiden kertomusmuotoisen merkityksellistämisen kautta ja merkitykset täsmentyvät, kehittyvät ja saavat kielellisen ilmaisunsa kertomistapahtumassa. Kertomuksen ja kokemuksen välinen suhde linkittyy yksilöllisen ja sosiaalisen väliseen dialektiikkaan: uusien kokemusten tulkinta tapahtuu aina suhteessa tietorakenteisiin, jotka pohjautuvat yksilön aiempiin kokemuksiin tiettyssä kulttuurissa. Nämä tietorakenteet voidaan ymmärtää yksilön omaksumiksi kulttuurisiksi kertomusmalleiksi, joita ovat vaikkapa kirjallisuuden, tiedotusvälineiden tai tuttavien vuorovaikutuksessa välittyvät kertomukset. Niiden avulla kulttuurissa yleisesti hahmotetaan tiettyjä tilanteita ja näiden mukaan kunkin kyseiseen tilanteeseen joutuneen oletetaan ajattelevan ja toimivan. Näitä yksilö voi soveltaa luovasti omaan tilanteeseen – kulttuuriset kertomukset voivat toimia yksilölle voimavarana auttaen kohtaamaan erilaisia kokemuksia, joskin ne voivat myös olla rajoittavia.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Rimmon-Kenan 2002, 15-17

¹⁹⁹ Miettinen 2004, 242-243; Hänninen 2003, 94

4. TUTKIMUSASETELMA

4.1 Hoivaan liittyvää tutkimusta

Narratiivinen tutkimus soveltuu tarkastelemaan kokemusta ja merkityksenantoja konstruktionistisessa viitekehyksessään. Sitä on käytetty hyvin monenlaisissa erilaisissa tutkimuksissa: tarkasteltaessa esimerkiksi kokemuksia työttömyydestä, sairastumisesta, kuntoutumisesta sekä riippuvuuksista. Sen avulla on kiinnostavalla tavalla kyetty löytämään tulkintoja ja perusteluita sille, miten yksilö käsittää elämänsä kulkuaan – millaisiin tulkintoihin hänen tekemänsä valinnat ja jäsenyykset nojautuvat. Esimerkiksi Hännisen *Sisäinen tarina, elämä ja muutos* tarkastelee sitä, miten ihmiset järjeistävät elämänsä sisäisen tarinan mallin avulla hyödyntäen kulttuurista tarinavarantoa työttömyyden ja päihderiippuvuuden kokemusten yhteydessä tai rakentavat erilaisia tarinatyyppijä²⁰⁰.

Myös Jähin *Työstää, tarinoida ja selviytyä* tarkastelee narratiivisen menetelmän keinoin psyykkisesti sairastuneiden vanhempien aikuistuneiden lasten kokemuksia vanhempiensa sairaudesta. Tässä tutkimuksessa pohdittiin erityisesti kokemuksen kulttuurisuutta mallitarinan käsitteen avulla.²⁰¹ Kirjallisuudentutkimuksen piiristä tutumpi Rimmon-Kenan puolestaan on tarkastellut sairastumisen kokemuksia²⁰², Sparkes ja Smith vammautumista²⁰³, Murray esimerkiksi maratonin juoksemista, matkustamista sekä kokeillut tarinallisen itsen konstruoinnin mallia²⁰⁴. Lisäksi narratiivista metodia ovat soveltaneet kiinnostavalla tavalla esimerkiksi Aaltonen, joka on pohtinut mahdollisuuksia kertoa tarinoita afaattikkojen osalta²⁰⁵ sekä Miettinen tarkastellessaan kulttuurisia kuoleman kohtaamisen malleja²⁰⁶. Myös Williams on ajatuksia herättävällä tavalla pureutunut erilaisiin tulkintoihin tutkiessaan sitä, miten ihmisten uskomukset tietyn sairauden etiologiasta ovat ymmärrettävissä²⁰⁷.

²⁰⁰ Hänninen 2003

²⁰¹ Jähi 2004

²⁰² Rimmon-Kenan 2002

²⁰³ Sparkes & Smith 2003

²⁰⁴ Murray 1989

²⁰⁵ Aaltonen 2003

²⁰⁶ Miettinen 2004; 2006

²⁰⁷ Williams 1984

Myös hoivaa on tarkasteltu monista eri näkökulmista käsin, sillä toimijat sen paletissa ovat hyvin erilaisia, mutta tutkimusta hoivasta kokemuksen tulkitsemisen näkökulmasta löytyy vähemmän. Pitkään se oli näkymätöntä linkittyessään naiseuteen ja erityisesti feministiset tutkijat ovat olleet uranuurtajia hoivatutkimuksessa kyseenalaistaessaan tätä hoivan, äitiyden ja naiseuden yhdistämistä. Esimerkiksi postmoderni feminismi korostaa naisten välistä erilaisuutta yhden naiseuden sijaan haastaen täten myös ajatusta siitä, että halu hoivata olisi universaali naiseuteen kuuluva ominaisuus. Esimerkiksi Julkunen toteaa, että feminismi on antanut hoivalle näkyvyyttä sekä teoreettisen ja poliittisen statuksen²⁰⁸ ja useat teoreetikot ovatkin tarkastelleet sitä eri näkökulmista käsin. Wærness on toiminut eräänlaisena uranuurtajana nostaessaan esiin hoivan käsitteen ja naisten tekemän hoivatyön merkityksen pohjoismaiselle hyvinvointivaltiolle²⁰⁹.

Hoivan osapuolina ovat niin ammattilaiset kuin maallikotkin. Hoiva-alan ammattilaisia ovat tarkastelleet esimerkiksi Kröger, Leinonen ja Vuorensyrjä sekä Tedre²¹⁰. Monet omaisistaan huolehtivista ovat työikäisiä ja Leinonen onkin tarkastellut sitä, millaista tutkimusta omaishoidon ja työelämän yhteensovittamisesta on tehty ja tehdään. Hän toteaa, että suomenkielistä tai pohjoismaista tutkimusta on vähän, mutta kansainvälisiä kvantitatiivisia tutkimuksia on melko runsaasti: useimmiten ne käsittelevät omaishoivaamisen vaikutusta hoivaajan asemaan työmarkkinoilla. Kvalitatiivisia tai niitä kvantitatiivisiin metodeihin yhdisteleviä tutkimuksia on vähemmän niiden ollessa useimmiten luonteeltaan poliittiseen päätöksentekoon vaikuttamaan pyrkiviä ja hoivaajien arjen sujuvuutta selvittäviä. Leinosen mukaan yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen näkökulmasta omaishoivan ja työssäkäynnin yhdistämisen käsitteellistäminen on melko ohutta.²¹¹

Omaishoivan ja työelämän yhdistämistä on tutkittu selvittämällä esimerkiksi hoivaajien lukumäärää, hoivaajana toimimisen vaikutusta asemaan työmarkkinoilla sekä toimeentuloon. Tutkimuksia on tehty myös sukupuolinäkökulmasta käsin ja pohdittu esimerkiksi roolien yhdistämisen vaikutuksia mielialaan, sosiaalisiin suhteisiin sekä kriiseistä selviytymiseen. Omaishoivaajia on tarkasteltu myös elämäntilanteeseen, esimerkiksi työmarkkina-aseman, joustavan työajan tai osapäivätyön merkitystä omaishoivan aloittamisessa sekä

²⁰⁸ Julkunen 2006, 19

²⁰⁹ Ks. esim. Wærness 1978

²¹⁰ Kröger ym. 2009; Tedre 1999

²¹¹ Leinonen 2009, 14-15

eläköitymistä.²¹² *Working Carers – Caring Workers: Making paid employment and caring responsibilities compatible?* -tutkimushankkeessa (WoCaWo) on tarkasteltu työssäkäyviä omaishoitajia monista eri näkökulmista käsin, myös kansainvälisessä kontekstissa²¹³. Omaishoitajat ja Läheiset -Liitossa on toteutettu työn ja omaishoidon yhteensovittamisen projekti, josta on lukuisia julkaisuja toteutetusta kyselytutkimuksesta työssäkäynnin ja omaishoivan yhdistämisestä Suomessa.²¹⁴

Omaishoivaan liittyvät kulttuuriset mallit ja käsitykset perheestä. Tätä näkökulmaa on tarkastellut esimerkiksi Stone, jonka mukaan jokaisella perheellä on kollektiivisia merkityksiä sisältäviä tarinoita, jotka kulkevat perheenjäsenten mukana ja vaikuttavat siihen, millaisia odotuksia ja velvollisuuksia jäsenyyteen linkittyy²¹⁵. Myös Finch sekä Finch yhdessä Masonin kanssa ovat pohtineet perheeseen ja sukuun liittyviä odotuksia: esimerkiksi perheenjäsenten suhteita aikuiselämässä ja sukulaisväestön merkitystä käytännöllisessä ja taloudellisessa avussa todeten perheeseen liitettävän erityisiä odotuksia saatavan avun suhteen²¹⁶. Aikuisten kokemuksia perheeseen liitetyistä velvollisuuksista ovat tarkastelleet myös esimerkiksi Funk, Cooney ja Dykstra sekä suomalaisessa kontekstissa Leinonen²¹⁷. Erityisesti äidin ja tyttären väliseen hoivasuhteeseen ovat perehtyneet Lewis ja Meredith todeten siihen liitetyn erityislaatuisuuden²¹⁸.

Perheeseen liittyvät myös hoivavastuiden jakautumisen mallit. Eri toimijoiden välisiin kohtaamisiin linkittyy esimerkiksi Jolankin ammattilaisten hoivatyöntekijöiden ja perheenjäsenten valtasuhteita ja potentiaalisia jännitteitä tarkasteleva tutkimus. Hän toteaa, että ammattilaisten roolit vaihtelevat auktoriteeteista ja perheen kanssa liittoutuvista ekspersteistä vastustajiin ja epäonnistuviin asiantuntijoihin, joiden toimet vaativat asiakkaan perheenjäsenten mukanaoloa. Jolanki myös tarkasteli vastuulle²¹⁹ annettuja merkityksiä ja miten niitä jaetaan eri osapuolten kesken.²²⁰ Myös Leinonen on tarkastellut kokemuksia virallisuonteisesta avusta ja tuesta työssäkäyvien omaishoivaajien näkökulmasta: millaisia tekijöitä paikantuu tilanteista, joissa hoivavastuiden jakaminen palvelujärjestelmän ja

²¹² Leinonen 2009, 16-18; Leinonen 2011b

²¹³ WoCaWo-projektin julkaisut; esim. Kröger, Leinonen, Jolanki, Kauppinen, Teittinen, Miettinen

²¹⁴ Omaishoitajat ja Läheiset -Liitto 2004: *Työn ja omaishoidon yhteensovittaminen* -projektin julkaisut.

²¹⁵ Stone 2008

²¹⁶ Finch 1989; Finch & Mason 1993

²¹⁷ Funk 2010; Cooney & Dykstra 2011; Leinonen 2011a

²¹⁸ Lewis & Meredith 1988

²¹⁹ *responsibility / obligation* -keskustelu

²²⁰ Jolanki 2011

työssäkävien omaisten kesken onnistuu tai epäonnistuu. Hän totesi, että omaishoivaajat kokivat palveluiden saatavuuden myönteisenä kokiessaan toimivansa yhteistyössä palvelujärjestelmän edustajien kanssa ja saavansa heiltä ammattilaisen tukea sekä tasavertaista kohtelua kanssa-asiakkaana omaishoidettavan rinnalla.²²¹

Vastuiden jakautumiseen liittyvät myös tarkastelut sisarusten välisiin suhteisiin linkittyvistä kulttuurisista malleista. Näissä korostui näkemys siitä, että usein vastuu ei jakaudu tasaisesti sisarusten kesken: heillä oli erilaisia osallistumisen tapoja ja osallisuutta selitettiin, tulkittiin ja oikeutettiin hyvin erilaisin tavoin.²²² Oman lisänsä tähän luovat käsitykset vastuiden rajanvedosta – niin julkisen ja yksityisen kuin omaisen hoivaajana ja hoivattavan yksilönä välillä. Ymmärrykset tästä vaihtelevat suuresti, mutta ovat vaikuttamassa siihen, miten tilanne tulkituu.

Hoivasta keskustelu jatkuu yhä lisääntyvässä määrin. Eräs puheenvuoro tähän on Anttonen, Valokiven ja Zechnerin toimittama kirja *Hoiva. Tutkimus, politiikka ja arki*, jossa valotehtaan hoivan eri ulottuvuuksia²²³. Erityisen kiinnostava oman tarkasteluni kannalta on Valokiven ja Zechnerin artikkeli, jossa tarkastellaan sitä, mikä saa ihmisen hoivaamaan läheistään, millaisia kulttuurisia normeja ja sukupuolittuneita odotuksia siihen liittyy, osapuolten yhteistä historiaa sekä hoivasta kieltäytymisen problematiikkaa hoivan erilaisissa konteksteissa.²²⁴ Aiemmin lähinnä omaishoivaajien kokemuksia ja käsityksiä selvittäviä tutkimuksia on tehty haastatteluin esimerkiksi Australiassa ja Iso-Britanniassa, missä erilaista kokemukseräistä tietoa on kerätty eri tahoilta, mutta suomalaisessa kontekstissa hoivan kokemuksellisen ulottuvuuden tarkastelu on ollut vähäisempää²²⁵.

4.2 Tutkimuskysymys

Suomalaisesta yhteiskunnasta puhutaan hyvinvointiyhteiskuntana. Hyvinvointi koostuu eri tekijöistä: keskeisiä ulottuvuuksia ovat terveys, taloudellinen toimeentulo, työ, koulutus, asuminen, turvallisuus ja sosiaaliset suhteet. Näiden eri osa-alueiden merkitys ja painotus vaihtelevat elämänsä elämänkulun eri vaiheissa ja ne voidaan kokea hyvin eri tavoin. Hyvinvointia

²²¹ Leinonen 2011c

²²² Finch 1989; Finch & Mason 1993; Lewis & Meredith 1988; Connidis & Kemp 2008; Willyard et al. 2008; Stuijbergen et al. 2008; Hequembourg & Brallier 2005; Matthews 1987; Leinonen 2010

²²³ Anttonen ym. 2009

²²⁴ Valokivi & Zechner 2009

²²⁵ Leinonen 2009, 19

tutkittaessa puhutaankin hyvinvoinnin ulottuvuuksilla tarvittavista resursseista tai voimavaroista, joiden avulla yksilön on mahdollista tehdä tietoisia omaa elämäänsä koskevia päätöksiä. Tutkimuksessa on vaikea asettaa absoluuttisia määritelmiä hyvästä elämästä, joten lähtökohtana voikin toimia ajatus siitä, että ihmiset pyrkivät valinnoillaan hyvinvointiin ja että he voivat mieltymyksiensä pohjalta painottaa eri tavoin eri resurssien merkitystä tai niiden roolia hyvinvoinnin tavoittelussa.²²⁶ Hyvinvoinnin mittaaminen vain objektiivisin mittarein ei ole riittävää vaan näkemystä tulisi voida täydentää yksilöiden omilla subjektiivisilla käsityksillä. Tähän aspektiin pyrkii tämäkin pro gradu -tutkimus osaltaan pureutumaan: miten tyttäret kokevat hoivan tuottamisen äidilleen.

Tutkimusten perusteella korostuu näkökulma siitä, että omaishoivaajat eivät muodosta yhtenäistä ryhmää vaan hoivan aloittamiseen vaikuttavat hyvin monet seikat. He myös konstruoivat hoivan tuottamiseen hyvin erilaisia perusteita ja jäsentävät hoivan tuottamisen osaksi arkeaan eri tavoin. Tämän vuoksi onkin tarvetta pohtia sitä, miten eri tavoin ihmiset kokevat elämäntilanteitaan ja miten he hahmottavat elämänsä kulkuaan ja tulkitsevat siinä rakentuvia erilaisia vaihtoehtoja. Narratiivinen tutkimus voi tarjota vaihtoehdon tämän tapaisten hahmotuksien muodostamiseen, erityisesti suhteessa kokemuksellisuuteen, ja sitä onkin hyödynnetty hyvin monin eri tavoin. Vaikka tässä työssä kysymys onkin erityisesti tyttärien tarinamallien ja kokemuksen tarkastelusta, voidaan ajatella, että nämä kertovat myös jotakin yleisempää omaistaan hoivaavien tavasta jäsentää ja merkityksellistää omaa kokemustaan.

Tämän työn tarkoituksena on tarkastella hoivan kokemuksellista ulottuvuutta hoivaajan näkökulmasta: millaisten narratiivisten konstruktioiden kautta tyttäret hahmottavat kokemustaan hoivan tuottamisesta omalle äidilleen. Miten tyttäret kokevat hoivan ja millaisten tarinatyypien kautta tuo kokemus tulkitsetaan? Millainen merkitys konstruoidulla tarinalla ja valitulla tarinatyypillä on hoivan kokemuksen jäsentämisen kannalta? Lisäksi pyrin myös hahmottelemaan taustalla vaikuttavia kulttuurisia malleja, jotka liittyvät esimerkiksi hoivan perustelemiseen, perhevastuisiin ja niiden sovitteluun osaksi elämää.

²²⁶ Kautto 2007, 33

4.3 Aineiston kuvaus

Käytän tässä pro gradu -työssäni Jyväskylän yliopistossa *Omaishoito, palkkatyö ja identiteetit* -tutkimushankkeessa kerättyä valmista haastatteluaineistoa. Tutkimus on keskittynyt työssäkäyviin omaishoitajiin, jotka auttavat säännöllisesti apua tarvitsevaa läheistään. Aineiston keruu on toteutettu puolistrukturoituina teemahaastatteluina keväällä 2009. Se on osa laajempaa kansainvälistä tutkimushanketta *Working Carers – Caring Workers: Making paid employment and caring responsibilities compatible? (WoCaWo)*, jonka tavoitteena on tarkastella vanhuksia ja vammaisia hoitavien työssäkäyvien ihmisten elämäntilanteiden ongelmia ja onnistumisia käyttäen sekä kvalitatiivisia että kvantitatiivisia aineistoja. Hankkeeseen on osallistunut kuusi tutkijayhteisöä Suomesta, Iso-Britanniasta, Ruotsista ja Taiwanista. Projektissa on julkaistu kattava määrä tutkimusta työn ja hoivan yhteensovittamisesta²²⁷.

Tutkimuksessa on pyritty noudattamaan hyvää eettisesti kestäväää tutkimustapaa, joka kunnioittaa tutkimukseen osallistujia. Haastateltaville on kerrottu tutkimuksen tarkoituksesta ja aineiston käyttöön ja säilytykseen liittyvistä seikoista ja he ovat antaneet vapaaehtoisesti suostumuksensa haastatteluaineiston käyttöön. Heidän henkilöllisyytensä on salattu: tässä tapauksessa anonymiteetin turvaamiseksi haastateltavien ja heidän läheistensä nimet, asuinpaikkakunnat sekä muut yksilölliset yksityiskohtaiset tiedot on muutettu ja käytettyjen lainauksien murreilmaisut muunnettu yleiskielisiksi.²²⁸

Kokonaisaineisto koostuu 76:sta yksilöhaastattelusta; naisia haastateltavista oli 72. Heidät saatiin mukaan tutkimukseen lehti-ilmoitusten (ET-lehti ja Keskisuomalainen) ja työnantajien sekä tutkijoiden omien kontaktien pohjalta. Haastattelujen kestot vaihtelivat 45 minuutista lähes kolmeen tuntiin keskimääräisen keston ollessa noin puolitoista tuntia. Haastattelut sisälsivät kysymyksiä hoivaamisesta ja auttamisesta, työn yhdistämisestä hoivatehtäviin, perheestä, sosiaalisesta elämästä ja henkilökohtaisista kiinnostuksista, sosiaalipalveluista ja tulevaisuudesta.²²⁹ Haastattelupaikkoina olivat yliopistot, haastateltavien kodit, työpaikat tai kahvilat lähinnä Jyväskylän, Tampereen ja Helsingin seudulla, joskin mukana oli joitakin muita pieniä kuntia lähinnä Keski- ja Etelä-Suomesta.

²²⁷ Lista julkaisuista saatavilla WoCaWo (*Working Carers – Caring Workers*) -projektin kotisivuilta: <https://www.jyu.fi/ytk/laitokset/yfi/en/research/projects/wocawo/publ>.

²²⁸ Tutkimuksen eettisyydestä esimerkiksi Tiittula & Ruusuvoori 2009, 17-18.

²²⁹ Ks. liite 1 / haastattelukysymykset

Haastateltavat olivat hyvin heterogeenistä joukkoa. Heistä suurin osa oli 1940- ja 1950-luvuilla syntyneitä²³⁰ avio- tai avoliitossa eläviä ja yhä työelämässä mukana olevia. Suurin osa hoivaajista työskenteli kokoaikaisesti (52); valtaosa heistä toimi sosiaali- ja terveyspalveluissa tai koulutus- ja toimistotyössä.

Suurin osa tutkimukseen osallistuneista, 59 haastateltavaa, auttoi omaa vanhempansa. 17 eli noin viidennes haastateltavista auttoi puolisoaan, iso- tai appivanhempansa tai muuta sukulaista tai tuttavaa vaihtelevissa määrin. Merkittävän usein hoivatehtävät kasautuivat siten, että hoivattavia oli useampia – haastatelluista 32 ilmoitti auttavansa yhtä useampaa henkilöä. Päivittäin tai useamman kerran viikossa ilmoitti auttavansa valtaosa haastateltavista. Lisäksi useat ilmoittivat auttavansa tarvittaessa useamminkin sekä huolehtivansa hoivaamisesta tiiviimmin viikonloppuisin ja loma-aikoina.

Taulukko 1. Auttamisen useus

<i>auttamisen useus</i>	<i>mainintoja</i>
<i>päivittäin</i>	27
<i>3-5 krt viikossa</i>	18
<i>1-2 krt viikossa</i>	22
<i>1-2 krt kuukaudessa</i>	6
<i>viikonloppuisin</i>	6
<i>loma-aikoina</i>	1
<i>satunnaisesti / tarvittaessa</i>	4

Auttaminen liittyi siivoamiseen, ostosten tekoon, kuljettamiseen, taloudellisten asioiden hoitamiseen, asiointiin, palveluiden organisointiin, lääkityksen antamiseen tai henkilökohtaiseen huolenpitoon ja hygieniaan. Valtaosa asui erillisissä asunnoissa, osa jopa hyvin kaukana, mutta osa asui yhdessä hoivattavan kanssa samassa asunnossa tai talossa. Toisaalta auttamisen useus ei kuvasta hoivatehtävän vaativuutta välttämättä kovinkaan hyvin, sillä toiset haastatelluista ilmoittivat esimerkiksi päivittäiset puhelinkeskustelut hoiva-kontaktiksi toisten vastatessa kirjaimellisesti autettavan selviytymisestä päivittäisistä arkitoiminnoista.

Olen rajannut käyttämäni aineiston siten, että keskityn tyttären äidilleen tuottamaan hoivaan. Koen luontevaksi valita lähemmän tarkastelun kohteeksi lapsen ja vanhemman välisen hoivasuhteen, sillä yhä enemmän avohuoltoon painottuvassa yhteiskunnassa hoiva-

²³⁰ Haastateltavien lukumäärä syntymävuoden mukaan: 1940-1949 : 29 / 1950-1959: 38 / 1960- : 9.

tehtäviä siirtyy virallisilta terveydenhuolto- ja sosiaalipalveluilta kolmannelle sektorille ja epävirallisen avun piiriin ja vanhemman ja lapsen väliseen suhteeseen ja velvoitteisiin liitetään erityislaatuisuuden mielikuvia. Yhä useampi keski-ikäistyvä lapsi joutuu kohtaamaan tilanteen, missä hänen on tehtävä ratkaisuja ikääntyvien ja sairastavien vanhempiensa hoivasta. Lisäksi oman tutkimukseni kannalta olennaista on se, että haastateltava itse identifioi itsensä hoivaajaksi ja hoivavastuun ensisijaiseksi kantajaksi.

Hoivaajan ja hoivattavan välisen suhteen lisäksi käytin aineistoa rajaavana tekijänä meneillään olevan auttamisen useutta ja valikoin aineistoon mukaan otettavaksi sellaisia haastatteluita, joissa auttaminen merkitsi päivittäistä kohtaamista. Tällaisia tapauksia kokonaisuaineistossa oli yhteensä 23. Näistä rajautui pois vielä yhdeksän haastattelua: osassa niistä esimerkiksi hoivavastuu jakautui selkeästi puolison ja tyttären kesken tai hoivakokemus oli ollut erittäin lyhytaikainen. Suljin aineistosta pois myös ne tapaukset, joissa hoivatilanteesta oli pitkä ajallinen etäisyys tai äiti oli vastikään kuollut, sillä näissä tarinoissa kokemuksesta kertominen olisi tapahtunut erilaisesta perspektiivistä käsin.

Kaiken kaikkiaan tässä pro gradu -tutkimuksessa käyttämäni aineisto koostuu siis 14 tyttären haastattelusta, jotka hoivaavat ikääntynyttä äitiään, mutta mahdollisesti sen ohella myös muuta omaista tai läheistä. Haastattelut on kerätty keväällä 2009 joko haastateltavan kotona, työpaikalla, yliopistolla tai kahvilassa; kestoltaan ne ovat tunnista kahteen. Hoivaajien ikä vaihteli haastatteluhetkellä hieman alle neljästäkymmenestä yli kuusikymmenvuotiaaksi²³¹ hoivattavien ollessa yli kuusikymmenvuotiaista lähes satavuotiaisiin²³². Myös hoivaajien ja hoivattavien sosioekonomiset asemat ja tämänhetkiset taloudelliset ja terveydelliset tilanteet vaihtelivat kuten myös hoivan tarpeen syyt.

Aineistossani hoivasuhde on kestänyt jo pidemmän aikaa vaihdellen muutamasta vuodesta vuosikymmeniin. Useimmat haastateltavista olivat hoivasuhteen ajan jatkaneet kokopäiväistä työskentelyä, joskin muutama oli eläkkeellä tai työskenteli osa-aikaisesti (joko osa-aikatyö tai -eläke). Noin kaksi kolmannesta vanhempaansa hoivaavasta ilmoitti elävänsä vakiintuneessa parisuhteessa – usein tärkeänä tukena ja avun lähteenä tehtävissä olivatkin haastateltavan puoliso tai lapset, mutta kokonaisvastuu hoivasta koettiin selkeästi tyttärelle kuuluvaksi.

²³¹ Haastatellut tyttäret olivat syntyneet vuosina 1942-1970.

²³² Haastateltujen tyttären äidit olivat syntyneet vuosina 1908-1943.

Haastattelut ovat puolistrukturoituja teemahaastatteluja, joille on tyypillistä se, että kaikkien haastateltavien kanssa käydään läpi samat teemat ja aihepiirit, mutta kysymysten muotoilu ja järjestys voivat vaihdella. Haastattelut voivat olla luonteeltaan kerronnallisia, jolloin haastattelun kohteena ovat kertomukset kokemuksista²³³. Kerronnallisella haastattelulla viitataan siihen, että pyydetään kertomuksia, annetaan tilaa kertomiselle ja esitetään sellaisia kysymyksiä, joihin oletetaan myös saatavan vastaukseksi kertomuksia²³⁴. Tässä tutkimushankkeessa kerätyt haastattelut ovat piirteiltään narratiivisia: käsittelen niitä erilaisia tarinoita sisältävinä kertomuksina tyttärien kokemuksista äidin hoivaamisesta. Tietynlainen vapaamuotoisuus antoi myös haastateltaville mahdollisuuden puhua enemmän niistä asioista, jotka he kokivat itselleen tärkeiksi.

Narratiivisen tutkimuksen tavoitteena on koota kertomuksia aineistoksi ja siten ne palvelevat eri tarkoituksia. Niiden kautta voidaan ymmärtää ja hallita menneisyyttä, minkä lisäksi ihmisten identiteetit rakentuvat merkittävästi kertomuksina. Narratiivit myös suuntaavat toimijoita tulevaisuuteen ja jäsentävät kokemusta avaten ja sulkien erilaisia mahdollisuuksia. Kertomus voidaan nähdä erityisenä tietämisen muotona, joka on väline ajallisuuden ymmärtämisessä. Niiden avulla jäsenetään yksilön eettistä paikkaa maailmassa, mutta ne ovat myös vuorovaikutuksen väline: kertomalla jaetaan ja tehdään ymmärrettäväksi kokemuksia, luodaan luottamusta ja ylläpidetään ryhmiä. Ne myös välittävät sanaton tietoa ja jaettuja oletuksia kulttuurista olettamalla asioita tunnetuiksi.²³⁵ Haastattelu – ja erityisesti narratiivinen haastattelu – voi liikkua tutkimushaastattelusta lähemmäs terapeutista keskustelua, mikä voi asettaa haastattelijan hankalaan tilanteeseen. Näissäkin haastatteluissa osa tyttäristä kävi lävitse hyvin voimakkaita emotionaalisia tunteita: osa jopa kuvasi tuntemuksiaan siten, että puhuminen asiasta nosti tunteita pintaan ja toisaalta niiden purkaminen saatettiin kokea hyväksi.

Yleisinä teemoina haastatteluissa ovat olleet hoivasuhde ja sen eteneminen, työssäkäynnin ja läheisen auttamisen yhdistämisen problematiikka, perhesuhteet sekä tukiverkostot, vapaa-ajan vietto, erilaisten palveluiden käyttö sekä tulevaisuuden odotukset. Haastateltavien tarinoissa näkyvät useimmiten merkit hoivasuhteen muuttumisesta ajassa; yleisim-

²³³ Tiittula & Ruusuvaori 2009, 11-12

²³⁴ Hyvärinen & Löyttyniemi 2009, 190

²³⁵ Hyvärinen & Löyttyniemi 2009, 189

min avuntarpeen ja yhteydenpidon määrän lisääntymisestä sairauden edetessä ja iän lisääntyessä. Joissain tapauksissa autettava on siirtynyt laitoshoitoon, mikä ei kuitenkaan ole merkinnyt auttamistehtävän tai koetun hoivavastuun päättymistä.

Tutkimusaineistokseni valikoituneen joukon tuottaman hoivan voi käsittää olevan sitovaa, arkipäivässä näkyvää ja siten osaltaan resursseja kuluttavaa. Se on myös useimmiten välttämätöntä ja korvaamatonta siinä mielessä, että hoivaaja ei koe hoivattavan tulevan toimeen ilman sitä. Useissa tapauksissa hoivasuhteen eteneminen ajassa on merkinnyt merkittäviä tilanteen muutoksia kuten esimerkiksi muuttoa lähemmäs toisiaan. Monet hoivaajista olivat kokeneet joutuneensa tekemään kompromisseja työ- ja henkilökohtaisessa elämässään hoivatehtävän vuoksi, mutta samanaikaisesti kuitenkin useampi haastateltava myös kuvasi hoivasuhteen positiivista, hoivaajalle jotakin erityistä antavaa puoltakin.

Epistemologisesti ajatellen narratiivinen tutkimus osana sosiaalisen konstruktionismin paradigmaa haastaa realistien position siitä, että yksilön selontekoa voitaisiin pitää todellisen elämän representaationa²³⁶. Näissäkin kertomuksissa välittyy haastateltavan subjektiivinen tulkinta elämäntilanteestaan, jota edelleen tulkitsen tutkijan positiosta. Tutkimusaineistona haastattelut ovat rajallisia: vieraiden ihmisten lyhytaikaisissa kohtaamisissa ei välttämättä päästä syvälle luottamuksen tasolle, jolloin voitaisiin täysin vapautuneesti ja aidon rehellisesti kuvata omaa kokemusta, mutta mielestäni tähän joukkoon valikoituneiden tyttärien haastatteluissa haastattelijat ovat saavuttaneet luottamuksellisuuden ilmapääpiiriä. Tosin esimerkiksi Zechner toteaa, että hoivatutkimuksessa hoivaajat tyypillisesti kuvaavat itsensä huolehtivaisina ja tunnollisina sekä hoivan tarvitsijat omatoimisina ja reippaina²³⁷. Oman tutkimuksessani kannalta olen kokenut arvokkaaksi sen, että olen saanut mahdollisuuden peilata omia tulkintojani ja jäsenyyksiäni haastatteluja tehneiden ja aineiston parissa muutoinkin työskennelleiden tutkimusryhmän jäsenten näkemyksiin.

Todellisuuden ja kertomuksen suhde voidaankin ymmärtää hyvin eri tavalla. Aineiston voidaan nähdä heijastavan haastattelun ulkopuolista todellisuutta tai sen voidaan nähdä rakentuvan itse haastattelutilanteessa – tällöin haastattelijan rooli nousee myös merkitykselliseksi, jos ajatellaan hänen heijastavan omaa todellisuuskäsitystään tutkitta-

²³⁶ Earthy & Cronin 2009, 422-423

²³⁷ Zechner 2010, 58

vaan kohteeseen käyttämiensä kategorioiden kautta²³⁸. Riessman puhuikin narratiivisen tutkimuksen validiteetin kontekstissa erosta totuuden ja luottamuksenarvoisuuden välillä (*truth / trustworthiness*) – tässä tutkimuksessa kiinnostavaa on juuri kertojan subjektiivinen kuvaus kokemuksestaan ja elämänjäsenyyksistään ottamatta kantaa sen totuudellisuuteen tai siihen, että esimerkiksi hoivattavan kertomus omasta kokemuksestaan saattaisi olla täysin toisenlainen. Haastateltavat saattavat myös rakentaa erilaisia kausaliteetteja; kysymys tällöinkin on heidän omista tulkinnoistaan ja selityksistään esimerkiksi liittyen tiettyjen mahdollisuuksien menettämisiin.²³⁹

Myöskään ilmiön, esimerkiksi hoivan tai sen kokemuksen, täydellinen kuvaus ei ole mahdollista, sillä kertominen on aina valintaa ja ratkaisujen tekemistä suhteessa olennaiseen. Töttö toteaaakin, että tieteen totuudelliseksi nimittävä kuvaus on valintaan perustuva, suhteellinen ja osittainen. Olennaista valittaessa keskeistä on näkökulma: valintojen kriteerit on tehtävä selväksi, jotta kuvauksen totuudenmukaisuudesta voidaan keskustella. Subjektiivinen kuvaus ja itsensä paikantaminen voivatkin joskus palvella objektiivisuuden tavoittelua näennäistä objektiivista kuvausta paremmin.²⁴⁰

²³⁸ Tiittula & Ruusuvoori 2009, 10-11

²³⁹ Riessman 2008, 184-185

²⁴⁰ Töttö 1997, 11-12

5. HOIVAN TARINATYYPIT

5.1 Tytärten kertomusten tarinatyyppejä ja niissä ilmeneviä hahmoja

Äitiään hoivaavien tytärten kertomuksissa voidaan hahmottaa perustarinatyyppeihin lukeutuvia romansseja, tragedioita ja ironioita. Neljästä tarinatyypistä vain komedia jäi selkeänä tarinatyypinä uupumaan, joskin osa kertomuksista sisälsi myös komediallisia elementtejä. Tytärten tarinat välittivät kuvaa siitä, millaiseksi heidän kokemuksensa hoivasta rakentui. Samanaikaisesti tarinatyypit olivat yhteisiä, osa tarinavarantoa, mutta myös yksilöllisiä ja kokemusta jäsentäviä ohjaten ajattelutapoja ja käsityksiä siitä, miten tietyssä tilanteessa toimitaan.

Tarinatyypien esiintyvyyteen saattaa vaikuttaa kertomusten keräämisen tapa: mukana aineistossa ovat vain sellaisten henkilöiden tarinat, jotka olivat itse aktiivisesti ottaneet yhteyttä haastattelupyynnön nähtyään ja halunneet vapaaehtoisesti kertoa tarinansa. Se viittaa siihen, että heillä oli olemassa tiettyjä resursseja kertoa kokemuksestaan. Aineistosta myös välittyi kuvaa siitä, että haastattelupyyntöön myönteisesti vastanneet olivat pohtineet ja työstäneet omaa hoivan kokemustaan tai vähintäänkin kokivat tarpeelliseksi tai hyödylliseksi puhua siitä. Tämä kiinnittää huomion vaiettuihin tarinoihin: on mahdollisesti olemassa sellaisia kertomuksia, joita ei jakseta kertoa tai joiden kertomista ei koeta sosiaalisesti hyväksytyksi. Esimerkiksi selkeästi komedioiden puuttuminen tarinatyypeistä voi viitata siihen, että sairaus ja hoivatarve koetaan jollakin tapaa vakaviksi asioiksi, joista ei ole sallittua tai suotavaa puhua kevyesti. Toisaalta voisi kuvitella, että erilaisissa hoivaajaryhmissä (esimerkiksi puoliso hoivaajat) saatettaisi kokea sallitummaksi kertoa esimerkiksi ”nauraen itkun lävitse”.

Hoivan tarinat erosivat sisällöltään ja tyypiltään, mutta ainutlaatuisuudessaan ja yksilöllisyydessäänkin ne mielestäni heijastivat jotakin yleisempää kokemusta hoivasta. Näin ollen ne eivät myöskään kerro vain spesifisti äidin ja tyttären hoivasuhteesta vaan samantapaisia elämäkulullisia hahmotuksia ja jäsennyksiä voidaan olettaa nähtävän myös muiden omaistaan hoivaavien tarinoissa. Ne nousevat yhteisestä sosiaalisesta tarinavarannosta: kokemus elämästä on näissä tarinallista siinä mielessä, että näen tarinamallien olevan läsnä itse kokemushetkellä ohjaten tarinoiden skenaarioiden hahmottumisen

mahdollisuuksia. Vaikka läsnä on erilaisia vaihtoehtoja, suhde ei ole sattumanvarainen, sillä jokaisen yksilön elämässä on tietyt konkreettiset tosiasiat, jotka asettavat rajoitteensa valittaville tarinamalleille. Hänninen viittaa näihin tekijöihin situaation käsitteellä, joka tarkoittaa sitä materiaalisten ja sosiaalisten olosuhteiden kokonaisuutta, johon yksilö on suhteessa, esimerkiksi asuin- ja työpaikka, perhesuhteet, terveydentila sekä myös toimintaa säätelevät sosiaaliset normit, säännöt ja lait. Situaatio on tosiasiallinen, mutta sille on mahdollista antaa erilaisia tulkintoja.²⁴¹

Olennaista on ymmärtää käsitys siitä, että kullakin tyttärellä on periaatteessa lukuisia erilaisia tarinamalleja sovellettavanaan. Tyttärellä on mahdollisuus valita, kertooko hän tarinansa romanssin, tragedian, ironian vai komedian tarinatyyppinä – kokemus tulkkiiutuu tarinatyypeissä eri tavoin ja on asettamassa siten myös toiminnan mahdollisuuksille rajoja. Äitiään hoivaavien tyärten haastatteluissa kertomat tarinat eivät välttämättä olleet puhtaasti luokiteltavissa tiettyyn tyyppiin vaan juoni saattoi rakentua siten, että ristiriitaisia elementtejä oli löydettävissä. Arvioidessani haastatteluja kokonaisuuksina – kertomuksina, jotka sisälsivät erilaisia tarinoita – päädyin kuitenkin hahmottamaan niiden kokonaisvaikutelmasta, juonirakenteesta ja hahmoista eräänlaisen kantavan teeman, jonka mukaan pääasiallinen tarinatyyppi määräytyi. Eri tarinoiden tunnistamisessa hyödynsin löyhästi labovilaista funktionaalista analyysiä.

Tarinat toistivat joitakin klassisia hahmoja, joiden rekonstruoinnin apuna käytin Rimmon-Kenanin ajatusta henkilöahmosta konstruktiona. Se voidaan hahmottaa hierarkkiseksi puukuvioksi, joka integroi aineksia yhä kattavampiin kategorioihin. Alustava jäsenitys syntyy liittämällä muutama yksityiskohta niitä yhdistäväksi kategoriaksi: esimerkiksi henkilön päivittäiset käynnit äitinsä luona ja heidän päivittäiset ristiriitansa voidaan ryhmitellä yhteen ja yleistää muotoon ”tyttären suhde äitiinsä”, vaikka piirteet olisivatkin ambivalentteja. Näistä piirteistä on mahdollista myös jäsentää tytärtä kuvaava termi kuten ”x on uhrautuvainen”.²⁴²

Jos piirteet yleistetään tyttären suhteeksi äitiinsä, nämä suhteet äitiin voidaan yhdistää vastaaviin yleistyksiin, jotka koskevat hänen suhteitaan muihin ihmisiin, jolloin tulokseksi saadaan yleisempi kategoria ”tyttären ihmissuhteet”, joka puolestaan voidaan linkittää mui-

²⁴¹ Hänninen 2003, 20-21

²⁴² Rimmon-Kenan 1999, 49-50

hin saman yleistystason ulottuvuuksiin. Jos hahmossa havaitaan esimerkiksi useissa eri aspekteissa yhteinen nimittäjä (esimerkiksi ambivalenssi), se voidaan yleistää luonteenpiirteeksi ja nämä sitten edelleen luonteeksi. Tätä prosessia voidaan jatkaa kylläntymisasteeseen saakka: jos tiettyä aineista ei pystytä enää integroimaan, se voi tarkoittaa muutosta elämäntavassa tai vaihtoehtoisesti myös väärää päätelmää.²⁴³

Kertomusten hahmot voivat olla litteitä (*flat*) tai täyteläisiä (*round*). Litteät hahmot ovat temperamentteja, karikatyyreja, tyyppisiä ja puhtaimmillaan rakentuvat yhden idean tai ominaisuuden varaan eivätkä kehity toiminnan edetessä. Usein hoivan tarinoissa esimerkiksi sosiaalipalveluiden edustajat jäivät tällaisiksi hahmoiksi kertomuksissa. He saattoivat leimautua esimerkiksi byrokraateiksi, hankaloittajiksi tai toisaalta mahdollistajiksi tai pelastaviksi enkeleiksi. Täyteläisiin henkilöihin sisältyi useampia ominaisuuksia ja he kehittyivät toiminnan edetessä: tällaisiksi kertojat kuvasivat yleensä esimerkiksi itsensä, äitinsä ja sisaruksensa.²⁴⁴

Minimissään hahmotettavissa kertomuksissa oli päähenkilöinä tytär ja äiti sekä usein heitä tai heidän hyvinvointiaan jotenkin vastustava tai uhkaava taho, eri osapuolten apureita ja liittolaisia sekä sivuhenkilöitä, joiden kautta myös juoni kulkeutui eteenpäin. Päärooli näissä kertomuksissa oli tyttärellä: tarinat heijastivat nimenomaan hoivan kokemusta hänen näkökulmastaan, mutta äidillä oli valtaosassa tarinoita vähintäänkin yhtä suuri rooli juonen komplisoivan toiminnan keskittyessä pääosin hänen ympärilleen. Tyypillisinä sankarin liittolaisina toimivat tyttären puoliso, lapset ja lapsenlapset, joskus sisarukset. Sosiaali- ja terveyspalveluiden, niin kunnallisten kuin yksityistenkin, rooli vaihteli liittolaisesta viholliseen. Samaten sukulaisten, ystävien, työnantajien ja työtovereiden roolit voitiin hahmottaa eri tarinoissa kummalle puolelle tahansa tarinasta riippuen.

5.2 Romanssi

Hoivan tarinoissa yleisin oli romanssi, jota edusti neljästätoista haastattelusta kahdeksan: Kati, Maarit, Aila, Eveliina, Jaana, Laila sekä sen erityistyyppinä romanssin sankaritarinaa Iiris ja Tuovi. Romanssi on lähinnä toiveiden toteutumisen unelmaa. Siinä on läsnä ikuinen lapsenomainen pysyvä nostalgia – toive kuvitteellisen kultaisen ajan löytämisestä ajassa tai

²⁴³ Rimmon-Kenan 1999, 51-52

²⁴⁴ Rimmon-Kenan 1999, 54

tilassa. Keskeinen elementti on seikkailu, mikä tekee romanssista jaksollisen ja prosessinomaisen.²⁴⁵

Tyypillisinä hahmoina romanssissa ovat sankari ja vihollinen. Keskeinen muoto on dialektinen: kaikki keskittyy konfliktiin sankarin ja hänen vihollisensa välillä yleisön arvojen ollessa sitoutuneina sankariin.²⁴⁶ Tyypillisesti romanssit ovat etsintää ja perinteisessä muodossa romanssissa on kysymys esimerkiksi lohikäärmeen tai jonkin muun hirviön tappamisesta. Tarina rakentuu siten, että iäkkään kuninkaan hallitsemaa valtakuntaa uhkaa hirviö. Kuninkaalla on tytär, jota nuori mies yksi toisensa jälkeen tavoittelee – pyrkimyksenä on hirviön tuhoamisen kautta voittaa tytär itselleen, mutta he epäonnistuvat tehtävässä. Lopulta tarinan sankari saapuu, tappaa hirviön, avioituu tyttären kanssa ja perii kuningaskunnan. Tarinassa on neljä ulottuvuutta: konflikti itsessään, kuolema (usein sekä sankarin että hirviön), sankarin katoaminen ja uudelleen ilmaantuminen tai hänen urotekojensa tunnustaminen.²⁴⁷ Romanssissa hahmot noudattavat sen yleistä dialektista rakennetta eivätkä ne ole kovin hienovaraisia tai monimutkaisia vaan yleensä suoraviivaisesti joko etsinnän puolesta tai sitä vastaan. Avustajina heidät idealisoidaan usein yksinkertaisesti ritarillisiksi ja puhtaiksi, estävinä hahmoina heidät karikatyrisoidaan roistomaisiksi tai pelkureiksi. Tyypillisesti jokaisella hahmolla on myös vastakkainen parinsa tarinan hahmoissa.²⁴⁸

Romanssille ominaista on se, että yhteiskunta pyrkii projektoimaan ideaalinsa jonkinlaisen romanssin muotoon, missä tyypillisesti hyveelliset sankarit ja kauniit sankarittaret representoivat ideaaleja, joita roistot uhkaavat²⁴⁹. Hoivatarinoissa ideaalia harmonian tilaa edustaa hyvinvoinnin, terveyden ja itsenäisen toimeentulon tila. Sairaus, puolison kuolema ja vanheneminen esiintyvät normaalin elämän harmoniaa uhkaavina pahoina, jotka asettavat koetteelle omaisen päättäväisyyden ja kyvyn selviytyä itselle (itsen tai yhteiskunnan toimesta) asetetuista normeista. Hoivatilanteita laukaisevina tekijöinä toimivatkin usein juuri puolison kuolema, äkillinen sairaus tai vammautuminen tai tunnistettavissa oleva

²⁴⁵ Frye 1990, 186-187

²⁴⁶ Frye 1990, 187-188

²⁴⁷ Frye 1990, 187-192

²⁴⁸ Frye 1990, 195

²⁴⁹ Frye 1990, 186-195; Hänninen 2003, 96

sairauden eteneminen: näiden tilanteiden myötä syntyy uudenlaisia tarpeita ja ongelmia, joihin tyttäret pyrkivät vastaamaan omalta osaltaan²⁵⁰.

Näiden pahojen, sairauden, vanhenemisen ja kuoleman, ilmaantumisen myötä tilanne hahmottuu vaaraksi, jota vastaan on (yksin) taisteltava. Taistelun onnistuessa vaara väistyy ja elämä jatkuu, ehkäpä vielä onnellisempaan. Lähtökohtana on ajatus vastakkainasettelusta: terveys ja hyvinvointi ovat ehdottomasti tavoiteltavia tiloja ja esimerkiksi ikääntymisen tai sairauden tuomat muutokset vastaavasti ehdottomasti pahoja. Tästä määrittelystä seuraa, että jos pahan voittaminen – sairauden ja ikääntymisen myötä tulleiden rajoitteiden ja esteiden ylittäminen – ei olisi onnistunut, tilanne olisi muodostunut tragediaksi. Useista hoivakertomuksista välittyi implisiittisesti olettaimus siitä, että esimerkiksi laitoshoitoon joutuminen määrittyy sekä äidille että tyttärelle ehdottomaksi pahaksi – taistelun voittaminen merkitsee sitä, että äiti voi jatkaa kotona asumista, itsenäisyyden ja omatoimisuuden aikaa.

Romanssia leimaavana tekijänä on sen pyrkimys etsiä jotain kuvitteellista kultaista aikaa: käsitys siitä on sekä kertojan että yleisön jakama. Romanssin tarinatyyppiä edustaville tarinoille ominaista on viitata yhteisöllisiin arvoihin, moraaliin sekä jossain määrin myös kristinuskosta nouseviin hyveisiin.²⁵¹ Olennaisena elementtinä romanssin juonessa on seikkailu, joka tekee tarinasta luontevasti jaksollisen tai prosessimaisen. Hoivatarinoissa nämä rakentuvat esimerkiksi sairauden vaiheiksi tai kohtaamisissa sosiaali- ja terveystalveluiden edustajien tai ympäröivien sukulaisten, ystävien, tuttavien ja työtovereiden kanssa. Romanssi voidaankin hoivatarinoissa nähdä eräänlaisena hyvinvoinnin etsintänä, missä pienemmät seikkailut johdattelevat yhteen suurempaan kamppailuun. Keskeisenä tekijänä on konflikti sankarin ja hänen vihollisensa välillä, mikä ratkeaa kertomuksen lopussa palauttaen kaivatun harmonian tilan. Hoivatarinoissa tämä konkretisoituu siten, että erilaisien vaikeuksien ja kamppailujen jälkeen hoivatehtävään sopeudutaan, käytännön asiat voidaan saada järjestyseen osapuolia jokseenkin tyydyttävällä tavalla ja siten äidillä, hoivan kohteella, on tyttären kokemuksen mukaan parhaat mahdolliset olosuhteet.

Romanssin tarinaksi voidaan hahmottaa myös erityistyyppinä sankaritarina, jota tässä aineistossa edustavat erityisesti Iiriksen ja Tuovin tarinat. Sankaritarina lähtee liikkeelle

²⁵⁰ Lewis & Meredith 1988, 180-181

²⁵¹ Frye 1990, 186-195; Hänninen 2003, 96

harmonian ja kunnian eli terveyden ja hyvinvoinnin tilasta, joka on uhattuna. Sankari, neuvokas tytär, taistelee ja voittaa kuvainnollisesti pahan, minkä jälkeen harmonia palautuu. Hoivatarinoissa tytär käy sankarillista kamppailua puolustaakseen äidin oikeuksia ja pystyäkseen vastaamaan hänen tarpeisiinsa.²⁵²

Hännisen mukaan sankaritarina identiteettiprojektina merkitsee sankaruuden osoittamista, minuuden ja omien kykyjen asettamista testiin²⁵³. Hoivakertomuksessa tämä näkyy siten, että omainen taistelee neuvokkaasti sairauden tuomia vaikeuksia vastaan käytettävissään olevin keinoin. Hän myös kamppailee esimerkiksi virallisten sosiaali- ja terveyspalveluiden kanssa saadakseen apua ja tehden jopa henkilökohtaisia uhrauksia voittaakseen tilanteen siten, että äidin hyvinvointi olisi turvattu. Kertomuksesta välittyy selkeä oletta-
mus siitä, että yleisö jakaa kertojan käsitykset siitä, mikä on oikein ja hyvää. Kulttuurisissa mallitarinoissa voidaan vedota esimerkiksi hoitotyöhön kutsumusammattina laadun takeena sekä protestanttiseen etiikkaan: hoitotyön ammatillinen tekeminen ei ole vain resurssipulasta kiinni vaan kysymys on halusta, asenteesta ja työmoraalista. Omaisena tytär vetoaa ympäröivän yhteiskunnan jäsenten nousemiseen moraalisten vaateiden tasolle.

Iiris – tarina kamppailusta harmonian palauttamiseksi

Iiriksen kertomus ilmentää romanssia ja sankaritarinaa sen erityistyyppinä. Hän on hieman yli 50-vuotias kokopäivätyössä käyvä perheellinen nainen. Hänen tyttärensä ovat jo aikuistuneet ja muuttaneet pois kotoa ja tällä hetkellä hän asuu maalla yhdessä miehensä kanssa. Iiris on palkkatyössä, jonka lisäksi hän jakaa maatilayrittäjyyden miehensä kanssa. Hän itse kertoo suhteensa työhön olevan välineellinen: hän kyllä nauttii työstään, mutta ei pidä sitä itseisarvona eikä koe itseään urasuuntautuneeksi, joskin kokee olevansa ahkera puurtaja.

Iiriksellä on vahvat sosiaaliset yhteydet ympäröivään yhteiskuntaan ja laaja perhekäsitys, mikä ilmenee siinä, että hän sisällyttää perheeseensä oman puolison ja lasten ohella äitinsä sekä puolison jo menehtyneet vanhemmat. Perheenjäsenet ovat aina pitäneet kiinteästi yhteyttä toisiinsa ja myös lähiympäristöönsä. Suhde omaan äitiin on hyvä, vaikka menneisyyteen kuuluukin keskinäisiä taisteluita – nämä Iiris mieltää lähinnä normaaliin elämän-

²⁵² Hänninen 2003, 96; ks. myös Murray 1989

²⁵³ Hänninen 2003, 96

kulkuun ja äidin ja tyttären väliseen suhteeseen kuuluvina piirteinä molempien ollessa persooniltaan voimakastahtoisia.

Iiris: No, nyt se on oikein hyvä. Kyl tässä on, me ollaan tapeltu, me ollaan molemmat hirveen voimakastahtoisia. Kyllä me ollaan näin vuosina, me ollaan tapeltu ja itketty ja huudettu ja vaikka mitä, mutta nyt, niin kun äitikin sitä, kun ei pääse tekemään ja on niin kun tietysti kiukutellu ja purkanu miinuun sitä omaa oloaan, kun se, että voimat vähenee ja tekis.

Laajentunut perhekäsitys näkyy myös puolison vanhempien hoivaamisen tarinassa: puolison sisar ei ollut ottanut Iiriksen kokemuksen mukaan uraorientoituneena osaa vanhempinsa hoivaan, joten tehtäviä jäi Iiriksen harteille. Hän kapinoi ajatuksissaan tätä vastaan, mutta ei voinut jättäytyä sivuunkaan.

Iiris: [...] tuli itku, kun mä aattelin, että voi jumalauta, että tarviiks mun ihan kaikki. Mutta totta kai mä autoin.

Myös Iiriksen omat lapset suuresta maantieteellisestä etäisyydestä huolimatta ottavat mahdollisuuksien mukaan osaa isoäidin hoivaan. Tyttäriltään Iiris voi pyytää apua, jotta pääsee irtautumaan kodin ympyröistä, minkä hän välillä kokee välttämättömäksi. Samalla hän kokee, että myös tyttäret kaipaavat yhteistä aikaa isoäidin kanssa sekä jakavat äitinsä syyllisyyden sen vähyydestä. Hoivan kokemuksen raskaus välittyy nimenomaan siinä, kuinka se on jotain kokonaisvaltaista elämässä ja josta on pakko päästä irtautumaan välillä.

Hoivan raskauden teema tulee esiin myös tarinassa siitä, millaista elämä olisi ilman äidin hoivaa. Iiris tiedostaa, että elämä helpottuisi hoivavelvollisuuksien poistumisen myötä kun hän voisi huolehtia vain omista asioistaan. Hän jakaa monille tutun syyllisyyden tunteen tarinan itsekkääksi koetuista toiveista.

Iiris: No, sehän helpottuishan se ihan huomattavasti. Se helpottuis tosi paljon, ei tarvis enää huolehtia kuin omista asioistaan ja jäis sit vapaa-aikaa, että vois hyvällä omallatunnolla tehdä sillä vapaa-ajalla, mitä haluaa. Ottaa vaikka ne nokkaunet sunnuntaina, tai lähteä pitkälle lenkille koiran kanssa, niin helpottushan se ihan hirveesti. Siinä jää monta tuntii sit itelle ja puolisolle. Että nyt varmaan välillä laiminlyö Simoo ja varmaan välillä laiminlyö meiän likkoja, että ei vaikka soita, kun on ajatellu, että soittaa. Mut sit on niin väsynyt, että ajattelee, että en mä nyt soita, että en mä jaksa puhua, enkä taas niitten ongelmii. Tai niihin, mitä ne kertoo, jaksa sillee perehtyä, että sillee väliin.

Aiemmin äiti on ollut melko terve ja tullut hyvin toimeen, mutta viimeisen parin vuoden aikana hänelle on tullut ikääntymiseen liittyviä sairauksia. Hän on myös muuttanut lähemmäs ainoaa tyttärtään kokemansa yksinäisyyden vuoksi, sillä sosiaaliset verkostot entisellä kotipaikkakunnalla olivat kutistuneet ystävien ja sukulaisten ikäännyttyä ja kuoltua. Äidin fyysisen terveydentilan heikennyttyä Iiris on ottanut hoitaakseen asioinnin äidin puolesta huolehtien esimerkiksi pankkiasioista, ostoksista ja siivouksista. Tämän lisäksi kotihoito käy useamman kerran päivässä huolehtien henkilökohtaiseen hygieniaan liittyvistä tehtä-

vistä. Hoivatehtävissä auttaa myös Iiriksen puoliso, joka tekee lähinnä teknisluonteisia tehtäviä seuranpidon ohella. Iris itse käy äitinsä luona useamman kerran päivässä. Hän itse kertoo auttavansa velvollisuudentunnosta ja rakkaudesta, mutta myös kokemuksen palkitsevuuden vuoksi.

Haastattelija: Mikä sinut saa sitten henkilökohtaisesti niin kun jatkamaan sitä auttamista, äidin luona käymistä?

Iris: Velvollisuudentunto. Tietysti se rakkaus ja tulee hirveen hyvä mieli aina silloin, kun joku homma onnistuu ja niin kun näkee. Täl viikol on nähny, yks Henriikka tai kodinhoitajista laitto, että niin kun vointi on nousujohteinen ja se tuo hirveen isoo onnistumisen tunnetta mullekin.

Haastattelija: Niin palautetta?

Iris: Palautetta siitä, että ja niin kun näkee äidistä, että olo on hyvä. Ja mä olen voinu niin kun myötävaikuttaa siihen, että olo on hyvä. Koska kyl jokainen vanhus ansaitsis sen, että se vanhuus olis mahdollisimman hyvä ja pidettäis mahdollisimman hyvää huolta niin kun sen vanhuksen toivomalla tavalla. Että ei kukaan ihminen tai kukaan lapsi, siis sen vanhuksen lapsi, että täytyy olla niin kun niin paljon rotia, että katoo sen vanhempansa perään loppuun asti. Ja niin me ollaan katottu Simon vanhemmatkin, että. Toisaalta sit tuntuu, toisaalta se on kurja, kun tietää, mihin se, mikä se lopputulos on, mutta niin kauan kuin on elämää, niin on toivookin.

Hoivan perusteluja voidaan myös jäljittää Iiriksen ja hänen puolisonsa jakamaan arvomaailmaan, johon kuuluu yhteisöllisyyttä, moraalisuutta ja altruismiakin. Iris ei pyri tarinassaan esittämään itseään pyhimyksenä, mutta vetoaa monella tapaa ihmisluonteen perusominaisuuksiin suhteessa muihin ihmisiin ja etenkin heikompiosaisiin. Vaikka hän kokee, että hoiva ei ole muuttanut hänen henkilökohtaisia arvojaan, hän on kuitenkin joutunut pohtimaan siihen liittyviä teemoja.

Iris: [...] meillä on ollu semmonen käsitys, varmaan me ollaan vähän vanhanajan ihmisiä. Mä olen huomannu monessaki suhteessa, että me ollaan kauheen vanhanaikasia, mutta, että meillä on ollu niin kun selviö, että me hoidetaan ja autetaan niin paljon, kun me voidaan. Vaikka me välil potkittais niin sanotusti tutkainta vastaan, vaikka me välillä sitä vastaan potkittaskin ja tuskiteltais, mutta hetkeekään ei oo ajateltu, että me ei sitä tehtäis. Mut ihmisiähän mekin ollaan, totta kai me kiukutellaan. Ja jos vanhus kiukuttelee meille, niin päivä on pilalla. Että ei me mitään koneita olla ja välillä tuntuu, että niin kun just joulun aikaan mä kävin lenkillä aamuin ja illoin ja mä sanoin, että mulla taas pää halkee, että mä en jaksa, mä en kestä, mä en kykene, niin ne arvot on ollu eikä ne oo siitä muuttunu. Tietenkin toivois, että jokaisella olis semmoset, että mahdollisimman moni vanhus, että jokainen jakais vähä tätä samaa arvomaailmaa, ettei kauheen moni olis niin yksin ja retuperällä. Voi olla, että semmosta ystävän palvelua ja semmosta no niin, tää on tätä vapaaehtosta, että kolmatta sektoria, mutta sitä vois, en mä tiedä kehittää, mutta tehdä helpommaks tai sillee, että ihmiset kävis vaikka terveyskeskuksessa syöttämässä niitä vanhuksia siellä, jotka ei kerkee, eikä pysty, eikä jaksa ite syyä. Ja vaikka lukemassa ja vaan juttelemassa, se olis ihan kauheen tarkeeta.

Romanssin ja sankaritarinan ytimen muodostava taistelu kohdistuukin nimenomaan Iiriksen kamppailuun äitinsä hyvinvoinnista ja selviytymisestä omaehtoisesti sekä sairauden mukanaan tuomien vaikeuksien voittamisesta. Ikääntyminen ja sairaudet ovat juuri ne pahat, jotka uhkaavat elämän harmoniaa ja tasapainoa. Ne ovat niitä, joita vastaan kamppailaan ja jotka pyritään voittamaan erilaisin keinoin. Iiriksen tarinasta välittyä myös eräänlainen menneiden onnellisempien aikojen kaipuu, jolloin äitikin tuli toimeen itsenäisesti ja kykeni haluamaansa.

Iiris: [...] mutta nyt, niin kun äitikin sitä, kun ei pääse tekemään ja on niin kun tietysti kiukutellu ja purkanu minuun sitä omaa oloaan, kun se, että voimat vähenee ja tekis. Että pää sanois, että vois tehdä sitä ja tätä ja tota, mut kun ei enää keho anna myöten, niin johonkinhan sen kiukun purkaa. Ja sit se, kun on vähän olo yksinäinen, koska enhän mä pysty sitä tyhjiöön niin kun täyttää millään.

Itsemääräämisoikeus on erittäin tärkeä teema Iiriksen kertomuksessa. Kokemus äidin ikääntymisestä ja sen mukanaan tuomista vaikeuksista ja haasteista ovat olleet Iirikselle vaikeaa seurattavaa. Tarinan sankarina Iiriksen on oltava neuvokas selviytyäkseen eri tilanteista. Hän on joutunut myös seuraamaan läheltä puolisonsa vanhempien ikääntymistä ja sairastamista ja ottanut osaa näihin tilanteisiin liittyvissä hoivatehtävissä.

Iiris: No, raskasta, ihan hirveen raskasta. Henkisesti silleesti, että kukapa lapsi niin kun myöntäis, että äiti vanhenee ja tulee avuttomaks. Kun äitihän on aina voimakas, eikähän sitä mikään nujerra, ainakaan meidän äitiä. Että on ollu hirveen raskasta kattoo sitä, että ihmiseltä menee niin kun voimat ja ne oli tosi vähissä joulun aikaan; [...] Niin se on hirveen raskasta ja jotenkin tulee semmonen hirveen, niin kun semmonen voimattomuuden tunne, kun ei pysty auttaan mittaansa enempää, vaikka mitä yrittää. Niin jossainhan tulee niin kun se raja vastaan, että mitä niin kun toinen ihminen voi tehdä toisen hyväks enää yhtään mitään. Ja sitte tietysti, niin kun itekin väsy, välillä valvoo yöllä. Tietysti tässä iässä valvoo muutenkin, kun on vaihdevuodet itelläänkin ja kaikkee, että sit valvoo ja tuskittelee ja harmittelee, että miten tästä nyt eteen päin, mitä muuta nyt vielä vois tehdä.

Iiriksen tarinassa korostuu muutoinkin pyrkimys hyvään elämään. Olennaista on itsemääräämisoikeus ja ihmisen omien valintojen kunnioittaminen. Elämän pitkittäminen ei Iirikselle näyttäydä tavoiteltavana asiana vaan hänen mukaansa kuoleman voi hyväksyä, tehdä surutyön, ja ymmärtää sen olevan osa elämän kiertokulkua. Ehkäpä vaikeinta sairauksien osalta Iirikselle onkin seurata äidin heikentymistä ja hiipumista; omalle osalleen hän äidin tavoin toivoisi kuolemaa "saappaat jalassa", mutta hyväksyy sen, että toive esimerkiksi äidin kohdalla ei voi toteutua.

Metatasolla kulkeekin tarina Iiriksen käsityksestä hyvästä elämästä ja hänen pyrkimyksensä toteuttaa sitä. Yksilön tulee saada tehdä toivomiaan valintoja, toteuttaa itseään haluamallaan tavalla muita vahingoittamatta ja ympäröivän yhteiskunnan tulee kunnioittaa tätä. Esimerkiksi Iirikselle itselleen työ on välineellisessä asemassa – tärkeämpää on elämän eri osa-alueiden tasapaino. Tämä asenne näkyy myös ikääntyneen oikeuksista käytyä keskustelussa: hänen mukaansa ikääntyneen tulee saada tehdä omia itsenäisiä ratkaisuja. Toisaalta kuitenkin hän näkee heidät eräällä tapaa vajaavaltaisina ja avuttomina terveyspalveluiden armoille heitettyinä, mitä osoittaa hänen kritiikkinsä sairaalapalveluita kohtaan ja tarpeensa kamppailla toisen oikeuksien toteutumisen puolesta. Hänen tehtävänään äitinsä hoivaajana on auttaa häntä toimimaan mahdollisimman itsenäisesti ja elämään

ihmisarvoista elämää – näiden toteutuminen vaatii Iirikseltä neuvokkuutta ja järjestelykykyä.

Vaikka hoivatehtäviä on jaettu Iirixsen, hänen puolisonsa, lasten sekä kotihoidon kesken, Iiris silti kokee olevansa yksin vastuussa. Hänellä ei ole muita sisaruksia, joiden kanssa olisi mahdollista jakaa vastuun tunnetta tai tehtäviäkään. Erityisesti tuntemus vastuusta, joka ei poistu tai jakaannu tehtäviä delegoimalla, näyttäytyy universaalilta kokemukselta äitiään hoitavien tyttärien tarinoissa.

Iiris: [...] Ja sit, kun on yksin tavallaan, kun ei oo muita lapsia, niin toisaalta se kaikki vastuu ja se kaikki on mun kontolla, ettei oo ketään jakamas sitä. Että vois vaikka niin kun hoitovuoroja ja seurusteluvuoroja ja kaikennäkösiä, että meetkö sä tänään, niin mä meen sit huomenna, että jäis niin kun itellekin vähä enempi aikaa. Että sitä niin kun, sitä vastaan välillä tuskittelee, että hitto sentään, että kun lapset on maailmalla, niin nyt olis vihdoinkin ja viimein itelle aikaa, mutta ei sitä ookaan. Että se ajan käytön, se on niin kun iso ongelma.

Vaikka Iiris kokee saaneensa tietoa erilaisista sosiaali- ja terveystalvueluista melko hyvin ja kotihoidokin on järjestynyt helposti, nopeasti ja vaivattomasti, hän ei kuitenkaan kykene luottamaan julkisten palveluiden toimivuuteen ja laatuun. Tässä mielessä romanssin taistelu laajenee myös yksilön oikeuksien puolesta kamppailuksi.

Iiris: [...] Niin uskaltaa niin kun lähtee, koska jos on pelkän kodinhoidon varassa, kotihoidon. Vaikka käy neljä kertaa, voi olla, että niitä käyntejä vois vaikka lisätäkin, niin ei riitä mun mielestä, ei riitä hyväälle hoidolle. Kotihoidossakin on hyviä ja huonoja hoitajia (niin varmasti). Just eilen harmittelin, kun oli yks uus täysin ölkintöllin, mikä ei niin kun mistään tajunnu mitään. Ja sitten taas siellä on yks Henriikka, joka käy, mikä on niin kun päätoiminen ja tähän tyyliin, se osaa kaiken ja se tietää ja se tekee. Ihan siinä samassa ajassakin ja se on vielä hirveen mukava.

Iiris näkee omaisen, erityisesti itsensä oman äitinsä kohdalla, tämän oikeuksien ja etujen toteutumisen valvojana: hänen tehtävänsä on valvoa myös palvelujen suorittajien työn tason laatua.

Toisaalta terveyskeskuspalveluita Iiris kritisoi ankarasti. Hänen mielestään ne eivät ole toimivia. Tarinassaan terveyspalveluista Iirixsen tarinassa korostuu myös taistelun ja kamppailun teemat: omaisen on kamppailtava heikompiosaisten puolesta, jotta hänen oikeutensa kulloinkin toteutuisivat. Juuri omainen on se, joka taistelee läheiselleen riittävät ja laadukkaat palvelut. Esimerkiksi Iiris näkee äidin itsemääräämisoikeuteen kuuluvana sen, että hänen asioitaan hoidetaan hänen itsensä toivomalla tavalla. Iiris siis kamppailee yksilölle kuuluvien oikeuksien puolesta, johon hän kokee omaavansa legitiimin oikeuden, sillä "eihän sitä apua pyydetä, jos ei sitä ihan oikeasti tarvita".

Iiris: [...] Että mä sanon, että sellaset vanhukset, joilla ei oo ketään omaista samalla paikkakunnalla, tai jotka ei käy päivittäin tai pari kertaa viikos, ne on kyllä ihan hunningolla (niin varmasti on monta

semmosta). On. Että mä huomasin sen jo siitä sillon, kun terveyskeskuksessa ton polven kanssa asioitiin, niin kun se on menny siihen, että aikakin varataan nappia painamalla. Paina nappia yks tai kaks tai kolme ja varaat aikaa ja sit varaat noita labrakäyntejä, niin ei vanhukset, ei ne ymmärrä eikä ne jaksa, eikä ne ees pääse tonne. Ja ne hukkuu siellä, kun ei ne tiedä, mihin ne menee. Ne varmaan luovuttaa jossain välissä. Jää ne asiat hoitamatta ja sitten kodinhoidosta, niin että jos ei siellä niin kun ne oo vaatimassa. Niin kun vanhukset on hirveen, että no jos ei, niin ei sitten. Ei ne uskalla niin kun pyytää tai kritisoida tai sanoo, että mä haluan näin, niin sitten se on huonolla tolalla sekin. Ja mun mielestä se pitäis olla sillee, kun se vanhus tykkää.

Läheisiltään saamaansa apua Iris kuitenkin arvostaa. Hänen mukaansa puoliso on tärkeä apu sekä hoivaan liittyvissä tehtävissä, lähinnä kodin askareissa ja teknisissä asioissa, mutta erityisesti siinä, että hän tarjoaa henkistä tukea. Iiriksen toimiessa äidilleen varaventiilinä ikääntymiseen liittyvissä ahdistuksissa, puoliso puolestaan tukee ja antaa Iiriksen purkaa mieltään hoivakokemuksestaan. Vertaistukea Iris saa myös tuttavilta ja ystäviltä: tarinassa rakentuu kuva aktiivisesta kansalaisesta, joka on ottanut osaa oman paikkakunnan toimintoihin ja sitä kautta on muotoutunut laaja sosiaalinen verkosto. Tämän hän myös kokee vaikuttaneen siihen, että hänen yhteytensä sosiaali- ja terveyspalveluihin on toiminut hyvin ja hän on oppinut luovimaan tarpeen mukaan.

Iiriksen käsitys hoivasta ei ole kuitenkaan yksioikoinen tai ongelmaton. Toisaalta hän pitää omaisten hoitamista velvollisuutena ja rakkauteen perustuvana luontevana osana omaa elämäänsä, mutta toisaalta ei näe mahdollisuutta omalta osaltaan kieltäytyä omien tai puolison vanhempien hoivasta. Julkiset palvelut ovat Iirikselä yksilön ja kansalaisen oikeuksiin kuuluvia asioita. Hoivamahdollisuuksien pluraliteetista huolimatta hän ei suhtaudu tulevaisuuteen luottavaisesti eikä odota omien tyttäriensä hoitavan itseään ja isäänsä.

Iiris: [...] En tiä, kuka meiät hoitaa. Mä en viitti edes ajatella sitä. Että jos palveluja tätä vauhtia ajetaan alas, niin en tiä, kuka meiät hoitaa. Että toivomus on, niin kun meiän äitikin on kyllä toivonu, mutta ei oo toivomus toteutunu, että kaatuu sitten saappaat jalassa, ettei jää tänne kitkuttaan. En haluais olla yksin, että oman onneni nojassa ja ei. Parempi sitten niin.

Haastattelija: Oletteko tyttöjen kanssa puhunu tosta asiasta sitten?

Iiris: Ei me sillee olla puhuttu, mut enhän mä oo voinu velvottaa, jos he asuu ulkomailla tulevaisuudessakin, niin. He rakentaa siellä elämäänsä ja uraansa ja sillee, niin en kai mä nyt sano niille, että joo, että teidän pitää muuttaa tänne, että tuutte mua ja iskää hoitaan. En, en tasan, niin. Eikä ne varmaan tuliskaan, että niin. Niin, en tiä, kuka meiät hoitaa. Toivottavasti ei tarvi olla hoidettavissa.

Keskustelu lakisäätöisestä palkallisesta hoitovapaasta ikääntyneiden osalta valottaa Iiriksen kaksijakoista suhtautumista hoivaan vielä lähemmin. Hän kokee tekevänsä jonkun toisen työtä huolehtiakseen äidistään: hänen mukaansa kaikki kunnat ja vanhukset toivovat, ettei laitospaikkaan tarvitsisi mennä. Mutta toisaalta hän kokee, että äidin ja tyttären välillä on ihan omanlaisensa sidos.

Haastattelija: Odottaisitko siitä täyttä korvausta, vaikka semmosesta hoitovapaasta, vai riittäisikö vähempikin?

Iiris: No, jos niin kun sais valkata, niin totta kai ottais sen täyden, mutta vähempikin vois riittää. Mutta että tietysti mähän teen jonkun toisen työtä, jos mä huolehdi mun äidistä. Jos se niin kun ihan tälle katotaan. Että jos mä en huolehdi, niin joku toinen joutuu huolehtiin ja tekeen ne työt. Että siinä mielessä se vois olla ihan ymmärrettävää, että mä saisin ihan täyden korvauksen, että palkasta ei yhtään vähennetä. Jos ajatellaan vaan, että työ työnä, mut tietysti jos ruvetaan sitten vähentämään siitä palkasta sitä, että hei, mä hoidan mun omaa äitiäni, että sitte ruvetaan niin kun tunteilla pelaamaan, niin sittenhän mä sanon, että joo, että enhän mä mitään, että jos nyt puoletkin palkasta. Mut tietysti mä voin ajatella sen asian ihan toisella tapaa, hyvin itsekkäästi, että en mä tee mitään, hoitakaa, olkaa hyvä.

Tasapaino uudessa elämäntilanteessa on kuitenkin löytynyt, keinot arjessa selviytymiseen ja itsemääräämisoikeuden säilyttämiseen. Taistelu sairauden mukanaan tuomia vaikeuksia vastaan on ainakin hetkellisesti voitettu ja yksilön legitimiiksi koetut oikeudet hyvään elämään turvattu, vaikka kuolema lopullisena voittajana lymyääkin nurkan takana.

Iiris: [...] Mut nyt se on niin kun tavallaan, nyt meillä on aika stabiili sillee, että äiti niin kun ymmärtää, että mä, että voi luottaa siihen, että me tehdään kaikki mahdollinen hänen hyvinvointinsa eteen. Ja sitten (mieltii) niin kun on varmaan sitten kiitollisempi vähemmästäkin, että kun näkee, kuinka kurjaa se voi olla, että nyt on kiitollinen siitä, että saa olla kotona ja saa nukkuu omas sängyssä. Että se oli kauheen raskas se terveyskeskus-keikka. Ja näki siellä, että monella on asiat huomommin ja on niin kun terveydentila paljon huonompi.

Tulevaisuudessa on toivoa ja mahdollisuuksia niin äidille kuin tyttärellekin. Vaikka työpaikan muutosten vuoksi Iiriksen hoivatehtäviin käyttämä aika pienenee ja tämän vuoksi äidin muutto palvelutaloon on noussut ajankohtaiseksi kysymykseksi, hän kuitenkin antaa äidilleen aikaa pohtia ja tehdä omia ratkaisujaan elämäntilanteestaan. Optimistiseen sävyyn Iiris jättää mahdollisuuden siihen, että terveydentilakin saattaa kohentua. Suhtautumista hoivaan ja äidin tilanteen mukanaan tuomiin haasteisiin leimaakin eräänlainen selviytyjän strategia: asiat eivät aina mene suunnitellusti, ikäviä asioita tapahtuu, erilaisia kamppailuja käydään, mutta neuvokkuuden avulla asioilla on tapana järjestyä niin, että ihmisarvoiseksi koettu elämänkulku voi jatkua ja harmonia siinä mielessä palautua.

5.3 Tragedia

Tragedia muistuttaa romanssia monilta piirteiltään, mutta tarinan sankarina tytär ei kykene voittamaan pahuuden voimia – romanssin päättävät harmonia ja selviytyminen jäävät tragediassa löytymättä. Tosin on huomattava, että myös se voi päättyä seesteisyyteen tunnelman rakentuessa nimenomaan juonirakenteeseen.²⁵⁴ Tragedia keskittyy yksilöön – esimerkiksi komediassa usein kysymys on enemmän sosiaalisen ryhmän hahmoista. Pää-

²⁵⁴ Frye 1990, 206-207

henkilö voidaan nähdä välittäjänä, jonka kautta näemme jotain suurempaa, joka on heidän voimansa ja kohtalonsa lähde.

Perustyyppissään tragediassa kysymys on klostosta: sankari yllyttää jollain tavoin vihamielisyyteen tai perii sen koston paluun konstituoidessa katastrofin. Kostotragedia onkin yksinkertaisin traaginen rakenne ja alkuperäinen koston yllyttäminen asettaa vastakkaisen liikkeen, jonka täydellistyminen ratkaisee tragedian. Usein se tulee ”toisesta maailmasta”, esimerkiksi jumalilta, mikä laajentaa luonnon käsitettä ilmeisen ulkopuolelle, mutta kysymys ei silti ole ylluonnollisesta. Luonto käsitetään järjestykseksi, jonka tasapainoa traaginen sankari häiritsee ja on itsestään selvää, että sen on korjaututtava. Olennaista on, että kosto jollakin tapaa, persoonattomastikin, tapahtuu.²⁵⁵ Hoivatarinoissa tällainen tulkinta voidaan nähdä esimerkiksi pohdintoina kurjuuden ja epäonnen syntyisistä sekä joskus omilla teoilla ansaituista pahoista.

Tragediaa voidaan selittää siten, että sen voidaan nähdä esittävän ulkopuolisen kohtalon kaikkivoipaisuutta. Tässä mielessä se ei erotu ironiasta, joka ei tarvitse poikkeuksellista keskushahmoa – mitä nuhrisempi sankari on, sitä terävämpi on ironia. Tragedialle luonteenomaisen mahtavuuden ja loisteliaisuuden antaa sankaruuden sekoitus: traagisella sankarilla on jotain erityistä lähes jumaluutta lähestyvä kohtalo melkein käsissään eikä tämän alkuperäisen näyn upeus katoa kokonaan sen aikana. Toinen mahdollinen selitystapa liittyy siihen, että traagisen prosessin laukaisevana tekijänä täytyy olla ensisijaisesti moraalisen lain rikkominen. Tragedia esittää teeman vapaan elämän kaventumisesta kausaalisuuksiksi (esimerkiksi juuri koston logiikka). Merkittävällä hetkellä yleisölle, mutta ei sankarille, samanaikaisesti näkyvissä on se, mitä olisi voinut olla ja mitä tulee olemaan. Täten tragediaan liittyy ajallisuus ja ajan liike: *nemesis* liittyy menetettyyn mahdollisuuteen ajan ollessa elämän tuhoaja. Ajan kausaaliset jaksot tunnustetaan väistämättömiksi.²⁵⁶

Tragedia on paradoksaalisesti samanaikaisesti yhdistelmä oikeutuksen tunnetta ja samalla tunnetta vääryydestä. Yksilönä sankari on yleisöön verrattuna suuri, mutta on vielä jotain suurempaa, johon verrattuna hän on pieni: esimerkiksi jumalat, kohtalo, onni tai olosuhteet.

²⁵⁵ Frye 1990, 207-209

²⁵⁶ Frye 1990, 210-214

Usein sankarin lankeaminen koetaan oikeutetuksi, mutta samalla läsnä tunnetasolla on kokemus tilanteen säälittävyydestä ja vääryydestä.²⁵⁷

Tragediaksi tulkkautui neljä kertomusta: Aino-Kaisan, Mirjan, Ullan ja Anjan tarinat. Myös kaksi perusvireeltään romanssiksi tulkittua tarinaa, Ailan ja Lailan, sisälsivät runsaasti tragediallisia aineksia. Tulkintaa kokemuksesta leimaa eräällä tapaa hävityksi tuomittujen taistelun ja kamppailun teemat. Läsnä on luonnon järjestys, jota traaginen sankari ei pysty ylittämään. Kokemus hoivasta ja elämästä on raskas eikä apua saada ainakaan riittävästi vaan sankari taistelee voittaakseen sairauden ja heikkouden mukanaan tuomat esteet äitinsä hyvinvoinnin tieltä. Hän on myös osaltaan poikkeuksellinen yksilö, joka suoriutuu vain lähes yli-inhimillisin ponnistuksin. Äidin tilanne hahmottuu heikkenemiseksi ja luopumiseksi, elämä uuvutustaisteluksi, jonka tytär on tuomittu häviämään ennemmin tai myöhemmin, vaikkakaan vielä ei ole lopullisen luovuttamisen aika. Vaihtoehtoja, toivoa tai oikeastaan paljoakaan positiivista tilanteessa ei hahmotu ja tytär uupuu tilanteeseen, jonka päätepisteessä on pahan, kuoleman, lopullinen ja väistämätön voitto elämästä.

Tragediassa olennaisena elementtinä on myös pakon konteksti, jonka positiosta tarinaa kerrotaan. Vaihtoehtoja ei nähdä vaan tyttären on käytävä taistelu, jotta äidin hyvinvointi – tai ainakin paras mahdollinen tilanne – voidaan saavuttaa. Tragediatulkinta saattaa myös liittyä poikkeuksellisen vahvaan ja läheiseen suhteeseen äidin ja tyttären välillä; joissakin tapauksissa siihen ovat voineet vaikuttaneet lapsuuden kokemukset perheväkivallasta tai alkoholismista. Olennaista on tyttären näkemys siitä, että vain hän on määrittävässä asemassa äidin hyvinvoinnin suhteen eikä kukaan muu osaa tai kykene suoriutumaan tyttären tehtävistä. Hän itse saattaa olla valmis tekemään valtavia uhrauksia toisen hyvinvoinnin puolesta, itsensä unohtaen.

Mirja – tarina väistämättä hävitystä taistelusta

Romanssin hoivatarinassa kertomuksen ja sen eri tarinoiden juoni etenee kamppailujen kautta optimisminsa säilyttäen – toisin on tragedian tarinassa, jossa kamppailu päättyy väistämättä sankarin tappioon. Mirjan kertomus edustaa tarinatyyppiltään tragediaa. Hän on eläkeikää lähestyvä naimaton yksityisyrittäjä, jonka äiti kärsii muistisairaudesta. Isän

²⁵⁷ Frye 1990, 214-217

kuoleman jälkeen Mirja on muuttanut yhteen äitinsä kanssa: muuton syynä ei ollut silloin hoivatarve, mutta sittemmin äidin tilanne on heikentynyt, minkä vuoksi nykyisin yhdessä asuminen koetaan äidin päivittäisen selviytymisen kannalta välttämättömänä. Ainoana lapsena Mirjalla on aina ollut erittäin läheiset välit vanhempiinsa ja nykyisin hän kertoo asettavansa äidin toiveet ja tarpeet etusijalle elämässään.

Mirjan tarinassa äidin (kotona) selviytyminen sairaudesta huolimatta on se kamppailu, jota hän käy. Laitoshoito näyttäytyy pahana: se on jotain, mikä on viimeinen vaihtoehto ja mitä vastaan kamppaillaan kaikin inhimillisin keinoin. Mirja ei tällä hetkellä hyväksy ajatusta siitä, että äiti muuttaisi palvelutaloon sairauksista ja runsaasta hoivatarpeesta huolimatta.

Mirja: [...] hurjan tiiviisti jouvutaan sa- ei kun saadaan olla yhdessä. [...] me joka paikkaan on kulettu aina yhdessä. Minä oon ollu tämmönen, että mä oon mielummin ollu tämmönen sinkkunainen koko ajan. Niin tuota, me joka paikkaan mökilläkin, niin aina on vietetty yhdessä kaikki. [...] Meillä on todella hurjan tiivis yhteys. Ja se tää rooli, minkä mä nyt oon ottanu, niin tää on todennäköisesti ollu määrättyllä tavalla eri sanalla kun omaishoitaja, niin koko mun elämän ajan. Meiän perheessä ollu se ongelma, et mun isä on ollu alkoholisti [...] me ollaan aina oltu yhdessä [...] en mä tie jouduinko minä vai otinko minä sen roolin, et minä olin tukemassa koko ajan äitiä ja se jatkuu nyt tässä.

Isän kuoleman jälkeen Mirja muutti yhteen äitinsä kanssa, mutta hoivasuhde on muotoutunut vasta myöhemmin äidin terveydentilan huononnettua. Tällä hetkellä äiti tarvitsee apua lähes kaikissa toimissa: päivisin hänestä huolehtii hoitaja Mirjan ollessa yhdessä äidin kanssa työajan ulkopuolella iltaisin ja viikonloppuisin. Hän on myös saanut apua kolmannen sektorin toimijoilta – läheistä sukua ja ystäviä on, mutta he eivät osallistu varsinaisiin hoivatehtäviin, joskin auttavat joissakin käytännön toimissa kuten pienissä korjaustöissä.

Mirja kuvaa hoivaa haluna ja päätöksenä siitä, että äiti saa olla kotona. Hän itse tyttärenä on päättänyt, että voimavarojen riittäessä äidin on annettava asua kotona. Mirja on ainoa lapsi ja hän on aina ollut läheinen äidilleen. Hänellä ei ole puolisoa tai lapsia ja sosiaaliset suhteet ovatkin rakentuneet paljolti yhdessä äidin (ja isän) kanssa. Muutoinkin Mirjan perheyhteys vaikuttaa tarinan perusteella olevan jopa poikkeuksellisen tiivis. Vanhemmat olivat myös yrittäjiä – Mirja on kertomansa mukaan jo tuolloin pyrkinyt tasoittamaan äidin kuormaa, minkä hän kuvaa luoneen heidän välilleen valtavan tiiviin yhteyden. Nyt Mirja on alkanut ymmärtää äidin ikääntymisen ja jaksamisen rajat ja on tavallaan aloittanut eräänlaisen luovuttamisen ja surutyön tekemisen, sillä kamppailusta huolimatta edessä on väistämätön kuolema. Sitä ennakoi jo nyt se, että vähitellen yhteisistä asioista on täytyntä luopua äidin muistisairauden vuoksi.

Mirja asettaa äidin tarpeet etusijalle kuvaten häntä elämänsä ykköseksi eivätkä hänen omat menonsa saa johtaa äidin kärsimiseen millään tavoin. Mirjan perhekäsitykseen kuuluvat nyt jo kuollut isä sekä äiti ja Mirja. Vahvoja syyllisyydentunteita linkittyy suhteessa äidin olemiseen: hän syyllistää itseään kaikista tapaturmista ja syyttää omaa huolimattomuuttaan. Hän kokee olevansa päivä päivältä lähempänä äidin menettämistä. Kertomuksen narratiivinen sävy on pessimistinen ja haastattelun kuluessa Mirja itkee paljon. Arki tuntuu raskaalta ja välillä ylitsepääsemättömältä äidin tarvitessa ympärivuorokautista apua. Mirja puhuu siitä, miten tiiviisti he joutuvat, mutta myös saavat olla yhdessä. Mutta toisaalta välillä hän on niin väsynyt, ettei tiedä miten jaksaa eteenpäin. Vaikka Mirja kokee auttamistehtävän raskaaksi ja on uupunut, hän tuntee sen olevan kuitenkin palkitsevaa sekä perustuvan myös vastavuoroisuuteen. Heidän keskinäisessä suhteessaan äiti osoittaa hellyyden ja kiitollisuuden tunteita, joiden ilmaisemisen Mirja kokee tärkeäksi.

Mirja: [...] mä menen, niin hän ottaa kaulasta kovasti kiinni ja antaa sukon poskelle ja sanoo, et olet minulle rakas.

Haastattelija: Se on varmaan ihana tunne.

Mirja: Hmm, ja se on kuule se, mikä antaa voimia.

Mirja: [...] se mikä antaa sitä voimaa, niin hän on mun äiti. Hän on ollu mulle aina äärimmäisen tärkeä. Ja hän on isän kans tehny minun eteen niin valtavasti, et mä koen - se on nyt väärä sana - mut mä en löyvä muuta, niin velvollisuudekseni yrittää tässä ja nyt, et mä autan häntä.

Mirjan tarinassa rakentuu kuva huolehtivasta tyttärestä, mutta silti hän kokee vahvoja syyllisyyden ja riittämättömyyden tunteita. Hän on pyrkinyt järjestelemään tukiverkostoja, joiden avulla hän voi edesauttaa jaksamistaan. Kuitenkin hän kokee niin, että ei saa apua riittävästi esimerkiksi yhteiskunnalta tai ystäviltaan. Erityisesti hän kokee tarvitsevansa ystäviään tukemaan omaa jaksamistaan eikä niinkään auttamaan hoivatehtävissä. Tilanne tulkkiutuu Mirjan tarinassa tragediallisesti vaihtoehdottomuudessaan: äiti on sairas, hän tarvitsee apua, mutta kukaan muu kuin Mirja ei voi suorittaa näitä tehtäviä kokonaisuudessaan eikä Mirjakaan voi voittaa sairautta. Hän ei myöskään kykene irrottautumaan hoivatehtävästä.

Mirja: [...] niin itteni, ei ei äitin hoitamiseen en mä siihen odota. Mä ootan sitä, että ne ystävät, jota mulla on, et ne oiskin tukemassa minua. [...] Et se mikä mua nyt on ruvennu niin kun rassaamaan, et jos mä haluan itselleni vapaa-aikaa, niin mun pitää ostaa se rahalla.

Mirjan kuvauksen perusteella välittyy kuva siitä, että hän kaipaisi pyyteetöntä, altruistista auttamista elämäntilanteessaan eikä koe sitä saavansa, mikä osaltaan tekee kokemuksesta raskaan. Hän on ehkä elämäntilanteessaan ja uupumuksessaan mahdottoman tilanteen edessä: hän ei kykene tarjoamaan ystävilleen vastavuoroisesti normaalia sosiaalista

kanssakäymistä, mutta ei ehkä omaa riittävästi resursseja kyetäkseen saamaan heidät todella ymmärtämään tilannettaan ja tarpeitaan ja siten saamaan tarvitsemaansa tukea.

Mirja kokee olevansa oman äitinsä tilanteen auktoriteetti. Hän on se henkilö, joka tietää parhaiten äidin tarpeet ja asettaa hänet etusijalle. Oma yritykskin on vasta seuraavana tärkeysjärjestyksessä.

Mirja: [...] Siis hän on ollut yksinäinen koko ajan, et mä oon tullu heti, kun hän on tarvinnu apua. Mä oon heti ollut viemässä häntä joka paikkaan mihin tarvii viii. Elikkä mun mielestä niin kun hän ei oo kärsiny siitä, että mä oon ollut töissä.

Tauon hoivavelvollisuuksista antavat lähinnä vain paikallisen dementiayhdistyksen avulla järjestyneet lomat. Mirja toteaa heidän kieltävän yhteydenpidon, mikä antanee hänelle eräänlaisen tarvittavan oikeutuksen olla ottamatta yhteyttä ja saada tarvittavaa etäisyyttä tilanteeseen. Kuitenkin se samanaikaisesti on paradoksaalisesti tarpeellista, mutta myös stressaavaa. Hoivaajien tarinoista näkyi selkeästi se teema, että vastuusta ei päästetä irti koskaan.

Mirja: Tuota, dementiahistoriikalla on ihan selkeä ohje, että ei saa pitää yhteyttä. Et tuota, mutta sitte niin kun tässä tilanteessa on sanottu mulle, että kyllähän sinä voit joskus. Mutta mä oon tehny sillai, et mä oon laittanu tekstiviestin.

Mirjan tarinaan ei sisälly vaihtoehtoisia juonenkulkuja. Hänen kertomuksensa mukaan suhde vanhempiin sekä heidän tarpeensa ovat aina olleet erittäin merkittävässä ja vaikuttavassa asemassa hänen elämässään eikä hän koe mitään muuta vaihtoehtoa realistisena. Hänen kokemuksensa mukaan sosiaali- ja terveystalvvelujärjestelmät kotikaupungissa ovat huonoja, mutta nimenomaan resurssipulan vuoksi eikä hoitohenkilökunnan asenteen tai tahtotilan vuoksi. Toisaalta Mirja asemoi sosiaalipalvelut haluttomiksi antamaan hänen muotoilla palvelukokonaisuutta riittävän joustavasti omien tarpeidensa mukaan. Jos äiti tulevaisuudessa tarvitsee välttämättä laitoshoidoa, Mirja sijoittaa hänet yksityiseen palvelukotiin.

Mirja: Mä oon hurjan siis siis, jos mä oon koko ikäni kynsin ja hampain taistellu, että äitin ei tarvis riehua töissä jatkuvalla syötöllä. Nyt mä kynsin ja hampain taistelen, että hänen olisi hyvä olla. [...] et tääl ei yhtään ajatella sitä, mikä valtava rikkaus on se, että vanhus saa olla kotona [...] Koska mä nyt oon tehny sen päätöksen, että toi ihminen tässä kuvassa, niin tää on niin, niin rakas mulle, että vaikka mä joutusin pankkiin hakemaan lainaa, niin mä hoian hänet kotona niin kauan, kun se inhimillisesti on mahdollista.

Mirjan kokemus yhteiskunnan ikääntyneiden palveluista on huono, mitä osaltaan kuvastaa hänen suhtautumisensa omaan ikääntymiseensä. Hän kokee olevansa yksin myös tässä – ikääntynyt tarvitsee jonkun kamppailemaan oikeuksiensa puolesta.

Mirja: [...] Mua mietityttää se tilanne että tuota, jos mulle käy samalla tavalla kun äitille. Ja tällä hetkellä on jo vanhusten huolto sitä, mitä se on. Kuka musta pitää huolta sitten ei kukaan. Et yhteiskunta siis yhteiskunnalla on näköjään se periaate tällä hetkellä, että tuottavat yksilöt on, josta pidetään huolta, mutta jotka vaan kuluttaa, niin ookoo. Et kyl sillä lailla huolestuttaa se, että jos sairastuu, sairastuu vakavasti, ei mulla oo ketään kuka huolehtii musta varsinkaan, jos minä en pysty itse tekemään sen asian eteen yhtään mitään.

Sinänsä hoivakokemusta leimaa jatkuva kamppailu. Hän kokee saavansa virallisilta tahoilta kiitosta omasta järjestelykyvystään, mutta tuntee heidän vain odottavan, milloin Mirja uupuu todella, mutta hän sinnittelee eteenpäin lähes elämää suurempana sankarina ja marttyyrinä. Suhde äitiin on tällä hetkellä ongelmallinen siinä mielessä, että äiti ikääntyy ja sairaudet pahenevat – Mirja tekee eräänlaista surutyötä jo nyt peläten etukäteen aikaa, jolloin hän on menettänyt äitinsä ja toisaalta samalla elämänsä tarkoituksen eli taistelun pahaa vastaan. Hän myös kantaa huolta siitä, että pian äiti ei muistisairauden vuoksi tunnista häntäkään. Mirja myös kokee syyllisyyttä äidille sattuneista tapaturmista, vaikka toteaakin itse ja muidenkin todenneen hänen tehneen kaiken inhimillisesti mahdollisen tapaturmien ehkäisemiseksi.

Mirja: [...] kun siihen ihmiseen, jota rakastaa rajattomasti, niin sitä ei osannu suojella tarpeeks hyvin.

Tragediallinen tarinatyyppi rakentuu nimenomaan Mirjan kokemuksen vaihtoehdottomuudesta. Sairaus ja kuolema ovat ne suuret uhat, joita vastaan Mirja tarinan sankarina taistelee urheasti, mutta samalla se on taistelu, joka on jo ennalta tuomittu häviöön. Hän käyttää omia taitojaan, kykyjään ja neuvokkuuttaan hyväkseen selviytyäkseen kamppailuissa, mutta sairaus ja kuolema ovat elämää ja tahtoa suurempia, joita vastaan Mirja on avuton. Mirjalla ei ole mahdollisuuksia voittaa kuolemaa ja siten hänet on tuomittu epäonnistumaan tehtävässään.

Myös yhteiskunnallinen todellisuus on jotain sellaista, jota vastaan Mirja kapinoi. Näin tragediallisuus rakentuu myös siihen vaihtoehdottomuuden asetelmaan, että vain Mirja voi huolehtia äidistä riittävän hyvin. Elämä on Mirjan, mutta vaihtoehdottomuudessaan nämä valinnat eivät jätä tilaa Mirjan elämälle niinkään yksilönä vaan hän on perheyksikön jäsen – yhteisön eli perheen etu asettuu yksilön etua korkeammalle. Muu oma elämä, jolle monet haastatellut tyttäret kaipasivat enemmän aikaa, ei näyttäyty mitenkään verrannollisena perheelle ja siten työuralla eteneminen, harrastukset, sosiaaliset suhteet ja ystävät jäävät elämässä toissijaiseen asemaan. Vaikka hän uupuu hoivatehtävissään, hänen tulee silti sinnitellä eteenpäin. Mirjan tarinan yleisönä sankarin eli Mirjan uupuminen ja lankeaminen tuntuisi ymmärrettävältä, jopa oikeutetulta, mutta samalla siihen sisältyy vääryyden tunne.

Mirjan haastattelu oli hyvin tunnepitoinen ja kertomuksesta hahmottui selkeästi, että hoiva-tehtäviin ja äitisuhteeseen liittyi erittäin vahvoja tunteita. Hänen kertomansa tarinat nostivat esiin hyvän uhrautuvan tyttären myyttiä. Äidin ja tyttären välinen suhde on jotenkin erityinen – siinä on sidos, joka velvoittaa puolin ja toisin aivan erityisellä tavalla. Mirja olettaa yleisönsä jakavan hänen ymmärryksensä siitä, että hoivaaminen on raskasta henkisesti ja fyysisestikin, mutta rakkauden työnä palkitsevaa. Hän kuvaa perhesuhdetta vastavuoroisuuden kautta, mutta toisaalta perhedynamiikkaa ja kiinteitä suhteita saattaa osaltaan selittää tässä ja toisessakin tragediallisia elementtejä sisältävässä tarinassa lapsuuden perhesuhteisiin liittyvät traumaattiset kokemukset.

5.4 Ironia (satiiri)

Ironian tarinatyyppiä edustavat Viivin ja Viljan kertomukset. Myös romanssiksi tulkitsemani Eveliinan kertomus sisälsi kiinnostavalla tavalla eräänlaisena rinnakkaisena vastatarinana selkeästi ironisia elementtejä: hän astui etäämmälle omasta kertomuksestaan välittäen tarinaa tilanteesta eri henkilön vastakkaisesta näkökulmasta. Ironian tyypillistä onkin juuri kaikkien tarinoiden puhtauden ja yksinkertaisuuden asettaminen kyseenalaiseksi eikä mikään olekaan yksinomaan hyvää tai pahaa. Muut tarinatyyppit esittävät asioita enemmän dikotomisina, mutta ironian näkökulmasta niitä voidaan pitää vain kokemuksen jäsentämisen muotona päähenkilön suhtautuessa tilanteeseen älyllisesti haluten myös rikkoa rajoja ja herättää hämmennystä.²⁵⁸ Tämä näkyy suhteessa hoivavelvoitteeseenkin: esimerkiksi Vilja on hoivan vuoksi muuttanut, mutta vastoin yleistä kulttuurista mallitarinaa hoivan raskaudesta, sen vaatimista uhrauksista ja mukanaan tuomista velvoitteista, näkee sen myös poikkeaman ohella mahdollisuutena elämänsänsä sekä jonain sellaisena, joka tuo hänen elämäänsä lisää.

Rakenteena ironisen myytin keskeistä periaatetta voidaan lähestyä romanssin parodiana ja romanttisten myyttisten muotojen soveltamisena realistisempaan sisältöön, mikä soveltuu niihin odottamattomin tavoin. Ironia ja satiiri ovat hyvin lähellä toisiaan: kun lukija ei ole varma siitä, mikä kertojan asenne on tai mikä hänen omansa tulisi olla, lajityypiksi voikin määrittäytyä ironia. Se on johdonmukainen realistisen sisällön suhteen tukahduttaen kertojan

²⁵⁸ Frye 1990, 223-237; Hänninen 2003, 96

asenteen. Satiirissa puolestaan vaaditaan ainakin hiven fantasiaa ja sisältöä, jonka lukija tunnistaa groteskina tai vähintäänkin implisiittisen moraalisen standardin. Vähäisen määrän satiiria sisältävää ironiaa voi kuvata tragedian ei-sankarilliseksi jäänteeksi, joka keskittyy eräänlaisen hämmentävän tappion teemaan.²⁵⁹ Tehokas hyökkääminen jotakuta vastaan edellyttää jonkinasteisen persoonattoman tason saavuttamista, mikä puolestaan sitoo hyökkääjän vähintäänkin viittauksenomaisesti johonkin moraaliseen standardiin – satiirikko yleisesti ottaen valitsee korkean moraalin linjaan. Myös huumori hyökkäyksen tavoin perustuu sovinnaisuuteen: on oltava olemassa jaettu käsitys siitä, että jotkin asiat ovat sovinnaisesti huvittavia.²⁶⁰

Ironialle onkin tyypillistä juuri kulttuurisen normin rikkomisen jollakin tapaa. Usein otetaan etäisyyttä tilanteeseen katsoen tilannetta ulkoapäin. Voidaan myös asettua eri osapuolien asemaan, jolloin myös saatetaan kommentoida asioita erilaisista positioista käsin. Etäisyyden ottaminen voi olla myös hiljaisella tavalla osoittavaa – erityisesti sillä voidaan kiehtovasti viitata reaalisen tilanteen absurdiuteen. Frye toteaaakin, että joskus ironia nousee nimenomaan hiljaisuudesta: siitä, mitä hahmot eivät sano, mutta mitä heidän käytöksensä ja asenteensa sanoo siitä huolimatta²⁶¹.

Ironiaa, kuten muitakin tarinatyyppisiä, voi purkaa eri vaiheisiin. Alussa sitä hallitsee jättiläisentappajan hahmo, joka myöhemmin muuttuu esimerkiksi siten, että taistelun alkuaessa huomataan vastustajien olevan aivan eri suuruusluokkaa, jopa miniatyyrikokoisia. Sankarin kaatuminen tehdään hienovaraisesti: traaginen ironia eroaa satiirista siinä, että hahmosta ei pyritä tekemään pilaa vaan tuomaan selkeästi esiin ajatus siitä, että se on vain inhimillistä erotuksena tragedian sankarillisista ulottuvuuksista. Ironia ja satiiri päättyvät ajatukseen siitä, että ihmiselämä on orjuutta, josta ei voi vapautua – kärsimyksestä vapaututaan vasta kuolemassa. Vastaavasti ironiaan ja satiiriin liittyy tietynlainen hienovaraisuus: oman muotonsa kaikkia mahdollisuuksia ei voi tutkia näkemättä, mitä tapahtuu nämä olettamukset kyseenalaistaessaan. Tällöin voidaan esimerkiksi näyttää sankari yhtäkkiä idioottina, jolloin rikotaan totuttuja assosiaatioita, redusoidaan kokemus vain yhdeksi mahdolliseksi kyseenalaistaen ja tuoden esiin ajattelumme perustan horjuvuus.²⁶²

²⁵⁹ Frye 1990, 223-224

²⁶⁰ Frye 1990, 224-225

²⁶¹ Frye 1990, 234

²⁶² Frye 1990, 234-239

Viivi – tarina vaihtoehdottoman valinnan paradoksista

Viivin kertomusta voi tulkita ironiana. Hän on lähes 60-vuotias kokopäivätyössä hoitoalalla toimiva perheellinen nainen. Haastattelun ajankohtana hän asuu yhdessä miehensä ja äitinsä kanssa. Yhteisasumista on jatkunut jo kuuden vuoden ajan, mutta hoivan tuottamista tätäkin pidempään. Alkuperäinen päätös yhdessä asumisesta juontuu äidin avun tarpeeseen ja tyttären vaikeuteen tuottaa sitä erillään asuessaan. Aiemmin äiti asui yksin puolisonsa kuoltua kauempana ja kaipasi apua useamman kerran vuorokaudessa, minkä Viivi koki raskaaksi jo ajomatkojenkin vuoksi. Äiti on melko iäkäs, lähes 90-vuotias ja on kärsinyt erilaista fyysisistä sairauksista, kuten selkävaivoista, näön heikkenemisestä sekä verenkiertohäiriöistä. Tällä hetkellä äidin terveydentila on melko hyvä, mutta Viivi itse kärsii kroonisesta sairaudesta, minkä lisäksi hänen miehensä on sairaseläkkeellä. Viivin hoivavelvollisuuksiin kuuluu erilaisista asioista huolehtimista siinä määrin, ettei äidin tarvitse tehdä mitään, mitä ei halua tai mihin ei kykene. Äiti kuitenkin hoitaa omia pankki- ja raha-asioitaan ja on liikuntakykyinen. Lisäksi Viivin ja hänen miehensä auttavat myös omia lapsiaan heidän lastenhoitotehtävissään.

Viivi kertoo auttaneensa äitiään jo useamman vuoden ajan. Avun tarve syntyi isän kuoltua; äidin terveydentila heikkeni ja hän jäi yksin asumaan melko huonokuntoiseen omakotitaloon. Välimatka oli kymmeniä kilometrejä ja Viivi kävi useamman kerran vuorokaudessa auttamassa äitiään erilaisissa pulmatilanteissa. Alussa ratkaisuksi kokeiltiin äidin muuttoa pois omakotitalosta lähemmäs tyttärtään, mutta tämäkin osoittautui kuitenkin liian työlääksi äidin sairastelun vuoksi. Koska Viivi itse miehineen oli pohtinut muuttoa, he tekivät päätöksen hankkia niin suuren kodin, että myös äiti mahtuisi asumaan siellä. Tavoitteena oli helpottaa omaa arkea – Viivi itse kokee, että ratkaisu oli harkittu ja vapaaehtoinen päätös yhdessä aviopuolison kanssa.

Huoli äidin hyvinvoinnista kasautui, kun äiti sairasteli paljon eikä tuntunut pärjäävän yksin asuessaan ilman useita käyntejä päivässä – erilaisia tapaturmiakin sattui. Viivi kokeekin, että muuttamisen positiivisena seurauksena äiti on pärjännyt paremmin ja hän on itsekin selviytynyt helpommalla arjessa. Ratkaisu on siis perusteltavissa käytännöllisyyden ohella äidin hyvinvoinnin kohentumisella.

Viivi: [...] Ett samalla, kun tää muori asuis meillä, niin samassa pöyässä söis (joo). Että se tuntu helpommalta järjestelyltä, että siinä säästi aikaa ja matkakilometrejä ja (joo, joo). Ja sit mä oon ainoo laps, että kukaan muu ei sitä voinu hoitaa, että se oli semmonen. Jotenkin, niin kun mä sanoin, että en

mä mitään sädekehää halua päähän ja velvollisuudentunnosta ei voi tehdä tämmöstä, mut kyllä siinä jotenkin tuli semmonen huoli omasta äidistä, että niin. Että hän sitte niin kun pärjäis (joo). Ja sillan sairasteli todella aika paljon. Siinä oli ne selkä-jutut ja se näkö huononi ja sairasteli. Oli kaatunu, siinä oli sitten nilkkaa murtunu ja rannetta murtunu ja tämmösiä, että nyt ei oo täällä ollessa ollu mitään.

Tarinoiden ironisuus rakentuu Viivin kuvaukseen kokemuksestaan hoivasta: tilanteeseen sisältyy ristiriitaisia elementtejä jo siinä, että nyttemmin äidin terveydentila on kohentunut siten, ettei hän ehkä välttämättä niin tarvitsisikaan apua. Viivin tapauksessa hoivapäätöstä voi kuvailla rationalistisin perustein tehdyksi päätökseksi, jota tehdessään he yhdessä miehensä kanssa ovat ottaneet etäisyyttä tilanteeseen, harkinneet siihen liittyviä seikkoja eri osapuolten kannalta ja päätyneet tiettyyn ratkaisuun. Auttamistehtävää perustellaan järkisyillä, mutta toisaalta se näyttäytyy myös luontevana tai myös ainoana realistisena vaihtoehtona – ristiriita sisältyy siihen, että tyttären auttaminen nähdään ainoana vaihtoehtona ja luontevana, mutta toisaalta sitä ei kuvata pakoksi vaan järkiperustein tehdyksi valinnaksi. Päätöksentekoa kuvaillaessaan Viivi ottaa etäisyyttä asiaan ja esittää sen perusteluita puolin ja toisin, osittain melko epätavanomaisinkin perustein.

Viivi: [...] Ja tää mun päätös oli sellanen, niin kun mä oon sitä sanonu työkavereillenikin ja jotka on ihmetelly tätä, että en mä tehny tätä saadakseni mitään sädekehää pään päälle, vaan helpottaakseni meidän. Just sitä, että kun piti lähteä monta kertaa, illalla oot jotakin tekemässä, niin aina oli se, puhelin soi ja siellä oli kauhee hätä (joo, joo). Siis semmonen, semmonen, me aateltiin, että tää käy helpommin, että me ollaan saman katon alla. Ja äiti itekin sano, että siitähän sitten löyättä, kun mä en siitä herää aamulla. Että hänellä oli semmonen pelko siihen yksin oloon (just, joo). Että jotakin tapahtuu ja hän kaatuu ja jotenkin semmonen turvattomuuden tunne (joo). Ja siks me sitte päädyttiin tähän.

Toisaalta Viivi itse tuo keskusteluun kiitollisuuden ja marttyyriyden teemat mainitsemalla siitä, ettei kaipaa sädekehää päänsä päälle. Tällä hän viittaa ikään kuin implisiittisesti siihen, että ratkaisu yhdessä asumisesta ja äidin hoivasta on modernissa maailmassa epätyypillinen – ottaessaan poikkeuksellisesti hoivavastuun kantaakseen yksilö olisi myös oikeutettu arvostukseen tekojensa vuoksi, vaikka toisaalta irtaannuttaakin itsensä ja oman ratkaisunsa tekemisen tästä kontekstista.

Hoivamotiiviksi hahmottuu Viivin haastattelussa rationaaliset perustelut hoivan tuottamiseen liittyvissä kysymyksissä sekä huoli äidin hyvinvoinnista. Haastattelussa Viivi mainitsee erityisesti, ettei hänellä ole mitään velvollisuutta hoivata äitiään. Tämä onkin perusteltu viittaus siihen, että Suomen lainsäädännöstä on poistettu aikuisten lasten velvollisuus elättää vanhempiaan. Laki ei ehkä enää velvoita, mutta keskustelusta käy ilmi nojautuminen kulttuuriseen malliin sukupolvien välisestä sidoksesta: verisiteet velvoittavat laista riippu-

matta ja äidin ja tyttären suhde hahmottuu ainutlaatuisena sidoksena. Äidin auttamisen motiiviksi hahmottuu näin myös luontevaksi koettu vastuuntunto tyttärenä.

Viivi: Siis tätä yhteistä (niin). No, en mä oo nyt sitä, en mä oo heittämässä äitiä missään tapauksessa pellole, enkä mä semmosta voiskaan tehdä. Kyllä hän, ei mulla oo mitään velvollisuutta, että meillä ei oo mitään siis tämmöstä juridista velvollisuutta. Että hän ei asu meillä minkään järjestelyjen takia, mutta eihän sitä voi tehdä äidilleen sillai. Että kaikessa hyvässä ja yhteisymmärryksessä.

Sukupolvien välinen velvoite huolehtia toisistaan käy ilmi myös keskustelussa palvelutalopaikasta, jota äiti on useamman kerran hakenut, mutta päätös on toistuvasti ollut kielteinen. Viivin haastattelusta käy ilmi, että hänen ymmärryksensä mukaan kuitenkin viimesijainen vastuu läheisten hyvinvoinnista on omaisilla, tosin kykyjensä mukaan. Hän olisi toisaalta valmis hyväksymään senkin, että jokainen velvoitettaisi laissa hoitamaan omaisiaan.

Viivi: Joo. Että ei saa sen takia, kun täällä on niin, hänellä on tässä koti. Että tää on pikkusen tänä päivänä semmonen ristiriitanen tilanne, kun sillonhan vois velvottaa, että kaikki lapset hoitais omia vanhempiansa. Sanotaan, kun että jos joka ikinen hoitais vähintään viis vuotta, niin meillä olis vanhainkodissa paljon vähemmän hoidettavia, niin (niin varmaan olisi). Niin. Ja kyllähän nyt joka ikisellä lapsella varmaan sen verran tilaa on, että sinne yks mummon sänky mahtuis sinne huusholliin. Että jos tämmönen laki laitettais, niin se olis ihan, ihan ok.

Haastattelija: Niin, että jos olisi niin, että jokaisen pitäisi hoitaa vanhempansa kotona?

Viivi: Niin, niin. Mutta näinhän se vaan on, että. Mutta en mäkään tätä koe, että tää nyt semmonen pakko, niin kun me lähdettiin tähän vapaaehtosesti ja edelleen jatketaan vapaaehtosesti. Ja jos nyt niin käy, että ei äiti tule saamaan sitä paikkaa sieltä, niin sitten hän elää elämänsä loppuun asti tässä. Voi olla, että hän elää 100-vuotiaaksi. Hän on terve ja pitkäikäistä sukua. Oma äiti eli 99-vuotiaaksi, mutta se voi olla, että tässä tarvin minä aikasemmin sitä palvelutaloo. Niin mä oon sanonutkin tuolla, että me oltais kohta valmiit siirtymään tohon senioritaloon, mikä rakennettiin, koska mun mies on sairas.

Paradoksaalisesti Viivi puhuu yhdessä asumisesta valintana ja vapaaehtoisena, mutta silti vastakkain asettuu haku palvelutaloon ja saatu kielteinen päätös. Kiinnostavalla tavalla myös ikärooleihin liittyvä ambivalenssi tulee esille viittauksessa siitä, että tytär puolisoineen on äitiä heikommassa terveydentilassa ja siten myös mahdollisesti tuetun asumisen tarpeessa. On kiinnostavaa, että Viivi ei esitä muuta vaihtoehtoa äidin hoivalle, kuin yhdessä asumisen tai palvelutalon – pyrkimys tilanteen muuttamiseen ja sosiaalipalveluilta saatu kielteinen vastaus eivät kuitenkaan saa Viiviä kokemaan olevansa pakotettu hoivamaan äitiään. Hän myös etäännyttää itsensä ”ymmärtäväiseksi” asiantilalle. On mahdollista, että Viivin kertoma tarina ratkaisun valinnaisuudesta on hänen tarvitsemansa perustelu sille, että hänellä on näennäisesti vaihtoehtoja tilanteeseen, vaikka todellisuudessa mahdollisiksi legitimeiksi ratkaisuiksi ei realistisia vaihtoehtoja rakentuisikaan.

Tarina yhdessä asumisesta ja hoivaamisen perusteista on kiinnostava myös sen kannalta, miten Viivi älyllistää ja yhdistää tämän tarinan itsemääräämisoikeuden kontekstiin: yhdessä asuminen on ehkä järkisyin perusteltu ratkaisu, mutta myös epätyypillinen moder-

nissa maailmassa. Viivi ymmärtää äitinsä halun itsenäisyyteen ja kokee, että äiti ei välttämättä ole kotiutunut Viivin ja hänen miehensä talouteen. Haettuun palvelutalopaikkaan saatu kielteinen ratkaisu on Viivin tarinassa ymmärrettävä ja hän itse rakentaa perusteluita tarinassaan sille yhteiskunnan niukkojen hoivaresurssien kontekstissa. Samalla keskustelussa vaikuttaa taustalla ajatus siitä, että lasten tulee auttaa vanhempiaan ja koti on kaikkein paras paikka asua – niin sanotusti oma apu on parasta apua, minkä jälkeen tulee läheisten tuottama apu. Nämä ovat aina ”vierasta” apua parempia.

Viivi: [...] Se on se asunnon haku tonne palvelutaloon ja mä tiedän, että äiti haluais sinne, mutta sieltä taas sanotaan, että ei. Eihän nyt vanhukset saa paikkoja, kun ei niitä ole. Sulla on niin hyvä hoito siellä, että sä pärjää. Siis nyt vedotaan siihen, että hänellä on hyvä hoito, kun minä hoidan (no niin). Eihän missään täällä meillä ole niin hyvää, kun sulla siellä kotona on. Eli ne hakemukset menee aina mappi ö:hön, ei.

Haastattelija: Aha, että te olette useampia hakemuksia tehny ja sitten se vastaus on, että hän ei saa?

Viivi: Joo, ei. Kun täällä on niin hyvä olla.

Viivin kertomuksessa eri tarinoiden välille syntyy jännite. Hänen kokemuksensa välittyy eräänlaisena vapaan yksilön valintatilanteena – siihen samanaikaisesti linkittyä tilanteen älyllistäminen ja loogisten perustelujen esittäminen, mutta kuitenkin hyvin tunnepitoinen tarina siitä, millainen hyvä ihminen ja tytär on ja mitä hänen kirjoittamattomiin velvollisuuksiinsa kuuluu. Tarinassa kuvataan myös Viivin näkemystä äidin tilanteesta: hän kokee, että nyt äidin terveydentila on huolenpidon ansiosta kohentunut, kun hänen ei tarvitse välttämättä suorittaa mitään askareita. Kuitenkin hän tunnistaa ikääntymiseen liitettyt ajatukset vanhuudesta heikentymisenä ja haurastumisena. He ovat käyneet keskusteluja äidin tulevaisuudesta siinäkin mielessä, että äiti tavallaan odottaa kuoleman lähestyvän, mutta elää kuitenkin vielä toivossa siitä, että olisi mahdollisuus elää itsenäistä ja aktiivista vanhuutta esimerkiksi palvelutalossa. Mutta toisaalta jälleen vastakkaisena tarinana Viivi tuo esiin sitä, että äidin toteutumaton toive palvelutalopaikasta ei toteutuessaankaan merkitsisi kuitenkaan toiveiden täyttymystä.

Sukupolvien välisten roolien muutosta Viivi kuvaa tarinassaan yhteenotoista äidin kanssa ja taistelussa vallasta perheessä. Toisaalta Viivi älyllistää hoitoalan ammattilaisuuden positioista myös heidän keskinäisen riitansa juontuviksi ikääntymiseen liittyvästä fyysisestä heikkenemisestä sekä verenkiertohäiriöihin. Joskus ikääntyneistä käydään vanhuutta idealisoivaa keskustelua ikään kuin he kaikki olisivat luonteeltaan mukavia ja herttaisia. Tällöin suljetaan ehkä silmät siltä, että ikääntyminen ei muuta persoonallisuutta sinänsä vaan vanhuskin voi olla vaikkapa ilkeä tai purkaa mieltään silloin, kun esimerkiksi vanhene-

misen liittyvät muutokset ahdistavat. Joskus älyllistämisen myötä vanhuksia ei aidosti kuunnella eikä heitä pidetä tasaveroisina keskustelukumppaneina omassa asiassaan.

Viivi: No, mä aikani kuuntelin. Me otettiin sen verran yhteen, että tässä keittiön pöydän vieressä sitten, kun tosiaan terveydenhoitajakin oli siihen puuttunu. Alkivat mulle jutteleen, että kun sun äiti on niin, on niin kun laihtunu ja on semmosen huonon taikka semmosen, muuttunut niin kun persoonallisuudeltaan. No, hän tuli täällä käymään sitten, jutteleen, että mistä on kysymys. No, äitihän nyt luuli, että minä oon puhunu johonkin sinne terveydenhuoltoon, että häntä ollaan nyt hulluks tekemässä (aha, joo). Niin, mä löin nyrkkiä pöytään tässä keittiön pöydän vieressä ja sanoin ruman sanan, ehkä kaksikin ja sanoin, että mä oon kohta 60-vuotias ämmä, että mä elän omaa elämäni. Että sä et rupee nyt mulle tässä huutamaan ja haukkumaan ja huorittelemaan, että. Taikka sitten lähet haeskelemaan parempaa majaa (joo). No se sitten sovittiin. Äiti ei oo koskaan ollu semmonen, sanotaan, että näyttäis tunteitansa, ei kumpaankaan suuntaan. Semmonen ehkä aika kovan kohtalon kokenu Karjalan evakko. Semmonen pinttyneet omat tavat ja joutunu kärsimään kovaa, niin se ehkä jollakin tavalla on sitten sitä kovettanut.

Viivi kuitenkin ymmärtää äitiään, mutta ei suostu siihen, että äiti jatkaisi perinteisessä auktoriteetin roolissaan, vaikka antaakin joissakin asioissa periksi kunnioittaakseen hänen ikäänsä ja asemaansa. Silti suhteeseen sisältyy säälisekaisia tunteita, sillä äidin sosiaaliset kontaktit ovat vähentyneet ja hän on menettänyt arvoasemaansa. Osittain näilläkin perusteilla Viivi kuvaa haluaan saada äidille palvelutalopaikan, joka voisi tarjota hänelle mahdollisuutta elää itsenäisempää elämää, puuhata aktiivisesti ja tavata oman ikäisiään ystäviään. Vaikka äidin ja tyttären välinen suhde on hyvä, heillä ei kuitenkaan ole oikeastaan yhteistä ihmisinä – ei sellaisia esimerkiksi kiinnostuksen kohteita, joiden pohjalle vuorovaikutusta rakentaa. Tästä poikkeuksena on ehkä äidin menneisyys Karjalan evakkona, josta Viivi nyt itse vanhemmalla iällä on alkanut kiinnostua uudella tapaa ja mikä on antanut pohjaa ajatella äidin tilannetta ja menneisyyttä uudella tapaa arvostaen.

Viivi itse haluaa ottaa aktiivisen roolin oman vanhuutensa järjestelyissä. Hän ei halua nojautua mahdollisessa hoivatarpeessaan omien lastensa varaan. Traditionaalinen agraariyhteiskunnan malli sukupolvien yhteisasumisesta ei Viivin mielikuvissa enää puheiden tasolla ole pätevä, joskin se tarinan kuulijalle näyttäytyy merkittävänä tekijänä hänen tarinassaan. Viivi korostaa valinnan vapautta hoivatehtävän ottamisessa, mutta hänen oma ratkaisunsa näyttäytyy myös tuloksena uskomuksesta sukupolvien väliseen hoivavelvoitteeseen.

Haastattelija: [...] Onko tää muuttanut jotenkin omia arvojasi äitisi auttaminen, yhdessä asuminen?
Viivi: Se on auttanut ymmärtään ehkä vielä paremmin tätä ikääntymistä, niin kun muittenkin kohdalla. Ehkä sitä aattelee jo omaakin ikääntymistensä, että sitten minä, että kuinka järjestää oman vanhuutensa. Sekin on semmosena vitsinä tossa: Omat tyttäret sano, me ei kyllä ainakaan sua sitte oteta meille. Ei varmaan, tiedä se. Että hoida asias niin, että me ei sua oteta meille. Mutta sekin on semmosta huulen heitto. Mutta todennäköisesti en kyllä meniskään, että on tää opettanu siihen, että ei tää, ei tää oo ihan. Se oli joskus tuolla entisessä maatalousyhteiskunnassa, missä oli ne syytinkimukset ja -papat, niin eri asia. Mutta se nyt vaan oli niin, että kun mä oon ainoa muksu ja mulla on toi ainoa äiti ja se näytti, että se ei pärjää, niin en mä tiedä miks mä tähän päädyin. Että en kaipaa siitä keneltäkään

kiitosta, yhteiskunnalta enkä muilta, mutta joskus vaan rupee jurppimaan sitten se, että. Esimerkiksi mähän en ole mikään äidin omahoitaja. Mä en saa omaishoitajan tukea, enkä...

Viivi esittäytyykin haastattelussa rationaalisena modernin yhteiskunnan työtätekevänä tasa-arvoisena toimijana. Tarinassa keskeisenä juonena kulkee vapaan kansalaisen teema hänen kuvatessaan ratkaisuaan useampaan kertaan jonain sellaisena, jonka hän vapaasti valiten yhdessä tasa-arvoisen miehensä kanssa on voinut tehdä. Kuitenkin taustalta voi hahmottaa erilaisia kulttuurisia malleja, joihin Viivikin ratkaisuisissaan nojautuu – vapaata toimijuutta ovat rajaamassa monenlaiset erilaisten realiteettien raamit.

Viivin kuvausta hoivasta leimaa myös se, että se on jotakin, jonka vuoksi hän on joutunut luopumaan osasta omaa vapaa-aikaansa ja tiettyjen halujen täyttämisestä. Toisaalta kuitenkin rinnalla kerrotaan tarinaa siitä, mitä hän vastineeksi on saanut äidiltään. Esimerkiksi hän on auttamissuhteen aikana oppinut tuntemaan oman äitinsä paremmin ja kokee jollakin tapaa ehkä rauhaa siitä, että on itse vastuussa hoivasta ja siten tietää tekevänsä parhaansa. Joten Viivinkin tarinaa leimaa sopeutuminen tilanteeseen – jaksakseen hän tarvitsee ehkä hyväntahtoista humoristista ilkeilyäkin varaventiilinään äidin selän takana, mutta silti suhde on arvokas ja siitä halutaan pitää kiinni.

6. TARINATYYPPIEN KULTTUURISIA MALLEJA

6.1 Tarinan merkitys hoivassa

Lähestyttäessä ihmisen elämäntulkua ja identiteettiä tarinametaforan kautta yksilön voidaan nähdä kuvaavan tai elävän elämäänsä tarinana, jonka päähenkilö hän itse on²⁶³. Sitä voidaan käyttää eri tavoin: tarinat voidaan nähdä jälkepäin konstruoina tai elämisen prosessissa läsnä olevina, mutta keskeistä on käsitys siitä, että ainutkertaisuudessaankin nuo tarinat ovat perusmuodoltaan yhteisestä sosiaalisesta tarinavarannosta ammennettuja. Ne tarjoavat tietyn kulttuurin jäsenille yhteisen merkityspuustan, jonka pohjalta voidaan luoda omaa tarinaa, tulkita itseä ja toisia sekä myös ennakoita toisten tulkintoja.²⁶⁴

Myös skeeman käsitteellä on viitattu lineaarisesti tai hierarkkisesti järjestäytyneisiin tietorakenteisiin, jotka sopivat toimintojen tai tapahtumien kulun kuvaukseen. Käsitettä on käytetty kertomusten tutkimuksessa sen pohjautuessa ajatukseen siitä, että ihmiset tuntevat kulttuurissaan tavalliset kertomukset. Käsitys siitä, millainen kertomus on ja mitä tietynlaisiin kertomuksiin kuuluu, mahdollistaa kertomusten ymmärtämisen, tulkinnan, mieleen painamisen sekä uusien kertomusten esittämisen. Kertomusskeeman avulla kuulija pystyy pelkistämään kertomuksen rakenteelliset peruselementit, laatimaan siitä yhteenvedon ja esittämään sen myös myöhemmin laajempaa tai suppeampaa versiona.²⁶⁵

Kulttuuriset kehykset ohjaavat kertomuksen muotoutumista jo sen syntyvaiheessa. Myös itse kerrontatapahtuma ohjaa tulkintaa: puhujan mielessä on ennen kerrontaan ryhtymistä tiettyjä stereotyyppisiä malleja eli tieto siitä miten asiasta tyypillisesti kerrotaan. Skeeman voi siis nähdä määräävän sitä, miten kokemus järjestetään käsitteellisesti, mitä asenteita ja odotuksia sitä kohtaan on ja miten siitä puhutaan – ne ovat tapa järjestää diskurssia, tulkita ympäröivää maailmaa ja jäsentää käyttäytymistä.²⁶⁶

Jos ajatellaan tarinan rakentuvan jälkikäteen, se nähdään kehitetyksi kokemuksen jäsentäjäksi. Tällöin elämä muodostuu tapahtumien sarjasta, johon luodaan jälkikäteen järjestys

²⁶³ Hänninen 2003, 93

²⁶⁴ Hänninen 2003, 94

²⁶⁵ Siikala 1984, 22-23

²⁶⁶ Siikala 1984, 25

hahmottamalla tapahtumat loogisesti eteneväksi tarinaksi.²⁶⁷ Itse käsitän tässä tutkimuksessa tarinan ja elämän välisen suhteen vahvemerkiksi ja tarinoiden toimivan kulttuurisina tapahtumien jäsenystapoina. Ne ohjaavat ja merkityksellistävät itse elämisen prosessia alati läsnäolevina. Ihminen tulkitsee elämänsä tapahtumia jonkin tarinan kautta: hän perustelee tekemiään valintoja ja ennakoi niiden seurauksia vetoamalla tarinavarannosta ammentuneeseen tarinaan.²⁶⁸

Hännisen tarinalliseen lähestymistapaan linkittyy nimenomaan käsitys sisäisestä tarinasta, joka on hänelle elämäntilanteen, -tapahtumien ja -muutosten tulkki, eri funktioita yhteen kytkevä ja sovittava prosessi. Sisäinen tarina voi toimia ajan jäsentäjänä, kun ihminen käsitetään ajalliseksi olennoksi, jonka nykyhetken kuuluu sekä henkilöhistoriallinen menneisyys että ennakoitu tulevaisuus sen saadessa merkityksensä näistä molemmista. Sisäinen tarina myös kiinnittää yksilön kontekstiin: häntä tarkastellaan suhteessa tilanteeseen, maailmaan, konkreettiseen aikaan ja paikkaan. Suhde on vastavuoroinen, sillä yksilöä ei voida tarkastella tilanteestaan irrotettuna, mutta myöskään tilannetta ei voida abstrahoida yksilöstä. Identiteetti on tarinallinen luomus – se ei ole pysyvä vaan kulttuurinen muuttuva ja moniulotteinen prosessi.²⁶⁹

Tarina on erityinen ihmiselämän tapahtumien jäsentämiseen erikoistunut ajattelumuoto: tarinallisessa selittämisessä sovitetaan yleistä tarinallista mallia yksittäiseen konkreettiin tapahtumasarjaan. Hänniselle sisäinen tarina on myös kokemuksen jäsentäjä ja seula – jos ajatellaan kertomuksen poimivan tapahtumista juonen kulun kannalta olennaiset tekijät niin vastaavasti sisäinen tarina toimii mielen seulana valikoiden esiin nostettavia ja huomiotta jätettäviä asioita. Valittuaan tarinan kannalta merkitykselliset tekijät se myös tulkitsee niitä juuri tuon merkityksen kautta. Tarina jäsentääkin elämän kausaalisuhteita sekä sen tapahtumia ja mahdollisuuksia kokonaisiksi.²⁷⁰

Sisäinen tarina myös linkittyy arvoihin ja haluihin tarinoiden jäsentäessä niiden suhdetta. Omaksumalla erilaisia kulttuurisia tarinoita ihminen voi myös työstää suhtautumistaan haluihinsa. Jos sisäinen tarina käsitetään toiminnan intentiona, tekemistä ymmärretään

²⁶⁷ Hänninen 2003, 94; ks. tarkemmin Ricoeur 1991

²⁶⁸ Hänninen 2003, 94; ks. tarinan ja elämän välisestä suhteesta esimerkiksi Hänninen 2003 (*Työpaikan menetys tarinana*) ja Murray 1989.

²⁶⁹ Hänninen 2003, 58-71

²⁷⁰ Hänninen 2003, 58-71

nimenomaan sen perusteiden nojalla eli yksilön toimintaa sen valossa, millaista tarinaa hän pyrkii toteuttamaan. Samalla myös tarina muovaa emootioita, koska niiden voidaan määrittellä olevan asioiden tulkitsemista tietynlaisiksi suhteessa omiin pyrkimyksiin ja tarpeisiin eivätkä ne itsessään ole tahdonalaisen kontrollin sisällä. On mahdotonta lakata esimerkiksi suremasta tahdonvoimalla, mutta emootioita voidaan säädellä muovaamalla tilanteeseen liittyvää emotionin herättävää tulkintaa ja näin sisäisen tarinan määrittämä tulkinta elämäntilanteesta muovaa siihen siten liittyviä emootioita.²⁷¹

Emootioiden tarinallisuuden ajatukseen liittyy myös käsitys kokemuksen ajallisuudesta, sillä tunteita voivat heijastaa myös muistot ja tulevaisuuden näkymät. Sisäisen tarinan muokkaaminen on keskeinen emotionaalisen itsesäätelyn väline, koska ne juuri juontuvat tilanteille ja tapahtumille annetusta tarinallisesta tulkinnasta. Sisäiseen tarinaan liittyy systeemisyyden kokonaisuuden ajatus: tämä merkitsee sitä, että muutos jossakin tarinan osassa voi sysätä koko järjestelmän muutoksen tilaan. Tällöin esimerkiksi elämäntilanteet voivat käynnistää usein kokonaisvaltaisen prosessin, jossa koko elämää koskeva tarinallinen jäsenitys saa uudenlaisen muodon.²⁷²

Ajateltaessa tarinallisuuden olevan läsnä jo itse tapahtumahetkellä, tarinoiden vaikutusta elämäntilanteeseen on vaikea kiistää. Ne voivat toimia positiivisina ja voimauttavina, mutta ne voivat myös rajata mahdollisuuksia ja ehkäistä vaihtoehtojen näkemistä. Yksinkertaisimmillaan tätä voi hahmottaa siten, että yksilö kokee omakseen eräänlaisen selviytyjän tarinan: hän vetoaa tarinoihin, joissa päähenkilö toimii itsenäisesti ja pystyvästi, mikä antaa hänelle uskoa siihen, että hän kykenee ratkaisemaan minkä tahansa eteen tulevan tilanteen ja siten voimauttaa häntä toimimaan. Toisin on tapauksessa, jossa tarinaan liittyy epäonnistumisen ja pessimismin teemat: kokiessaan, ettei mikään kuitenkaan onnistu, yksilö ikään kuin luovuttaa kamppailun jo ennen sen alkamista ja pahimmillaan tästä voi olla seurauksena tätä uskomusta vahvistava noidankierre.

Näkemys siitä, mikä nähdään elämäntilanteeseen luontevasti kuuluvaksi, välittyy tarinamallin valintaan. Tuomen mukaan inhimillisessä kulttuuriperinteessä on ollut tyypillistä jakaa elämä ikäkausiiin ja yhteisö vastaavasti ominaisuuksiltaan ja odotuksiltaan erilaisiin ryhmiin. Käsitteet itsestä ja toisista ovat yhteydessä elämäntilanteisiin ja ikäryhmiin: olen-

²⁷¹ Hänninen 2003, 58-71

²⁷² Hänninen 2003, 58-71

nainen osa ymmärryksestä yksilöstä ja häneen kohdistuvista odotuksista ovat muodostuneet näistä luokitteluista, jotka ovat sosiaalisesti rakentuneita.²⁷³ Elämäkulun käsite liittyy toisiinsa ikää, elämänaikaa ja tapahtumarakenteita ja sen voi nähdä koostuvan eri vaiheista sekä niitä jaksottavista siirtymistä, jotka rakentuvat sosiaalisesti ja tuotetaan kulttuurisesti. Yhteiskunnallisesti tuotettuna rakenteena elämäkulku pyrkii mallittamaan kunkin ikävaiheen keskeisiä elämäalueita ja rakentamaan normatiivisuutta ja odotuksenmukaisuutta elämään.²⁷⁴

Aiemmin perhe, suku ja syntyperä taustoittivat yksilön elämäkulua ja puuttuivat elämää koskeviin päätöksiin ja sen vaiheistuksiin, mutta nykyisin yksilöt muodostavat itse lähi-suhteensa ja valitsevat tärkeät yhteisönsä vapaammin omien intressiensä ja tavoitteidensa mukaan. Toisaalta yksilöllistymisen myötä itseä ei välttämättä löydetä elämäkulun kulttuurisista kerronnallisista malleista. Mutta voidaan myös ajatella, että elämäkulku on päätösten ja valintojen määrittämää siten, että on mahdollista tehdä edellisten sukupolvien elämävalintojen kaltaisia valintoja, mutta ne on oikeutettava refleksiivisesti yksilölliseksi valinnaksi. Vaihtelun lisääntyessä elämänvaiheisiin sisältyy entistä enemmän harkinnan- ja neuvottelunvaraa.²⁷⁵

6.2 Hoivan perusteluiden kulttuurisia malleja

Yksilöllä on periaatteessa vapaus valita hyvin erityyppisistä tarinoista omansa, vaikka valintaa rajaavatkin kulttuuriset mallit sekä situaatio. Jos tarinan ajatellaan myös ohjaavan jäsentämään elämää, valittu tarinatyyppejä luo tietyt raamit sille miten asioista on mahdollista ajatella – joskin esimerkiksi narratiivisen terapian keinoin pyritään nimenomaan pääsemään totutun toimimattoman tarinamallin ulkopuolelle. Hoivan tarinoihin liittyy erilaisia kulttuurisia malleja, esimerkiksi käsitykset perheestä, vastuiden jakautumisesta, rooleista ja sosiaalisista normeista.

Hoivasta voidaan neuvotella, mutta usein suhdetta kuvataan myös vain joksikin tapahtuneeksi, se nähdään luonnollisena suhteen kasvuna tai kehittyneen ajassa ilman tietoista

²⁷³ Tuomi 2001, 13

²⁷⁴ Vilkkonen 2001, 75

²⁷⁵ Vilkkonen 2001, 76-84

päätöksentekoa²⁷⁶. Finch ja Mason ovat todenneet, että aikuiset lapset tuntevat useimmiten velvollisuutta auttaa, mutta tämän käytännöllistyminen on yksilöllisen ja yhteisen neuvottelun asia – omaishoivaajan rooli voi linkittyä henkilökohtaiseen ratkaisuun ja/tai rakenteelliseen välttämättömyyteen. Vastuu voidaan myös tunnistaa määrittelemättä sitä erityisesti sääntöjen noudattamiseksi.²⁷⁷

Finch ja Mason näkevät velvollisuudet neuvottelujen tuloksina, joihin ei ole suoraan sääntöjä. Ne voivat olla eksplisiittisiä tai implisiittisiä, mutta niiden edellytyksenä on jaettu käsitys siitä, mistä asioista voidaan neuvotella. Ne voivat myös olla läsnä yhtä aikaa: voidaan käydä avoimia keskusteluja, ilmaista selkeitä intentioita, mutta voi olla myös ei-päätöksiä, jotka osaltaan ovat kuitenkin paradoksaalisesti eräänlaisia päätöksiä. Käsitteenä neuvottelu sisältää ajatuksen siitä, että jokaisella yksilöllä on jonkin verran liikkumatilaa, vaikka se joskus voikin olla melko rajattua.²⁷⁸

Zechner määrittää eksplisiittiset sopimukset sellaisiksi, joista osapuolet ovat yleensä tietoisia ja ne käydään lähes aina puhumalla. Implisiittiset neuvottelut voivat olla sanattomia eivätkä osapuolet välttämättä tiedosta käyneensä neuvotteluita vaan kyse voi olla pikemminkin ajan mittaan muotoutuneista tavoista toimia. Zechner rinnastaakin käsitteen Tedren ajatukseen sanattomista sopimuksista, jotka ovat tiedostamattomia esioletuksia ja itsestäänselvyyksiä toiminnan tavoista sekä toimijoiden oikeuksista ja velvollisuuksista. Ne perustuvat kulttuurisesti jaettuihin merkitysjärjestelmiin ja ovat siten ajassa muuttuvia.²⁷⁹

Tragedioissa neuvottelun mahdollisuus kiellettiin. Ullan tarinassa erityisesti välittyi kokemus vaihtoehdottomuudesta; hänen tarinansa rakentuu ajatukselle siitä, että hoivaa on tuotettava äidin selviytymisen takaamiseksi ja sitä voi tuottaa vain Ulla, koska muut sisarukset eivät halua osallistua eikä laitoshoido ole hyväksyttävä mahdollisuus. Ympäriällä olevat omaiset ja ystävät eivät näyttäneet myöskään ymmärtävän Ullan tarinaan rakentuvaa pakon kontekstia hoivan perusteluissa, vaikka se näyttäytyi niin itsestään selvänä tyttärelle. Mutta tragediatulkinnan rakentumisen kannalta olennaista onkin nimenomaan tyttären oma tulkinta kokemuksestaan vaihtoehtojen puuttumisesta.

²⁷⁶ Willyard et al. 2008, 1684

²⁷⁷ Finch & Mason 1993, 60-79

²⁷⁸ Finch & Mason 1993, 60-79

²⁷⁹ Zechner 2010, 25; Finch 1989 180-181; Tedre 1999, 20-26

Ulla: [...], niin ku näät, niin ei se kauheen helppoo oo ollu. Et en mä oikeestaan nähny siinä mitään vaihtoehtoo. [...] en mä siihen kauheesti vaihtoehtoo nää, koska toinen vaihtoehto ois, että äiti ei pärjäis kotona. [...] Kyllähän mulle moni, joka ei tiä tilannetta, mutta on aina tietävinään niin hyvin kaikki asiat, niin sanonu, että miks sun niinku pitää, eihän sun oo niinku pakko. Sit mä sanon että; niin, jos ois omalla kohalla, niin etpähän niinku noin sanois. [...] eihän se ihan pakko oo, mutta mikä on sitte vaihtoehto.

Toisaalta vaihtoehdottomuuden kokemus saattoi juontua kokemuksesta yhteiskunnan resurssien niukkuudesta. Tyttären kuvauksista välittyi usein käsitys siitä, että laitoshoitoon on halutessaankaan erittäin vaikea päästä: jonot ovat pitkiä eikä subjektiivisesti koettu tarve välttämättä takaa palvelun saamista objektiivisin perustein.

Aino-Kaisa [...] sinne ei saa ja nyt se on niitten vaan, nyt se on sitten vaan niitten hoidettava, että ei siinä oo sitten vaihtoehtoja. [...] kun ei sitten anneta vaihtoehtoja. [...] tämä tilanne on se vaihtoehto. Kaupunki ei halua osallistua ja yksityiseen palvelutaloon ei riitä eläke [...] en mä tiedä, mitä vaihtoehtoja siinä olis.

Neuvotteluihin linkittyy sitoumuksen käsite: ajan kuluessa ihmisten välille voi muodostua asteittain yhteisymmärrys siitä, että he tekisivät tiettyjä asioita toisen puolesta. Koska näihin ymmärryksiin voidaan päätyä myös ilman avointa keskustelua, ne sisältävät aina väärinymmärryksen mahdollisuuden. Esimerkiksi ikääntyneen tarvitessa hoivaa, omaisilla voi olla oletamus siitä, kuka tuon vastuun ottaa ja tytärten hoivatarinoissa tämä itsestäänselvyyden konteksti ilmeni usein tilanteen kyseenalaistamattomuutena.²⁸⁰ Sitoumus myös viittaa siihen, että kysymys on enemmästä kuin vain tehtävien suorittamisesta – ne edustavat hyväksytyjä vastuita, joilla on todellisia ja kestäviä vaikutuksia. Jos nuo sitoumukset ovat kehittyneet omien neuvottelujen lomassa, ne tuntuvat voimakkaammilta kuin vain ulkoapäin sanellut säännöt. Tällöin vaihtoehtoja koetaan olevan olemassa, vaikka ne olisivatkin rajattuja muilla menneisyydessä tehdyillä valinnoilla.²⁸¹

Vaikka vanhempien ja lasten välinen suhde koetaan erityisen merkitykselliseksi, se ei tarkoita automaattista tai rajaamatonta vastuuta. Tyypillisesti vanhempien vaateet aikuisille lapsilleen koetaan oikeutetuiksi, mutta ei kuitenkaan täysin rajoittamattomina. Monet vanhemmat eivät halua olla taakkana lapsilleen ja heillä on halu olla itsenäinen – tällöin olennaista on se, millaista apua vastaanotetaan ja kuinka sitä tarjotaan ja annetaan.²⁸² Tytärten tarinoissa hoivapäätöksen tekemisessä ja perustelemissä vaikuttaviksi ja stressaaviksi tekijöiksi koettiin odotettavissa oleva avun tarpeen lisääntyminen, sen vaateiden epämääräisyys ja tulevaisuuden keston ennakoimattomuus.

²⁸⁰ Finch 1989, 180-184

²⁸¹ Finch & Mason 1993, 93-95

²⁸² Finch 1989, 36-41

Lewis ja Meredith ovat todenneet, että tytärten prosessit hoivaajaksi valikoitumisessa ovat joko luonnollisia, ajautumisia tai tietoisia päätöksiä²⁸³. Erityisen todennäköistä hoivaan ajautuminen ilman tietoista päätöstä on silloin, jos tytär asuu yhdessä vanhempansa kanssa²⁸⁴. Lisäksi Lewis ja Meredith ovat hahmottaneet eräänlaisen hoivahierarkian olemassaolon, jonka mukaan tytär on todennäköisin vaihtoehto hoivaajaksi puolison jälkeen. Erityisesti jos tytär on perheetön, hän kantaa todennäköisimmin kokonaisvastuun hoivasta. Tällä käsitteellä viitataan siihen, että vastuun koordinoinnista, delegoinnista ja suorittamisesta kantaa usein esimerkiksi kotitöissä nainen, mies saattaa auttaa ja osallistua, mutta lopullinen vastuu tehtävästä työstä sekä päätöksestä miten ja milloin, on naisen.²⁸⁵

Omaa osallisuutta hoivaan voidaan selittää sukupolvikokemuksena, luonteenomaisena piirteenä, henkilökohtaisella suhteella, lupauksella, yhteisellä historialla, vaihtoehtojen puutteella, taloudellisilla syillä sekä haluttomuudella hyväksyä ulkopuolista tai formaalia apua²⁸⁶. Päätökseen hoivasuhteesta vaikuttavat myös yksilölliset olosuhteet: erityisesti perheen avun tarjoamista korostetaan ansaitsevien ja todellista apua tarvitsevien suhteen. Tällöin koetaan, ettei avuntarve ole sen vastaanottajan omaa syytä vaan johtuu jostakin tekijästä, joka ei ole hänen hallittavissaan, kuten sairastumisesta. Usein hoivasuhde myös saatetaan kokea helpommaksi, jos apu on rajattua ajan, taidon ja vaivan suhteen.²⁸⁷ Myös tässä aineistossa tarinat heijastivat näitä samoja teemoja hoivatehtävän alkuvaiheessa sekä selityksinä huolenpidon jatkumisille. Erityyppisissä kertomuksissa tyttäret puhuivat vastaavuoroisuudesta, rakkauden ja velvollisuuden tunteista tai he perustelivat ratkaisuaan rationaalisin perusteluin.

Hoivaan ajautuneet tai siitä tietoisien ratkaisun tehneet uskovat pikemminkin siihen, että muita vaihtoehtoja ei ole tarjolla eri syistä (esimerkiksi laitoshoidon vastustaminen, muiden läheisten kykenemättömyys tai haluttomuus), mutta nojautuessaan kulttuuriseen malliin siitä luonnollisena elämään kuuluvana asiana tapahtunutta ei niinkään kyseenalaisteta²⁸⁸. Yhteiskunnallisesti tuotettuna struktuurina ja sosiaalisena instituutiona elämänkulku pyrkii mallittamaan kunkin ikävaiheen keskeisiä elämänalueita ja rakentamaan

²⁸³ Lewis & Meredith 1988, 180-181

²⁸⁴ Lewis & Meredith 1988, 21-25

²⁸⁵ Lewis & Meredith 1988, 25-26

²⁸⁶ Leinonen 2010, 316-318; Valokivi & Zechner 2009, 137-138; Finch & Mason 1993, 97-106

²⁸⁷ Ks. myös esim. Finch 1989 ja Finch & Mason 1993

²⁸⁸ Lewis & Meredith 1988, 25

normatiivisuutta ja odotuksenmukaisuutta elämään. Täten voidaan ajatella, että hoivan luonnolliseksi kokevilla tyttärillä odotuksiin liittyy sellainen kulttuurinen malli, joka ohjaa heidät käsittämään sen osaksi odotettavissa olevaa elämänkulkua. Esimerkiksi romanssin sankaritarinoista Tuovin äidin voimakas tahto näkyy siinä, ettei hän ole koskaan harkinnut muuttoa pois äidin luota vaan yksinhuoltajana äiti on halunnut suojella tytärtään kasvattaen hänet tiukasti ja pitäen hänet lähellä.

Tuovi: Näin on. Kyllä. Näin varmasti, koska kyllä hän monta kertaa sanokin, että joistaki asioista, että sinä hoidat tai sinä huolehdit, että, et se oli niinku itsestään selvä, selvä ja en mä tiiä sit toisaalta mä olin niin nuori sitten kanssa, että että jossaki elämänvaiheessa, niin en mä osannu kanssa lähtee siitä ja sanoa, että ku oltiin kerran samalla paikkakunnalla, et mä hommaan oman asunnon, et mä menen asumaan erikseen niinku tänä päivänä nuoret tekee, et ne lähtee jo hyvissä ajoin pois, pois kotoo. Mutta tota, mä olin kans hirveen alistettu siinä vaiheessa tai, tai miten sitä nyt sitten vois sanoo. Et äitini oli hyvin voimakas ihminen. Et samalla paikkakunnalla olin, niin ei tullu niinku mieleenkään, et olis minä lähteny pois kotoo, et sitä asuttiin yhdessä.

Oletin hoivaamiselle annettujen perustelujen korreloivan tarinatyyppin kanssa siten, että romantikot olisivat kokeneet sen luonnollisena ratkaisuna, traagikot ajautuneet siihen ja ironistit tehneet tietoisin päätöksen. Osittain tämä ilmenikin tarinoissa hoivasta, mutta yhteys ei ollut yksiselitteinen. Monenlaisia perusteluja käytettiin, esimerkiksi vastavuoroisuutta niin romanssissa, tragediassa kuin ironiassakin. Rationaalisia perusteita korostettiin enemmänkin romanssissa ja ironiassa, jos käsitteitä tulkitaan laajassa mielessä. Romanssissa, sankaritarinoissa sen alalajina sekä tragediassa hoivapäätöstä kuvattiin myös velvollisuutena, rakkauteen perustuvana tai luonnollisena ratkaisuna. Selkeimmin yhteys käytettyjen perusteluiden ja tarinatyyppin välillä hahmottui tragedioissa, missä niitä kuvattiin myös uhrauksen ja velvollisuuden käsittein, jotka osaltaan konstruoivat tarinan pakkoa.

Romanssin tarinoista Kati, Maarit ja Jaana totesivat erityisesti nimenomaan nykyisen elämäntilanteensa mahdollistavan äidin hoivan käyttäen näin rationaalisia perusteita, mutta tyyppillistä romanssin tarinoille oli myös kertoa hoivasta luonnollisena ja elämänkulkuun kuuluvana tehtävänä. Tragedioiksi tulkkautuneissa tarinoissa tyyppillistä oli se, että hoivan tarpeen synnyttyä koettiin jonkinlaista pakkoa auttaa. Tämä saattoi myös nimenomaan johdattaa tragediatulkintaan: kysymys ei ollut aidosta valinnasta vaan kohtalon voimat olivat johdattaneet siihen tilanteeseen, että tyttärestä tuli hoivaaja. Ironialle tyyppillisenä piirteenä ilmeni taipumus tarjota rationaalisia perusteita tytärten kuvatessa ratkaisua punnittuna ja harkittuna. Toisaalta tämä älyllistäminen ja nojautuminen ulkoiseen piilottikin taustalleen vahvoja kulttuurisia malleja siitä, millaisia keskinäisiä velvoitteita äidin ja tyttären suhteeseen liitetään ja siten liittivät ne hoivan luonnollistavaan diskurssiin.

Usein äidin kotona asuminen oli jotain, mistä haluttiin pitää kiinni, sillä laitoshoido näyttäytyi jonakin pahana. Tyttäret olivat valmiita tekemään kaikkensa sen vuoksi, että äidillä olisi mahdollisuus asua kotona. Tilannetta voi kuvata alistumisella ihmistä suuremmille voimille: ikääntyneet heikkenevät ja sairastuvat, mikä on väistämätön kohtalo, jota vastaan käyty taistelu on turhaa. Anjan tapa perustella hoivaa äidilleen on kiehtova osoittaessaan näiden moninaisuuden siihen kietoutuessa samanaikaisesti niin ajautuminen, luonnollistaminen kuin rationalisointikin.

Anja: En mä oo ees koskaan ajatellu, että mä en tekis sitä [...] Mä oon sanonu hänelle, että ei sun tarte tästä mihinkään lähteä, jos et ite halua. [...] Että jotenkin se vaan luontevasti sillä tavalla vaan menee. Ja sitte koska minun omat lapset on aikuisia ollu jo, [...], niin tavallaan sillä lailla ei oo, niin kun perheen esteitä ei oo. [...] isä oli se, joka hoiti ne kodin ulkopuoliset asiat ennen sitä, ne siirty sitte automaattisesti minulle.

Ikääntyneiden vanhempien hoiva on siten poikkeava hoivatilanne, että se ajankohtaistuu valitsematta. Sinänsä hoivaan voi myös liittyä juridinen velvoite, sillä vanhemmilla on velvollisuus elättää lapsensa, mutta vastaavaa velvoitetta ei ole lapsilla vanhempiaan kohtaan. Anttosen mukaan aikuisten lasten velvollisuuden elättää omia vanhempiaan voidaan katsoa päättyneen juridisessa mielessä vuonna 1970, jolloin kunnilta poistettiin oikeus periä takaisin aikuisilta lapsilta heidän vanhempiensa saamaa toimeentulotukea.²⁸⁹ Kenelläkään ei ole automaattista velvollisuutta hoivata toista aikuista eikä kenelläkään aikuisella ole oikeutta velvoittaa ketään toista hoivaamaan itseään. Tästä huolimatta hoiva voidaan kokea myös eräänlaiseksi pakoksi ja ansaksi, kun moraaliseen käyttäytymiseen sisällytetään heikompiensa suojeleminen ja avun antaminen sitä tarvitseville.²⁹⁰ Tyttäret tunnistivat poikkeuksetta jollain tasolla kulttuurisen mallin siitä, että äitiä heikentyneessä tilassaan on myös moraalista syistä autettava.

Tragedioissa perusteltiin hoivaa pakon kontekstissa nimenomaan kokemuksilla läheisistä suhteista, vastavuoroisuuden tarpeesta sekä luonteenpiirteillä. Äidin ja tyttären poikkeuksellisen kiinteää suhdetta saattaa myös selittää lapsuuden traumaattiset kokemukset esimerkiksi alkoholismista ja perheväkivallasta, mitkä voivat luoda eräänlaisen liittolaissuhteen äidin ja lapsen välille. Hoivan perusteluissa saatettiin myös viitata oman luonteen ominaisuuksiin, esimerkiksi epäitsekkyteen ja asenteeseen tai hyvään keskinäiseen suhteeseen ja ei-materialistisuuteen, jolloin auttaminen linkittyi eräällä tapaa kohta-

²⁸⁹ Anttonen 2009, 66: toimeentulotuki oli tuolloin nimitykseltään huoltoapu.

²⁹⁰ Valokivi & Zechner 2009, 133-134

loon. Perhetarinoissa elää usein myös käsitys siitä, että jossain suvussa on jokin tietty ominaisuus, esimerkiksi itsepäisyys tai auttavaisuus, mitä piirrettä saatetaan vahvistaa vertaamalla lasta johonkin esiäitiin tai -isään²⁹¹.

6.3 Hoivan rakentuminen perheeseen

Käsitykset perheestä ovat sosiaalisesti rakentuneita ja heijastuvat hoivan perusteluissa. Tyypillisesti niihin liitetään uskomus avun antamisen velvollisuudesta tarvittaessa. Suvuksi voidaan käsittää keskinäisen verisiteen omaavat, avioliiton kautta toisiinsa sidoksissa olevat tai ne, ketä kohdellaan sukulaisten tavoin sisällyttäen täten perheeseen myös adoptoidut tai muuten yhdessä asuvat henkilöt²⁹². Sukulaisuussuhteisiin liittyy tietty luonne, joka merkitsee ne muista erillisiksi ja tätä luonnetta määritellään moraalisten sääntöjen ehdoilla, lakiin heijastuessaan ne ilmenevät elatusvelvollisuuksina²⁹³. Sukuun kuulumisen merkitsee monille sitä, että sen jäsenet voidaan potentiaalisesti vetää tuen rakenteisiin ja odottaa erityistä kohtelua – jäsenyys on ikuinen ja adoptiota lukuun ottamatta automaattinen²⁹⁴.

Stonen mukaan perheillä on perhetarinoiden kautta välittyviä perussääntöjä, jotka kertovat siitä, miten asiat on tehty ja siten asettavat normaalin säännöt. Monet näistä ohjeista ovat sanattomia elämisen kokemuksen kertoessa sen, mitä voidaan odottaa sukulaisilta ja mitä heille koetaan olevan velkaa.²⁹⁵ Myös Finch toteaa perheen velvollisuuden käsitteen viittaavan pikemminkin eräänlaisen ohjenuoran kuin sääntöjen käsitteeseen – ei ole välttämättä olemassa selkeitä normatiivisia sääntöjä siitä, mitä jonkun tulisi tehdä sukulaisensa puolesta, mutta voidaan tunnistaa eräänlaisia viitekehyksiä, mitkä määrittävät niitä tekijöitä, joita huomioidaan päätettäessä sukulaiselle tarjottavasta avusta²⁹⁶. Finch toteaaakin, että avun antaminen ikääntyvälle vanhemmalle on säännönmukaista käyttäytymistä, mutta se ei ole välttämättä normatiivinen sääntö, sillä auttamista voidaan perustella eri tavoin. Perhesitoumukset eivät useimmiten ole absoluuttisia vaan tilannesidonnaisia ohjenuorien ilmaisemista sitä kriteeristöä, joka huomioidaan hoivasta päätettäessä.²⁹⁷

²⁹¹ Stone 2008, 97-108

²⁹² Finch 1989, 9

²⁹³ Finch & Mason 1993, 8; sukulaisuussuhteiden erityisyys / tavanomaisuus ks. esim. Finch 1989, 212-232

²⁹⁴ Finch 1989, 232-236

²⁹⁵ Stone 2008, 15-18

²⁹⁶ Finch 1989, 142-178; Finch & Mason 1993, 9

²⁹⁷ Finch 1989, 144-148; 177-178: *is vs. ought / describing vs. prescribing*

Hoivaan sisältyy yhä nykyäänkin ääneen lausumattomia oletuksia siitä, kuka näihin tarpeisiin vastaa. On todettu, että päätökseen ryhtyä hoivaamaan vaikuttavat yhteiskunnallisten velvoitteiden ja sääntöjen lisäksi hoivan tarvitsijan ja hoivaajan suhteen laatu sekä myös laajemmin perhepiirin tavat toimia hoivan tarpeiden ilmaantuessa.²⁹⁸ Toisaalta esimerkiksi huono keskinäinen suhde ei tarkoita sitä, etteivätkö lapset olisi valmiita auttamaan vanhempiaan. Perheeseen sisällyttämisen ja sen ikuisen jäsenyyden traditio voi olla niin vahva kulttuurinen malli, että se säilyy suhteen ongelmallisuudesta huolimatta. Stone toteaa, että eräs yleisimmistä perheeseen liitetyistä säännöistä on ajatus siitä, että kärsimyksen keskellä perhe on se, johon on voitava luottaa. Ikääntyneiden vanhempien hoivan ideaali on niin vahva, että jopa ”ansaitsemattomimmatkin” ikääntyneet vanhemmat voivat nojautua siihen. Myyttisimmäksi ja vahvimaksi koetaan äidin ja lapsen, erityisesti tyttären, välinen suhde, mihin useammassa tarinassa viitattiin toteamalla kysymyksessä olevan tyttären ”ainoa äiti”, joka viittaa suhteen ainutlaatuisuuteen ja ei-vaihdettavuuteen. Jopa melko äärimmäiset altruismin ja itsensä uhraamisen teot ovat mahdollisia, joskaan nyt eivät välttämättä tavanomaisimpia.²⁹⁹

Suomalaisen sosiaalipolitiikan avulla tuetaan tietynlaista käsitystä perheestä ja sen keskinäisistä suhteista. Nykyisin painotetaan erityisesti avohoitoa laitoshoidon sijasta: kodista puhutaan ikääntyneen parhaana paikkana asua ja sitä pyritään tukemaan mahdollisimman pitkälle. Perheeseen kohdistuvia vaateita pidetään eräällä tapaa ensisijaisina valtion nähdessä, jotka ajankohtaistuvat vasta näiden jälkeen. Hyvinvointivaltion kansalaisten on hyväksyttyä asettaa vaatimuksia valtiolle kohdistuen sen jakamiin yhteisiin varoihin hoiva-tilanteissa, mikä on syrjäyttänyt köyhäinhuitolakiin sisältyneen residuaalisen avun ajatuksen. Mutta silti joskus jopa näyttää yhä siltä, että on olemassa tietynlaista vastahakoisuutta avustaa valtion resursseista sellaisissa tapauksissa, jossa myös omaisten apua voitaisiin hyödyntää.³⁰⁰ Kuitenkaan yhteiskunnan hyvätkään resurssit eivät takaisi esimerkiksi tragediatulkinnassa vaihtoehtoja, sillä hoiva saattoi konstruoida joksikin vain tyttärelle kuuluvaksi, jonka hoitaminen kuuluu asiaan ja missä tytärtä ei voi korvata kukaan toinen.

Aino-Kaisa [...] vaikka mä ajattelen, että voisin sen vastuun sysätä jollekin muulle kauheen mielelläni, mut mulla on silti sellanen tunne, että vaikka mä sysäisin sen jollekin muulle, niin mä olisin silti itte vastuussa. Että en mä osaisi ehkä sittenkään niin kun sitä hoitovastuuta kellekään muulle ihan kokonaan luovuttaa, vaikka mä apua saisinkin.

²⁹⁸ Valokivi & Zechner 2009, 129; Lewis & Meredith 1988, 26

²⁹⁹ Stone 2008, 311

³⁰⁰ Finch 1989, 9-10

Perhesuhteilla voi olla myös laajempaa merkitystä: jos oma äiti on hoivannut omia vanhempiaan, saatetaan olla opittu vastavuoroisuuteen linkittyvä kulttuurinen malli, jonka mukaan ylisukupolvinen hoiva nähdään luonnollisena jatkettavana perhetraditiona³⁰¹. Mutta monet tyttäristä tunsivat huolta siitä, että suhteelle omiin lapsiin ja lapsenlapsiin ei jää riittävästi aikaa ja resursseja – keskinäisen siteen puuttuminen saattaa vaikuttaa siihen, miten perhesiteet tulevaisuudessa koetaan. Esimerkiksi romanssin sankaritarinoista Iris perustelee hoivaa velvollisuudentunnon ja kiintymyksen ohella oman sukupolvensa kasvatuksella, joka poikkeaa nykyisestä.

Iris: [...] Että meillä on ollu semmonen käsitys, varmaan me ollaan vähän vanhanajan ihmisiä. Mä olen huomannu monessaki suhteessa, että me ollaan kauheen vanhanaikasia, mutta, että meillä on ollu niin kun selviö, että me hoidetaan ja autetaan niin paljon, kun me voidaan. Vaikka me välil potkittais niin sanotusti tutkainta vastaan, vaikka me välillä sitä vastaan potkittaskin ja tuskiteltais, mutta hetkeekään ei oo ajateltu, että me ei sitä tehtäis. [...] Ei me [Iris ja tyttäret] sillee olla puhuttu, mut enhän mä oo voinu velvottaa, jos he asuu ulkomailla tulevaisuudessakin niin. He rakentaa siellä elämänsä ja uransa ja sillee, niin en kai mä nyt sano niille, että joo, että teidän pitää muuttaa tänne, että tuutte mua ja iskää hoitaan. En, en tasan, niin. Eikä ne varmaan tuliskaan, että niin.

Myös romanssin tarinatyypeistä Kati liittää hoivan perustelut sukupolviseen vastavuoroisuuteen. Äiti on auttanut häntä aiemmin lastenhoidossa ja nyt hänellä on mahdollisuus auttaa puolestaan äitiä. Hän kokee suhteen perustuvan kuitenkin vapaaehtoisuuteen ja haluun auttaa toista.

Kati: [...] koska tää sattu just niin, että kun mulla just nyt ei oo muuta semmosta pakollista tärkeää, että mulla on sillai helpompi elämäntilanne. Niin, että mulla on aikaa sille sitten, koska sitten taas niinkin päin, että meidän äiti on aikonaan, silloin kun nää pojat oli, niin pieniä, niin hän on paljo meillä auttanut. Niin sit musta tuntu, että mä en vois olla auttamatta kuitenkaan vastavuoroisesti. [...] että hän, ei ollu puhetta, mutta hän tuli ja teki sitä. Koska hän oli jääny leskeks ja sitten hänellä oli tietenkä aikaa sille. Hän halus tehdä sitä.

Vastavuoroisuuteen linkittyikin ajatus sukulaisuudesta ja tapaan, jolla vaihdetaan tavaroita ja palveluita kaksisuuntaisessa prosessissa. Jonkin vastaanottaminen luo odotuksen siitä, että ”vastalahja” annetaan takaisin sopivan ajan kuluessa, mihin liittyy normatiivinen ajatus siitä, että menneet palvelukset on maksettava takaisin. Joskus yhteisen avun historia voidaan kokea pakottavaksi syyksi jatkaa toisten auttamista, mutta silläkin on rajansa. Olennaista on suhteen tasapainoisuus: tavaroiden vaihdolla on sekä materiaallinen että symbolinen arvonsa, mitkä puolestaan liittyvät siihen riippuvuuden ja itsenäisyyden teemat. Jonkin antaminen vastapalveluksena mahdollistaa oikean tasapainon riippuvuuden ja itsenäisyyden välillä säilyvän, mikä puolestaan mahdollistaa tulevan vastaanottamisen. Vanhemman ja lapsen suhteessa tasapainoa voidaan joutua hakemaan uudelleen ja

³⁰¹ Lewis & Meredith 1988, 27-28

neuvottelemaan, kun hoivatarpeiden lisääntymisen myötä suhteen tasapaino kallistuu siten, että koetaan lapsen antavan enemmän.³⁰²

Vastavuoroisuus saattaa olla aitoa tai melko nimellistäkin tyttären saattaessa antaa äidin huolehtia joistakin asioista sen vuoksi, että äiti kokisi itsensä tärkeäksi molemminpuolisuuden toteutuessa. Esimerkiksi Jaanan suhteessa äiti voi yhä toteuttaa omaa hoivarooiaan tyttärensä suhteen ja auttaa häntä selviytymään tarjoamalla aamupuuroa sekä koiranhoitoapua. Hän saa näiden tekojensa vuoksi kokemuksen siitä, että hänkin tuo suhteeseen jotakin. Myös Eveliinan äiti on pyrkinyt säilyttämään vastavuoroisuuden tasapainon.

Eveliina: [...] hän joka aamu keittää puuron, niin hän keittää niin paljon, että mäkin saan sit. Kun mä en keitä muuten. [...] Hän huolehtii, että mä saan siten kaurapuuroa aina aamusin.

Helpoimmin tasapaino säilyy vastavuoroisuudessa siten, että samanlaista apua vaihdetaan. Epäsuorissa maksuissa tavaroita ja palveluita voidaan vaihtaa keskenään erilaisen avun kulkiessa osapuolilta toisille, mutta se voi myös merkitä yleistynyttä vastavuoroisuutta, jolloin avun saaja auttaa osaltaan jotakuta kolmatta osapuolta. Vaihdon tilanteissa on aina käytävä neuvotteluja sopivasta vaihdon välineestä: mikä on riittävästi ja missä aikataulussa tämän on toteuduttava. Esimerkiksi käytännössä vanhempi sukupolvi voi vastineeksi tulevasta perinnöstä odottaa saavansa perijöiltään käytännön apua.³⁰³ Hoivan tarinoissa vastavuoroinen vaihtosuhde saatettiin rakentaa äidin ja tyttären väliseen suhteeseen luonnollisesti kuuluvana tekijänä.

Vilja: [...] meillä on oikeestaan aina ollu sellanen YYA-sopimus. Että se on aina ollu niinku monipuolista, molemminpuolista se auttaminen. Et, et tota, mun äiti on niinku auttanu tosi paljo mua siis oikeestaan koko mun elämän ajan, siis hirveen monella tapaa, [...] mä oo sitte kaikkia äidin asioita hoitanu ja tota, sitte kun äidillä alko tulla näitä sairauksia, niin mä oon vaan siis kerta kaikkiaan hoitanu, koska se on niinku maailman luonnollisin asia.

Laila on jäänyt eläkkeelle ja muuttanut yhteen vanhempiensa kanssa hoivan vuoksi. Näin hän on tehnyt eräänlaisen uhrauksen vanhempien hyvinvoinnin hyväksi, mistä äiti ja nykyisin edesmennyt isä tunsivat kiitollisuutta, mutta myös osaltaan turvasivat siten hänen taloudellista hyvinvointiaan asunnon muodossa. Lailan mukaan auttamisessa kysymys on luonteesta ja moraalista – annetut lupaukset on pidettävä.

Laila: Niin kauan ku hän tarvitsee ja siinä vaiheessa kun isä teki testamentin, niin hän sano et kai sä hoidat äitiä loppuun asti ja mä lupasin, niin kyllä se lupaus velvottaa. Vaikka se on mejän keskinäi-

³⁰² Finch & Mason 1993, 34-37; Finch 1989, 162-167

³⁰³ Finch & Mason 1993, 40-57

nen lupaus, niin kyllä se kuitenkin aina velvottaa. [...] Periaatteessa mä oon sitä mieltä, että kyllä heijät pitää hautaan asti hoitaa.

Ironian tarinoissa hoivaa ei koettu samalla tavalla problemaattiseksi kuin tragedioissa, joissa hoivan perustelut lähtivät liikkeelle jonkinlaisen pakon kontekstissa – ironiassa hoivapäätökseen suhtauduttiin pikemminkin perheeseen liittyvänä asiana. Toisaalta tässäkin kontekstissa perustelut eivät olleet aidosti vapaaehtoisuuteen ja vaihtoehtoisuuteen perustuvia sikäli, että hoiva koettiin itsestään selväksi ja luontevaksi osaksi elämäntähtäystä korostaen verisiteen ja sukulaisuuden erityisyyden ajatusta.

Vilja: [...] miten mä voisin niinku jotenkin äitini leikata elämästäni, että kun se leikkautuu luonnollisestikin ihan tässä lähiaikoina, että ei oo sellasta kyllä. Että se on vähä sama juttu ku mun veljen kanssa, että mä oon sille joskus rähjänny ja lyöny luurin korvaan sille useita vuosia kun se soitti kännissä aina ja, mut se on mun veli, ei se oo koskaan tehny mulle mitään sellasta, et mun pitäs se leikata elämästäni pois. Se on vaan semmonen asia, joka on minun elämässäni ja se on minusta kiinni miten mä siihen suhtaudun, koska se ei siitä muutu mikskään.

Myöskään romanssin sankaritarinoissa auttamista ei kyseenalaisteta, sillä mielikuva ikääntyneestä äidistä avuttomana ja heikossa asemassa olevana edellyttää tyttären kamppailuja hänen hyvinvointinsa takaamiseksi. Kysymys on myös moraalisisesta valinnasta eikä se näin ollen rakennu tragediatulkinnan tavalla pakoksi.

Iris: Velvollisuudentunto. Tietysti se rakkaus ja tulee hirveen hyvä mieli aina silloin, kun joku homma onnistuu ja niin kun näkee [...] Palautetta siitä, että ja niin kun näkee äidistä, että olo on hyvä. Ja mä olen voinu niin kun myötävaikuttaa siihen, että olo on hyvä. [...] täytyy olla niin kun niin paljon rotia, että kattoo sen vanhempansa perään loppuun asti.

Romanssin tarinoista Ailalla ja Jaanalla auttaminen nousee itsestäänselvytyksenä. Se perustuu keskinäiseen kiintymykseen, mutta on myös tavallaan jotain ihmisyyden kuuluva.

Aila: No se on niinku tullu sillä tavalla kun mä siellä hirmu paljon olen, ja nään aina sen mitä siellä tarttee niinku tehdä, niin mä oon pitänyt sen itsestäänselvytyksenä että mä teen sen. [...] Ei mutta kun sen näkee että ei pysty, eikä niinku pärjää. Niin ei sitä voi jättää niinku huomiotta, sillä lailla että ei huolehtisi. En minä ainakaan. Mä en voisi olla rauhassa ees kotona enkä missään. [...] Niin kun nämä kuitenkin vapaaehtoisia vapaaehtoisuuteen perustuvaa. Eihän mua oo kukaan pakottanut sillä lailla että sanoo että sinä teet. [...] Että mä olen vaan sitä hoijellut ja ajatellut että elämä on elämää ja sillä selvä.

Myös Jaanan itsestäänselvytyksen perustelut liittyvät tyttärenä olemiseen ja perhesiteisiin: heillä on äidin kanssa läheinen suhde, joka perustuu myös vastavuoroisuuden toteutumiseen ja hän kokeekin hoivasuhteen antaneen hänelle jotakin arvokasta tyttärenä ja sisarena.

Vaikka Jaana onkin päävastuussa äidin hoivasta, sisarusverkoston yhteistyö on toimivaa.

Jaana: [...] et niinku mä sanoin, et oon ajatellu et tuo on niinku pakko tehdä, on me toki vuoroteltu. Kyllä mä oon toki saanu hirveesti siitä äitin niinku olemassaolosta ja sitten toisaalta, aattelen niinku jotenki kaikkien ihmisten kannalta, että on aika hirveetä, jos ei niinku vanhuksia huolehdita, että se on tosi sivistymätöntä ja raakalaismaista, että jos ihmiset just silloin ku ne alkaa tarvita apua, niin jätetään. Haastattelija: Mutta kaikki ei kuitenkaan tee sitä päätöstä, että alkavat huolehtia.

Jaana: Se on kyllä, mä en voi sellasta ymmärtää, että se on musta tosi kauheeta, jos ei niinku sitä nää. Ja onhan se samaa, että jos joku hankkii lapsia ja sitte suurin piirtein jättää ne oman onnensa nojaan, niin sekihän on hirveen julmaa ja samahan se on niinku ihmisyyden niinku siinä vaiheessa. Ja vaikka mä sanoin, että äiti paljo tukeutuu minuun, niin kyllähän tää on paljo lähentäny meitäki ja sisaruksia. Että se on ollu hirveen mukavaa aikuisuudessa.

Apua voidaan perheessä antaa sosiaalisista normeista koetusta pakosta tai aidosta myötätunnosta tarpeessa olevaa ihmistä kohtaan. Äärimmäisyyteen vietyä koettu hoivan velvoite saattaa johtaa jopa omien tarpeiden kieltämiseen, eräänlaiseen pakotettuun altruismiin. Lewis ja Meredith toteavat, että näkemys hoivasta altruistisena tekona rakkauden perusteella ei saanut tukea heidän tutkimuksensa perusteella – motiiviksi perheessä hahmottui pikemminkin tunne siitä, että hoiva oli jotakin oikeaa, mitä piti tehdä, joko luonnollisuuteen, velvollisuuteen ja kiintymykseen tai vaihtoehdottomuuden perustuen.³⁰⁴

6.4 Hoivan vastuiden jakautuminen

Eri tarinatyypeissä vastuun määräytymisen kokemus oli vaihtelevaa. Tyypillisesti hoivan paletissa toimijoina ovat lapset puolisoineen ja lapsineen, muut sukulaiset, naapurit, ystävät sekä muut toimijat kuten vapaaehtoiset, kolmannen sektorin toimijat, yksityiset palveluntuottajat sekä formaalit palvelut, joiden kesken vastuuta ja tehtäviä jaetaan. Useimmiten haastatellut tyttäret tosin kokivat olevansa päävastuussa äitinsä hyvinvoinnista, vaikka saattoivatkin saada merkittävää apua ja tukea muilta toimijoilta.

Hoivassa usein suvulta odotetaan saatua enemmän kun taas erityisesti ystävien ja naapurien tarjoama apu nähdään jollain tapaa ylimääräisenä. Apu myös vaihtelee sisällön suhteen: naapurit tarjoavat usein käytännöllistä apua, ystävät emotionaalista tukea, mutta omaiset suorittavat kaikenlaisia hoivaan liittyviä tehtäviä. Toisaalta esimerkiksi sairaanhoidolliset toimenpiteet annetaan useimmiten mieluiten ammattilaisten tehtäväksi. Erityisen usein naapureita käytetään harjoittamaan päivittäistä seurantaa arjessa selviytymisestä.³⁰⁵

Anja: [...] Ja naapurit on hirveen hyviä, ne pitää huolta myöskin. Ne seuraa, että nouseeko verho ylös aamulla ja kun siellä naapurissa leivotaan, niin sieltä tulee kakkua ja sieltä tulee piirakoita.

Usein avuntarpeen syntyminen johtaa neuvotteluihin, jossa lähipiirin ihmiset pohtivat kuka hoivan tarpeeseen voi vastata ja miten. Näiden ohella haluttuun lopputulokseen voidaan

³⁰⁴ Lewis & Meredith 1988, 30

³⁰⁵ Lewis & Meredith 1988, 92-95

myös päästä pakottamalla, taivuttelemalla tai manipuloimalla.³⁰⁶ Hoivatarve synnyttää usein tarpeen neuvotella muidenkin kuin perheenjäsenten kesken: julkisilla palveluilla on lain voima takanaan ja palveluja tai etuuksia saadakseen hoivan tarve on artikuloitava ja todennettava³⁰⁷. Mutta esimerkiksi Kati ei koe, että hänelle olisi annettu neuvotteluvaraa formaalin sektorin kanssa vaan hänen on automaattisesti oletettu olevan vastuussa äitinsä hyvinvoinnista. Hän asettuu tätä vastaan ja käyttää piilotettuja keinoja ja eräänlaista passiivista vastarintaa siihen, etteivät formaalin sektorin toimijat kykenisi osallistamaan häntä tavoilla, joita hän itse ei koe soveliaaksi.

Kati: Että siltä [omaiselta] ei oo tavallaan kysytty, että kuin paljon se suostuu hoitaan. Eikä sitä oo missään vaiheessa neuvoteltu välttämättä sen kans eikä kysytty, mutta sitä pidetään, kohdellaan kuin omaishoitajana.

Tilanteiden moninaisuudesta huolimatta useimmissa romanssin tarinoissa oli kuitenkin pyritty pääsemään harmoniaan neuvottelemalla kysymyksistä eri tahojen kanssa, vaikka päävastuulliseksi hahmottuikin selkeästi haastateltu tytär. Tragedialle tyypillisessä tarinamallissa vastuu äidin hoivasta koettiin tyttärelle langenneeksi väistämättömänä pakkona ilman vaihtoehtoja. Ironiassa vastuu konstruoitiin omaksi vapaaksi valinnaksi: sitä rationalisoitiin ja luonnollistettiin, mutta ei essentialisoiden.

Ehkäpä juuri kokemus ainokaisuudesta on merkittävä tekijä hoivavastuuta konstruoitaessa, sillä sisaruksettomat tyttäret kokivat useimmiten olevansa ainoita mahdollisia taistelijoita perheenjäsenensä etujen puolustajana. Esimerkiksi Viivi nojaa malliin vapaaehtoisesta valinnasta, mutta toteaa kuitenkin vaihtoehtojen puutteen. Myös romanssin sankarit tarinoissa Iris ja Tuovi molemmat olivat ainoita lapsia ja perustelivat vastuun ottamisen tällä tekijällä. Toisaalta esimerkiksi Iiriksellä oli puoliso ja aikuistuneita lapsia, jotka olisivat ainakin periaatteessa voineet jakaa vastuuta hänen kanssaan, itse hoivatehtävissä mukana olivat mies, lapset sekä kotihoito, mutta silti Iris toi esille vahvan kokemuksen yksin vastuussa olemisesta. Hän toivoisi pystyvänsä jakamaan sitä sisarusten kanssa.

Iris: [...] Ja sit, kun on yksin tavallaan, kun ei oo muita lapsia, niin toisaalta se kaikki vastuu ja se kaikki on mun kontolla, ettei oo ketään jakamas sitä.

Viivi: [...] mä oon ainoa laps, että kukaan muu ei sitä voinu hoitaa.

Osallisuudessa ja vastuussa sisarukset eivät ole ainoa mahdollinen tuen lähde, mutta silti heidät usein halutaan vetää mukaan hoivavelvoitteisiin ja vastuun jakautuminen koetaan epäreiluksi. Esimerkiksi Ailan tarinasta välittyy vahva näkemys siitä, että hän tunsii saa-

³⁰⁶ Finch 1989, 181

³⁰⁷ Zechner 2010, 24

neensa merkittävää tukea ja apua puolisoltaan (mikä osaltaan liitetään luontevasti myös puolisolle kuuluvaksi tehtäväksi parisuhteen osapuolena), mutta hoivaan osallistuminen olisi ollut jotain, joka olisi pitänyt voida jakaa sisarusten kesken.

Aila: Niin ei, että se on niinku ei koskaan kysy kukaan että onko sulla jotain. Ei voi mitään. He vaan ilmoittaa että lähtee mutta ei koskaan niinku näin ajattele että mitähän tuo haluais tehdä, oisko jotain. [...] Vastuun jakaminen puuttuu, se on täysin puutteellista. Et se meniskin tosi hyvin jos siinä olis semmonen yhteispeli, mutta ei. Vaikka kuinka minä oon yrittänyt sitä jutella, mutta ei.

On kuitenkin todettu, että vaikka vastuiden jako usein koetaan ja raportoidaan epäreiluna, sisarukset ja muut toimijat saattavat silti tehdä todellisuudessa kerrottua enemmän. Kysymys onkin kokemuksesta, sillä esimerkiksi hoivaaja ei välttämättä odota muiden osallistumista konkreettisiin tehtäviin vaan emotionaalista tukea ja tunnetta siitä, että vastuuta päätöksistä voitaisiin jakaa. Katkeruuden tunne saattaa myös kummuta tunnustuksen puutteesta ja soveltuviksi koettujen velvoitteiden laiminlyönnistä.³⁰⁸

Vastuun kulttuuriset mallit osoittavat nimenomaan sitä, miten tosiasiallinen tiluatio ei määrittele suoraan valittua kulttuurista mallia. Esimerkiksi Maarit on ottanut luokseen asumaan isänsä ja äitinsä; isän toimintakyky oli vielä melko hyvä, mutta äidillä oli pitkälle edennyt muistisairaus. Hän koki, että vanhemmat eivät selviydy arjesta kahdestaan eikä muita sisaruksia ollut. Hänellä ei ole lapsia, sisaruksia tai lähisukulaisia lähiseudulla, mutta silti hän ei koe vastuuta ylipääsemättömänä ja täydellisesti sitovana.

Maarit: [...] mähän saan kotipalvelun tulemaan tänne, ku mä vaan soitan niille, tarpeeks ajoissa siis ilmoitan.

Todellisten velvoitteiden jakautuminen saattaa perustua tarpeisiin, sisarusryhmän kokoon, sukupuolijakaumaan, maatieteelliseen etäisyyteen tai sisarusten muihin velvoitteisiin, mutta olennaista on se, että päävastuun kantaminen on koettava jotenkin reiluna. Sillä, onko työnjako objektiivisesti ottaen reilu vai epäreilu ei ole merkitystä – olennaista tarinallisen tulkinnan kannalta on yksilön kokemus siitä.³⁰⁹ Toisaalta vastuun jakautumiseen kietoutuu myös muita tekijöitä kuten esimerkiksi Tuovilla, joka ei koe kykenevänsä jakamaan sitä kenenkään kanssa, sillä hän pitää informaalin sektorin toimijoita melko epäluotettavina. Toisaalta kysymys on myös luonteesta ja eräänlaisesta osaamattomuudesta pyytää tai tarjota apua.

Tuovi: [...] Et ei oo ollu kyllä tämmöstä mulla tämmöstä verkostoo, jota vois, sanoo et pyytäs apua. Ja mitä nyt sitte on näitä tuttuja ollu, niin se on hirvittävä kynnyks ihmisillä, ihmisillä niinkun tulla auttamaan. [...] Et ihmiset pelkää, enkä mä nyt oikeestaan, tietysti ihmisillä, jos miettii näitä muita omaisia,

³⁰⁸ Lewis & Meredith 1988, 23-24; 95

³⁰⁹ Matthews 1987, 425-427: distributiivisen oikeudenmukaisuuden säännöistä

niin jos on omia lapsia taikka sisaruksia, niin sieltä ehkä tulee sitä, mä ajattelen niinku muita ihmisiä, niin sieltä ehkä tulee sitä apua. Mutta esimerkiks meillä ei oo paikkakunnalla tässä hetkellä, eikä vuosikausiin oo ollu enää sukulaisia, eikä tosiaan sisaruksia eikä muita. Vaikka ei näihin sisaruksiin-kaan voi näköjään aina luottaa, eikä omiin lapsiinkaan.

Tyttäret, joilla ei ollut sisaruksia, saattoivat toivoa, että vastuuta voisi jakaa toisten kanssa. Sisaruksiin liitetty kulttuurinen malli konnotoikin ajatukseen siitä, että perhe pitää yhtä ja toistensa puolia. Siihen sisältyy oletamus vastuun tasavertaisesta jakautumisesta, mutta sen kantajista ei ole välttämättä yksimielisyyttä. Toisaalta saatetaan esimerkiksi olettaa, että aiemmista hoivatilanteista tutut vastuunjaot pätsivät tulevaisuudessakin, mutta taasen hoivaan jo osallistunut saattaa myös kokea jo tehneen oman osuutensa. Tutkimukset omaishoivasta osoittavatkin, että useimmiten yksi sisaruksista tuottaa muita enemmän hoivaa. Vastuun jakautumiseen näyttäisi vaikuttavan menneen suhteen historia, maantieteellinen läheisyys, sukupuoli, aviostatus, hoivahistoria sekä palkkatyöhön osallistuminen.³¹⁰ Aino-Kaisalla suhteeseen on luotu näennäinen tasapaino ja yhteistyön koetaan olevan toimivaa esimerkiksi veljen osallistuessa aina kyetessään.

Aino-Kaisa: [...] että sillei yhdessä nyt sitte tietysti soitellaan ja yritetään pähkäillä näitä asioita sitten. Mutta että mulla nyt tietysti suurempi vastuu sitten täs on, kun asun tässä vieressä. Ja tietysti niin lapsenlapset käy, mutta ei nekään niin kun, siis tietyllä tavalla vastuu, että vastuuhan tietysti niin kun kuitenkin sitten mulla viime kädessä, että. Tai että kaikki niin kun toimii. [...] Että en mä osaisi ehkä sittenkään niin kun sitä hoitovastuuta kellekään muulle ihan kokonaan luovuttaa, vaikka mä apua saisinkin [...] kyllä mä niihin luotan, että ne kyllä osaa hoitaa, mut silti mä kuitenkin ohjaan sieltä jostain.

Epätasaiseen vastuun jakautumiseen liittyvää stressiä voidaan vähentää luomalla todellinen tai näennäinen tasapaino. Muita sisaruksia voidaan pyrkiä osallistamaan tai rakentamaan selityksiä tai legitimiä syitä muiden osallistumattomuudelle sekä erilaisia rationaliteetteja omalle intensiiviselle osallisuudelle. Tähän vaikuttavat usein elämänhistoriat, sisarusten väliset suhteet vanhempiin, sukupuoli, työllisyystilanne, maantieteellinen läheisyys, muut perhevastuut, persoonallisuus, yksilölliset taidot, terveydentila, sosioekonominen status sekä asema sisarusparvessa.³¹¹ Ironisen tarinamallin puitteissa Vilja rakentaa tilanteensa vapaaehtoisuudeksi, vaikka hän on ottanut huolehtiakseen äitinsä hoivatarpeista konstruoiden veljensä kykenemättömäksi hoivaan.

Vilja: mun veli [...] tuurijuoppo. Et sillon kun sillä on se juomapatki, niin se on sillon täysin niinkun epäluotettava. Ja se on, sillä on niinkun sellanen perinteinen pojan rooli perheessä ettei se voisi kuvitellakkaan, että se äitiä hoitais. Mut mä en tiedä, mitä sä tarkoitat tolla vaihtoehtoilla, siis kyllähän niitä tietysti mullakin ois ollu paljon niitä vaihtoehtoja, että esimerkiks asuisin vielä omassa asunnossani, mutta sitte äiti ois laitoksessa ja et, jos ajattelee niinku jotain työmäärää, mä en usko, että se työmäärä voisi olla paljo suurempi ja se huoli voisi olla paljo suurempi.

³¹⁰ Connidis & Kemp 2008, 229-232

³¹¹ Leinonen 2010, 311; Willyard et al. 2008, 1673

Perhetarinat sisältävät hahmoja, jotka muiden voimakkaiden kulttuuristen arkkityyppien kanssa voivat palvella roolimalleina niiden määrittäessä jäsenilleen perheeseen asemoivia rooleja. Yksilölle rakentunut rooli ja maine ovat usein koko sukuryhmän jakamia, ajassa usein melko pysyviä ja merkityksellisiä käyttäytymisen kannalta vaihdellen avuliaasta ja ahkerasta suvun mustaan lampaaseen. Vaikka ne voivat muuttua, se on toisaalta hidas prosessi ja jonkun saatua maineen esimerkiksi avuliaana saatetaan hänen odottaa aina olevan paikalla tarvittaessa.³¹² Esimerkiksi Eveliina kokee aina olleensa erilainen kuin sisarensa: hän on vastuullinen, auttanut äitiä kotitöissä ja on muutoinkin paljon sisartaan positiivisemmin elämään suhtautuva.

Eveliina: [...] Mun siskoni ei koskaan kauheen hyvin, oikeestaan sillai tullu toimeen. Hän on jotenki vähän erilaisempi. Ja ei meillä oo oikeestaan muita sit, meitä ei oo ku kaksi. Ja sit se vaan jotenki luonnollisesti tuli mulle, että mä oon aina enempi tehny kotona töitä kuin mun sisareni. Ihan pienestä pitäen, että mun siskoni oli sellanen, että aina siivouspäivänäkin hän saatto lähtee käveleen kylille, kun äiti pyysi meitä siivoon yhdessä. Hän ei koskaan ottanu hän ei sillä tavalla oo ottanu vastuuta tavallaan, eikä hän ota vielääkään.

Jokainen haastatelluista tyttäristä kuvasi suhdettaan äitiin jotenkin yhteyden ja vastuullisuuden kontekstissa rakentaen sen erityislaatuiseksi – saatettiin esimerkiksi todeta, että "onhan se minun ainut äitini". Romanssin tarinoihin kuului myös eräänlainen kulttuurinen malli harmoniasta ja vastuun jakamisesta: Kati jakoi sitä kotipalvelun sekä lastensa kanssa, Maarit isänsä, Eveliina, Jaana ja Laila sisarustensa sekä Aila puolisonsa kanssa, vaikka tyttäret kokivat olevansa pääasiallisesti vastuussa. Jaana kuvaa hoivan vastuuden jakautumista siten, että hän keskushenkilönä järjestelee muiden (sisar, veli, puoliso, lapset, tuttavat) osallistumisen tavan ja ajankohdan, mikä on kuitenkin osoittautunut perheessä toimivaksi ratkaisuksi. Myös äiti itse on säilyttänyt jonkinasteisen auktoriteettiaseman sen suhteen, kuka tehtäviä suorittaa.

Haastattelija: Onko se teidän välinen suhde, että sinä oot niinku läheisin, lähin?

Jaana: Kyllä varmaan ja mulla ku on nuorimmat lapset joille hän on ollu niinku mummona, niin ehkä sitäki kautta on tosi paljo riippuvainen. Ja onhan toki hänelläki sellasiaki asioita, joissa hän on sitä mieltä, että Pentti vaan voi hoitaa tämän. [...] niin mun sisko pyysi hänet sinne, niin mun äiti oli sit viikon siellä, että on tavallaan, me yritetään siskosten kesken vähä jeesiä toisiamme, et joskus hän tulee tänne kahdeks yöks tai muutamaks päiväks, et hän on äidin kans, et mä en sitte.

Vastuun jakaminen ei välttämättä näyttäydy vapaaehtoisuuden tai oma-aloitteisuuden kontekstissa ja osallistuminen voikin olla hyvin erilaista. Esimerkiksi Leinonen kuvaa sisarusten osallistumista hoivaan *absence*, *backup* ja *togetherness* -käsitteiden avulla: sisaruksen

³¹² Stone 2008, 5-10; 75-95

rooli voi olla poissaoleva, varalla oleva tai yhdessä osallistuva³¹³. Olennaista kuitenkin on, että avun antamisen rakentuu osaksi sukulaisuussuhdetta, osallistumattomuus hoivaan täytyy perustella jollakin legitimiillä tavalla. Kyvyttömyys konstituoituu usein tällaiseksi syyksi, mutta haluttomuutta ei käsitetä legitimiiksi, vaikka kykenemättömyyden legitimi-teetti konstruoiutuinkin neuvotteluprosessissa ja saattaa viitata monenlaisiin asioihin, kuten aiempiin sitoumuksiin, käytettävissä olemiseen, osaamiseen, fyysisen kykenemättömyyteen tai maantieteelliseen etäisyyteen. Olennaista on nimenomaan kyvyttömyyden perusteleminen ja todentaminen jotenkin – hyväksyttävyyden ei riipu suoraan siitä, mikä syy on tai kuka sen esittää vaan olennaisempia ovat olosuhteet.³¹⁴

Tytärten tarinat myös konkretisoivat Finchin ja Masonin tulosta siitä, miten kyvyttömyys voidaan konstruoida legitimiiksi syyksi osallistumattomuudelle. Se saattoi viitata monenlaisiin asioihin kuten aiempiin sitoumuksiin, käytettävissä olemiseen, osaamiseen, fyysiseen kykenemättömyyteen tai maantieteelliseen etäisyyteen. Lailan tapauksessa vastuu on hänen: kahdesta veljestä toinen osallistuu rajoitetusti toisen kieltäytyessä täysin.

Laila: Hänellä [toinen veli] on niin huono terveys nyt, et ei häntä voi tietysti paljo rasittaa, mutta kyllä hän yrittää minkä pystyy, mutta tietysti ku tulee ikää lisää ja muuta. Mun toinen veli ilmotti jo siinä vaiheessa, että hän ei ala hoitamaan, että hoitokoti on paras paikka vanhemmille. Tää oli hänen mieliteensä tästä asiasta.

Tarinatyypiltään tragedioiksi hahmottuvissa kertomuksissa vastuu koettiin tyttärelle langenneeksi. Se ei ollut tullut omasta tahdosta tai valinnasta vaan usein se koettiin olosuhteiden pakosta tulleeaksi asiaksi, jolle ei nähty vaihtoehtoja ja joka ei siten ollut aidosti neuvoteltavissa. Esimerkiksi Anjalla on veli ja aikuisia lapsia, mutta silti hän kokee olevansa ainoa mahdollisuus kuitenkin konstruoiden veljen osallistumattomuudelle legitimit perustelut tarinassaan ja viitaten implisiittisesti siihen, että kyse ei ole haluttomuudesta.

Anja: Ja minulla ei oo sisaruksia kuin yksi veli, joka asuu [kauempana], että olen ainoa mahdollinen. Asun täällä [sama kaupunki], että ei oo sillä tavalla läheisiä sukulaisia missään muualla. [...] hänellä on nuori perhe [...] Ja on sen verran kaukana, että ei toki pysty osallistumaan sillä tavalla. Mutta varmaan, no en osaa sanoa sitä, että mitenkä pärjäis, mutta todennäköisesti aika huonosti pärjäisivät keskenään. [...] Kyllä se varmaan auttais, ei se siitä kiinni olis. Mutta kyllä se sopeutumista vaatis molemmilta.

Hoivaan osallistumattomuuteen syiksi voidaankin käsittää työaika, muut perhesitoumukset, maantieteellinen etäisyys, tarvittavan avun intensiteetti sekä formaalin ja informaalin avun saatavuus. Lisäksi ikä-, sukupolvi- ja sukupuolierot, vanhempien, lasten sekä sisarusten

³¹³ Leinonen 2010

³¹⁴ Finch & Mason 1993, 97-102; Finch 1989, 210-211; Valokivi & Zechner 2009, 137-138

keskinäiset suhteet sekä perheveloitteiden tuntu, kyvyt, taidot, piirteet, asenteet, käyttäytymismallit, oma hyvinvointi, terveys sekä perheen sisäiset riippuvuudet vaikuttivat siihen, millaista tarinaa vastuun kysymyksistä kerrottiin.³¹⁵

Periaatteessa mikä tahansa syy osallistumattomuuteen voidaankin kokea oikeutetuksi. Olennaista on, että aiemmat vaateet ajalle ja resursseille on saatava neuvottelujen kautta hyväksytyksi sekä antaa itsestään kuva vastuutaan välttelemättömänä yksilönä³¹⁶. Kieltäytymisessä tyypillisesti nojaututaan rajallisiin resursseihin ajan, rahan ja työvoiman suhteen vedoten esimerkiksi siihen, että koetaan soveliaaksi oman perheen tarpeiden etusijalle asettaminen. Pätevyys on kiehtova peruste: vaikka hoiva useimmiten nähdään sellaisena, jota kuka tahansa voi tehdä, usein autetaan mieluummin sellaisissa tehtävissä, jotka vaativat rajattuja taitoja eivätkä liity esimerkiksi hoitoon sanan terveydenhoidollisessa merkityksessä. Lisäksi siihen kietoutuvat esimerkiksi asiantuntijuuden, kokemuksen, fyysisen kyvykkyyden, hyvän terveyden ja luonnollisen sopivuuden teemat. Vaihtelua voidaan nähdä myös siinä, nähdäänkö kompetenssin puute ylipääsemättömänä. Myös maantieteellistä etäisyyttä koetaan hyvin subjektiivisesti matkan, siihen käytetyn ajan ja vaivan kohtuullisuudessaan vaihdellessa erittäin paljon. Usein koetaan myös oikeutetummaksi kieltäytyä tehtävistä, jos niiden koetaan liittyvän johonkin hivenen ylimääräiseen ja ylellisyyteen eikä todelliseksi ja aidoksi legitimoituun tarpeeseen.³¹⁷

Esimerkiksi Ulla ei koe sisarustensa perusteluja legitiimeiksi vaan näkee heidät laiskoina. Hän on yrittänyt käydä neuvotteluja sisarusten kanssa, mutta pysyvää tulosta näistä ei ole saatu aikaan. Kiehtovan käänteen tilanteeseen tuo se, että omalta osaltaan tilanteeseen vaikuttaa äidin käyttäytyminen: hän pitää tietyllä tapaa kulisseeja yllä oman selviytymisensä suhteen muita sisaruksia kohtaan. Oman ajautumisensa hoivavastuuseen Ulla luonnollistaa, vaikka kokeekin tilanteen epäoikeudenmukaiseksi.

Ulla: [...] mä oon lähimpänä, mä oon ainut joka on samalla paikkakunnalla. Että ei sitä mitenkään valittu ole. [...] ne reissut, niin kyllä on täytyne ihan pyytää. Ei oo kyllä kukaan tullu ehottaan että, hei, me otetaan äiti viikoks. Ei oo vielä tänä aikana semmosta tapahtunu. [...] Mutta toiset sisarukset on kyllä hyvin laiskoja. [...] Kyllä mä oon siitä motkottanu sille, mutta ei se oo oikeen menny perille. [...] ku on niin kiirettä ku on työ ja perhe ja kaikkeen, niin meillähän ne ei oo. (nauraa) [...] Onhan siitä puhuttu, ei siitä oo mitään edistystä tullu, et saattaa auttaa hetken aikaa, et he käy, mut sit se taas löpsähtää.

³¹⁵ Leinonen 2010, 315-316

³¹⁶ Finch & Mason 1993, 112-119

³¹⁷ Finch & Mason 1993, 102-112; Willyard et al. 2008, 1684

6.5 Hoiva osana arkea

Hoiva on tyypillisesti alussa hyvin kevyttä ja vähän sitovaa, mutta muuttuu useimmiten ajassa intensiivisemmäksi ja vaativammaksi, mikä kuvastui myös kaikissa näissä tytärten hoivatarinoissa. Hoivassa voidaan erottaa erilaisia vaiheita, joiden väliset siirtymät ovat usein asteittaisia eivätkä helposti tunnistettavia hetkiä, vaikka laukaisevana tekijänä voikin toimia esimerkiksi vakava sairastuminen. Tyypillisesti hoivasuhteen alkaessa tunnetaan huolta ja vastuuntunnetta toisen selviämisestä, vaikka todellisuudessa fyysinen tai henkinen tila eivät niinkään välttämättä edellytä aktiivisia toimia vaan side koostuu lähes yksinomaan hoivaajan vastuuntunteesta tai valvonnasta. Kun avuntarve lisääntyy, omaishoivaaja saattaa kyetä vielä esimerkiksi käymään työssä ja antamaan aikaa omalle perheelleen, vaikka kantaakin täyden hoivavastuun – tyypillisesti tällöin velvollisuuksia jaetaan siten, että vastuu otetaan työn jälkeen ja viikonloppuisin informaaleilta ja formaaleilta toimijoilta, mutta tilanteesta kannetaan eräänlainen kokonais- ja koordinoituvastuu. Tiiviimmillään hoivasuhdetta voi kuvata täyden riippuvuuden käsitteellä: apua tarvitaan niin paljon, ettei toista voi käytännössä jättää yksin.³¹⁸

Hoivasuhde voi olla supportiivinen, jolloin kysymys on usein seuralaisen suhteesta perustuen usein ilmaistuun rakkauteen ja kiintymykseen. Suhde ei välttämättä ole egalitaarinen, mutta ne saatetaan kokea molemminpuolisesti toisiaan tukeviksi kummankin antaessa suhteessa jotakin ja arvostaessa toista. Problemaattisessa suhteessa äidin rooli on yleensä dominoiva tai manipuloiva, usein myös yhteistyöstä kieltäytyään³¹⁹. Esimerkiksi Anjan äiti käyttää tyttärensä huolta hänen kontrolloimiseensa ja manipuloimiseensa.

Anja: Siis jos minä soitan, niin eihän se vastaa puhelimeen. Mun pitää mennä katsomaan, kun ei se kuule sitä puhelimen soittoa, eikä huoli niitä vempaimia. Sitä valolaitetta, joka vilkkuu, kun puhelin soi, ei. Ei hän tartte semmosta, tulkoot katsomaan se, joka haluaa. Eli tavallaan se on myöskin semmonen keino, jolla sitten pakotetaan ihmiset tulemaan hänen luokse. Niin, ei mitään, tulkoot katsomaan jos haluaa.

Keskinäinen riippuvuus voi olla tuhoisaa. Määräilevyyteen ja yhteistyökyvyttömyyteen voi liittyä kieltäytyminen esimerkiksi ulkopuolisesta avusta tai tilanteen manipuloimista, jolloin hoivattava voi esimerkiksi ilmaista sairastumisen ja heikkouden tunteita hoivattavan ulkopuolisten menojen uhatessa heidän rutiiniaan. Usein hoivaajat tekevät myönnytyksiä,

³¹⁸ Lewis & Meredith 1988, 181-182 ja 32-33: Lewis ja Meredith ovat kehittäneet ns. hoivabiografioita (*caring biographies*), jotka sisältävät erilaisia hoivan jaksoja (*semi-care, part-time full care, full care*).

³¹⁹ Lewis & Meredith 1988, 182-183

osaltaan syyllisyydentunteesta kumpuavista syistä: esimerkiksi hoivatarinoiden tyttäret saattoivat kieltäytyä lomista tai ulkopuolisesta avusta, mikä on vakava riskitekijä heidän jaksamistaan ajatellen.

Hoivaajat identifioituvat suhteeseen eri tavoin. Tasapainottavat tyypit organisoivat ja suunnittelevat hoivan tuottamisen siten, että kykenevät selviytymään sen yhdistämisestä perheeseen ja työhön. Tähän saattaa liittyä hyvin erilaisia stressin tasoja vaihdellen sen mukaan, miten hankalaksi se koetaan. Ääripäässä päivää aikataulutetaan, hankitaan tarvittavaa apua ja työruutiinit suunnitellaan hoivan mahdollistaen, mutta toisaalta saatetaan myös nääntyä stressin alle yritettäessä ylläpitää ”normaaliutta”.³²⁰ Ironian tarinoille tyypillistä tuntui olevan usko siihen, että auttaminen voidaan järjestää niin, että eri elementeistä on mahdollista koota toimiva ratkaisu.

Vilja: [...] Et mä en oikeestaan sanois, et mä oisin joutunu jotenki sovittelemaan, se on vaan yks osa sitä. Se on vaan yks osa sitä mun päivää se äidin hoito. [...] mikään ei oo jääny tekemättä, enkä mä oo kokenu että joku ois menny pilalle sen takia, koska se on semmonen elementti mun elämässä ja se täytyy hoitaa sen mukaan mitä siinä päivittäin tulee.

Upottautujat sulkevat lähes kaiken muun pois elämästään, mikä saattaa johtaa murtumiseen, mutta voi myös merkitä selviytymiskeinoja. Se myös saattaa tapahtua asteittain ajan kuluessa ja ulkopuolisen maailman väistyessä taka-alalle hoivavelvollisuuksien lisääntytyä. Integraatiossa hoivan yhdistäminen jokapäiväiseen elämään tapahtui eräänlaisena oletuksena siten, että elämän eri osa-alueet yhdistettiin faktanomaisesti. Tyypillisesti tällaiset hoivaajat kokivat sen luonnolliseksi nähden hoivan osana elämänkulkua saavuttaen tasapainon omien ja hoivattavien tarpeiden välillä.³²¹

Tyypillinen upottautuja kertoi traagista tarinaa romanssin kertojien puhuessa hoivan yhdistämisestä arkeen luontevaksi osaksi hoivan kokemukseen liitetystä raskaudesta huolimatta. Ehkä merkittävänä erottavana tekijänä on romanssin ja tragedian tarinoissa se, että romansseissa kyettiin tekemään irtiottoja ja saamaan tarvittavaa tukea. Hoivavaateen kanssa on päästy sopusointuun siten, että se koettiin luontevaksi osaksi elämää. Näissä tarinoissa taistelut ja kamppailut keskittyivät takaamaan äidin mahdollisimman hyvä olo – ei niinkään tragedioiden tapaan hävityksi tuomittu taistelu sairauksia ja kuolemaa vastaan.

Tuovi: No kyllä, kyllä. Ei sitä voi kieltää, etteikö se [sinnittelyn raskaus] ois tuntunu, mutta sitä on vaan kai hyväksynyt. Tietysti on sellasia katkeruuden palasia, pohtimisajanjaksoja, et miks mulla on näin ja toiset pääsee helpommalla. Et kylhän se raskasta ei sitä voi kieltää, mutta, mutta tota, en mä

³²⁰ Lewis & Meredith 1988, 183-184

³²¹ Lewis & Meredith 1988, 183-184

osaa sanoo, sitä on niinku hyväksynyt, et tää on mun elämää. Et ei sitä, ei oo ollu tapana hirveesti valittaa. Tai surkutella sitä omaa elämäänsä.

Hoivan laatu ja aiempi äidin ja tyttären välinen suhde ovat merkittäviä määrittäjiä suhteessa siihen, miten hoivaaja vastaa, kohtaa ja kokee hoivatehtävän. Tragedioissa kokemusta leimasi uupumus, väsymys ja syyllisyys. Erityisesti hoivan raskauden kokemus välittyi kokemuksesta siitä, että koskaan ei pääse irti tilanteesta, mutta saatetaan myös tuntea katkeruutta sairastumisesta.

Aino-Kaisa: [...] missä tahansa ollaan, niin kyl mä sieltä joka päivä äitille soitan, että mä en osaa sit kuitenkaan. [...] vaikka mun veli kuinka sanoo, että kyl hän hoitaa, että ei sun tarvi sieltä soitella, joka ikinen päivä mä soitan. Ja siitä ei kans pääse niin kun irti, että mä oon nyt varmaan 10 vuotta joka päivä, tai joka kerta joka reissulta joka päivä soittanu, että se vaan on.

Hoivaan liittyy usein ristiriitaisia tunteita. Kiintymys tai läheisyys ei välttämättä kerro suoraan suhteen laadusta, sillä kulttuurisen mallitarinan mukaan odotetaan tyttären ilmaisevan jonkinasteista kiintymystä äitiinsä tai ainakin mainitsevan suhteen erityislaatuisuudesta ongelmista huolimatta. Vanhempien ja lasten välillä on yleensä pitkä yhteinen historia ja sen myötä syntyneet näkemykset sekä oikeaksi koetut tavat toimia. Vanhemmilla on usein tapana suojella lapsiaan omilta vaivoiltaan ja käytännön ongelmiltaan ja he huolehtivat vielä aikuistuneidenkin lastensa jaksamisesta. Useimmiten he eivät asu yhdessä, joten käsitys tarvittavasta avusta ja sen riittävydestä perustuukin lähinnä heidän omiin kuvauksiinsa sekä ”vierailijoiden” havaintoihin.³²²

Jokainen hoivatilanne on erilainen tehtäviä määrittäessä sekä hoivattavan fyysinen että henkinen terveys, mutta myös molempien osapuolten näkemys ja kokemus tilanteesta kokonaisuutena. Usein raskaaksi koetaan se, että ei ole käsitystä siitä, kuinka kauan tai miten vaikea tai intensiivinen hoivasitoumus tulee olemaan – toisaalta kuoleman ja rajallisuuden ajatukset ovat tabuja.³²³

Ulla: [...] oon mä joskus miettiny, että ok, ois kiva, jos sais äitin pitää kauan, mutta jos ois vielä 15 vuotta, niin jaksaisko.

Toimijuuden käsitteellä viitataan yksinkertaisimmillaan siihen, että yksilö on omien ajatustensa ja toimiensa luoja. Hän on siten kykenevä antamaan merkityksiä asioille ja tapahtumille sekä toimimaan niiden mukaan.³²⁴ Ikääntyneen toimijuus voi olla heikkoa, kun hoivan tarpeesta muodostetaan häntä määrittävä ominaisuus. Tällöin hänen toiminta-

³²² Zechner & Valokivi 2009, 166-169

³²³ Lewis & Meredith 1988, 34-38

³²⁴ Burr 2010, 121; ks. myös Jolanki 2009a, 216-217

kykynsä vahvuudet ja siten myös oma vastuunsa hyvinvoinnistaan voivat jäädä huomioimatta ja käyttämättä. Toimintakyky ei ole vain fyysistä, jota palvelujärjestelmä pyrkii pääasiassa paikkaamaan, vaan koostuu myös sen ohella psyykkisestä, sosiaalisesta ja kognitiivisesta puolesta, minkä tukemisessa perhe on usein keskeisessä asemassa.³²⁵

Monet tyttäristä kokivat huolta äitinsä itsemääräämisoikeuden kunnioittamisesta ja autonomiasta. Toimijuuden toteutuminen voi merkitä sopeutumista kehollisiin muutoksiin ja vammautuneisiin kehollisiin kompetensseihin, mikä saattaa johtaa siihen, että madalletaan omia odotuksia ja luovutaan joistain aktiviteeteista. Ajatus liittyy käsitykseen siitä, ettei ole kykenevä tekemään päätöksiä tai ilmaisemaan omaa tahtoaan ilman apua muilta.³²⁶ Erityisesti romanssin ja ironian tarinatyypeissä korostettiin äidin toimijuutta ja itsemääräämisoikeutta eivätkä tyttäret halunneet latistaa ja lannistaa vanhusta. He pyrkivät tukemaan omaa ja äidin käsitystä siitä, että he voisivat tehdä omia valintojaan³²⁷. Vastaavasti myös saatettiin kantaa huolta ikääntyneen elämäntyyliin kaventumisesta, mikä liittyy kulttuuriin malliin vapaa-ajasta. Esimerkiksi Eveliina haluaa toimia äitinsä ehdoilla ja huolehtia siitä, että äiti virkistyy ja pysyy aktiivisena. Asioinnin yhteydessä tämä merkitsee yksinkertaistettuna sitä, että hän ei tuo ostoksia valmiina vaan varaa aikaa niiden tekemiseen yhdessä äitinsä kanssa kunnioittaen hänen oikeuttaan valita itse haluamiaan tavaroita ja olla kuluttajana. Myös Jaana puhuu toisaalta suojelunhalusta, mutta myös oikeudesta olla vanha ja silti määrätä omista asioistaan.

Usein hoivaajat kokevat suhteen jotenkin palkitsevaksi, oikean asian tekemiseksi tai tekemisen arvoiseksi, mutta saatetaan myös kokea stressiä, yksinäisyyttä ja menetyksen tunnetta. Siihen voi liittyä vihamielisyyttä, masentuneisuutta sekä onnellisuuden tunteen, autonomian ja henkilökohtaisen kasvun vähenemistä.³²⁸ Usein hoivasta puhutaan juuri raskauden ja väsymyksen kontekstissa, mikä saattaa viitata myös halun olla osaltaan huolenpidon kohteena³²⁹. Vaikka hoivan koettaisikin antavan tyydytystä, se voi olla samanaikaisesti silti haitallista hoivaajan fyysiselle ja psyykkiselle terveydelle sekä hyvinvoinnille, minkä vuoksi on tarvetta kiinnittää huomiota omaistaan hoivaaviin sekä tarjota heille oikea-aikaista soveltuvaa apua ja tukea. Avun oikea-aikainen ja -laatuinen saatavilla

³²⁵ Zechner & Valokivi 2009, 174-175

³²⁶ Jolanki 2009a, 223

³²⁷ Itsemääräämisoikeuden rajoista, ks. tarkemmin esim. Funk 2010: kieltäytyminen tekemästä jotakin askareta, koska esimerkiksi puutarhan omistaminen on osa vanhemman omaa valintaa ja vastuuta.

³²⁸ Willyard et al. 2008, 1674; Lewis & Meredith 1988, 183-184

³²⁹ Jokinen 1994, 79-82

oleminen on keskeistä ja siinä tulisi osana huomioida hoivaajan ja hoivattavan omat näkemykset siitä, kenen, miten ja milloin on sallittua suorittaa tiettyjä tehtäviä.

Valtaosa omaistaan hoivaavista jatkaa yhä työssään kokien sen antavan tyydytystä ja olevan tarpeellinen vastapaino tai jopa legitiimi pakokeino hoivasta, mikä kuvastaa suomalaisen identiteetin kiinnittymistä palkkatyöhön. Suhde työhön voi hahmottua tragediallisesti toisarvoiseksi, jolloin ensisijainen tehtävä (ja pakko) elämässä on hoivan tuottaminen. Tragediallisissa tulkinnoissa työn on joustettava, sillä se ei ole niin tärkeää. Romanssin tarinoille tyypillisempänä näyttäytyi tapa kuvata suhdetta työhön joksikin, joka kyllä joustaa, mutta ei määrättömästi ja neuvokkaan sankarin on luovittava tilanteesta ja omattava erinomaiset järjestelykyvyt asioiden ratkaisemiseksi. Toisaalta työpaikka voi olla myös irtautumisen tila, pakopaikka kaikennielevästä hoivasta tai ristiriitaisista tilanteista ja vaateista.

Työ voi olla merkityksellinen myös siinä mielessä, että se saattaa olla ainoa sosiaalisen verkoston ylläpitämiseen jäänyt osa. Monet luopuvat kaikista muista elämänsä aktiviteeteista kuten ystävyyksistä ja harrastuksista, jolloin arjesta saattaa tulla hyvin rajoittunutta. Monissa tarinoissa tyttäret korostivat nimenomaan hyvän työyhteisön merkitystä henkilökohtaiselle jaksamiselleen. Työnantajan suhtautuminen hoivavelvollisuuksiin on merkittävässä asemassa hoivan kokemuksen kannalta, joskin joustavuus tärkeydestään huolimatta voi sisältää myös potentiaalisesti negatiivisia ulottuvuuksia – myönnytysten pyytäminen ja saaminen saatettiin kokea vahvasti syyllisyyttä aiheuttavaksi.³³⁰

Syyllisyyden tunne näyttäytyykin erittäin tyypillisenä hoivasuhteessa. Sitä käytetään kuvaamaan hoivaan liittyviä tunteita, jotka erityisesti linkittyvät omien tarpeiden tyydyttämiseen tai oman ajan kaipuuseen, mikä välittyi monista tarinoista. Sillä voidaan myös kuvata kokemusta epäonnistumisesta hoivan ideaalin suhteen, joka sisältää loputonta kärsivällisyyttä ja kiintymystä. Voidaan puhua rituaalisesta syyllisyydestä: kerrotaan tehtävän kaiken realistisesti odotettavissa olevan, mutta kuitenkin koskaan ei tunnu siltä, että olisi tehnyt riittävästi. Joissakin tarinoissa myös ilmaistiin surua siitä, että esimerkiksi ajanviettoon omien lasten tai lapsenlasten kanssa ei jää riittävästi aikaa tai velvoitteita työtä

³³⁰ Lewis & Meredith 1988, 86-88; 74-76

kohtaan ei ole täytetty riittävän hyvin. Liian pitkälle vietyinä tilanne saattaa johtaa uupumiseen ja sairastumiseen, kun omalle jaksamiselle ei osata asettaa rajoja.³³¹

Tragedioissa tyypillisimmin kiellettiin tai vähäteltiin omia tarpeita hoivattavan tarpeiden ollessa ensisijaisia, mutta etenkin ironian ja romanssin tarinoissa ilmaistiin selkeää tarvetta omalle ajalle ja he kokivatkin oikeutetummaksi järjestelyjen tekemisen sen saavuttamiseksi. Osa vaikeuden kokemuksesta nousi siitä tosiasiaista, että hoiva täytti kaiken ajan jättäen hyvin vähän vapaata omalle perheelle tai ei-työhön liittyville aktiviteeteille. Kiinnostavalla tavalla oma tekeminen ei välttämättä ollut kuitenkaan harrastamista tai vaikkapa leppäämistä; osaltaan ilmeni tarvetta tehdä normaaliksi käsitettyjä asioita, kuten ulkoilla, tehdä käsitöitä, tavata ystäviä, mutta myös huolehtia omasta kodista ja perheestä.

Vapaa-ajan käsite onkin kiinnostava, sillä se voi viitata samanaikaisesti kaikkeen palkkatyön ulkopuoliseen aikaan tai esimerkiksi juuri omaan henkilökohtaiseen aikaan. Toisaalta se on jotain mitä usein kaivataan ja mihin liitetään tavoiteltavuuden ja ilon mielikuvia. Mutta samalla siihen konnotoidaan ehkäpä agraariyhteiskunnan normien kaikuna ja suomalaiseen elämänmuotoon omalla tavallaan kuuluvan aktiivisuuden arvostamisen vastakohtana laiskuuden ja turhuuden ideoita, mitkä puolestaan linkittävät siihen syyllisyyden.³³²

Oman ajan saamisen voisi mahdollistaa yhteistyössä muiden omaisten ja eri sektoreiden kanssa muodostettu yhteistyöverkosto, mutta usein hoivaajat eivät koe tarjotun avun olevan tasoltaan tai luotettavuudeltaan riittävää. Heillä ei myös välttämättä ole riittävästi tietoa mahdollisuuksista. Toisaalta jotkut kokevat olevansa yhä nopeammin pyörivän oravanpyörän ansassa: he ovat uupumassa hoivataakkansa alle, mutta toisaalta eivät uskalla hellitää hetkeksikään. Arjen rutiineja on vaikea murtaa eivätkä hoivaajat mahdollista lisäapua saadessaankaan välttämättä käytä aikaa itselleen vaan tekevät tehtäviä, jotka kokevat jääneen liian vähäiselle huomiolle muiden velvoitteiden viedessä resursseja.³³³

³³¹ Huhta & Meriläinen 2008, 16

³³² Liikkanen 2009, 7-16: vapaa-ajan eri merkityksistä (*free time, leisure time, spare time*); Jokinen 1994, 72-73; suomalaisen taiteen naiskuvista ks. esim. Karjalainen 1993.

³³³ Lewis & Meredith 1988, 82-86

LOPUKSI

Tässä työssä on tarkasteltu hoivaa tytärten näkökulmasta. Pyrin hahmottamaan sitä, millaisen tarinallisen viitekehyksen avulla he itse tulkitsevat ja jäsentävät kokemustaan äitinsä hoivaamisesta. Tutkimus perustuu *Omaishoito, palkkatyö ja identiteetit* -hankkeessa kerättyihin kerronnallisiin haastatteluihin, joiden tarkoituksena oli selvittää työssäkäyvien omaishoitajien elämäntilannetta ja kokemuksia hoivatilanteessa. Tarkoitukseni on ollut tarkastella sitä, millaisten tarinatyyppejen kautta kokemus hoivasta tulkkiutuu äitiään hoivaavilla tyttärillä ja toisaalta millainen merkitys konstruoidulla tarinatyypillä on tulkinnan kautta elämänjäsenyksissä. Lisäksi olen pyrkinyt hahmottelemaan niitä kulttuurisia malleja, jotka ammentuvat tarinavarannosta ja linkittyvät tarinalliseen tulkintaan: miten hoivaa perustellaan, miten siihen liittyviä vastuun kysymyksiä tarkastellaan ja miten kokemus siitä jäsennetään osaksi arjen tarinaan.

Halusin tarkastella hoivaa nimenomaan siinä tilanteessa, jossa oletin sen olevan merkittävän ja leimallisen osan yksilön elämää, minkä vuoksi rajasin aineistoon sellaisten tytärten kertomuksiin, joiden hoivasuhde äitiinsä oli kestänyt jo pidemmän aikaa ja hoivalle tyypilliseen tapaan muuttunut tiiviimmäksi siten, että he haastatteluhetkellä huolehtivat päivittäin äitinsä hyvinvoinnista monipuolisesti. Käytännössä itse hoiva saattoi pitää sisällään hyvin erityyppisiä asioita: niin fyysisiä tehtäviä, apua arjen askareissa kuin läsnäoloa ja sosiaalista vuorovaikutusta. Yhteistä kaikille tyttärille oli se, että he kokivat olevansa pääasiallisia vastuullisia äitinsä hyvinvoinnista. Hoivassa saattoi itse asiassa olla monenlaisia toimijoita, mutta nimenomaan tytär koki kantavansa vastuun tilanteesta kokonaisuudessaan ja hänen elämäänsä kuului merkittävänä osana huoli äidin selviytymisestä. Oman lisänsä rajaukseen tuo se, että äidin ja tyttären suhde koetaan useimmiten jotenkin erityislaatuisena ja siihen liittyy vahvoja kulttuurisia malleja suhteen laadusta ja toimimisen tavoista.

Näen näiden neljäntoista tyttären kerronnallisen haastattelun sisältävän useita tarinoita eli narratiiveja, jotka voidaan käsittää joksikin jaksotetuksi tarinalinjaksi sisältäen tietyt hahmot, asetelmat sekä merkityksellisen rakennelman muodostamisen juonen avulla sellaisesta, joka muutoin olisi sattumanvarainen. Narratiivi on ainutkertainen sen tapahtumaketjujen kytkeytyessä aikaan ja paikkaan, mutta samalla se on myös yleinen ainutkertaisten tapahtumien esittäessä jonkin yleisemmän totuuden inhimillisestä kokemuksesta.

Narratiivit puolestaan muodostavat sosiaalisen tarinavarannon, jossa toistuu tietylle kulttuurille ominaisia juonenkulkuja, henkilötyyppjä ja sosiaalisia rooleja. Nämä kulttuuriset tarinamallit tarjoavat tietyn kulttuurin jäsenille yhteisen merkityksperustan, jonka pohjalta voidaan luoda omaa tarinaa, tulkita itseä ja toisia sekä myös ennakoida toisten tulkintoja. Niitä ei omaksuta mekaanisesti vaan yksilö seuloo tarjolla olevista malleista omiksi kokemansa ja muokkaa niistä edelleen itselleen sopivan.

Tarinat voidaan käsittää eräänlaisiksi elämäntilanteen jäsennyksen malleiksi. Ne kertovat siitä, mikä on kulttuurisesti tyypillistä ja odotettua, mutta ne voivat myös ehdottaa uudenlaisia tulkinnan mahdollisuuksia. Erityisesti elämänmuutokset edustavat katkosta tarinassa, mikä voi mahdollistaa uuden ja erilaisen tarinan. Luodun tarinan mukaan eläminen vaatii myös sitä, että se on itselle ja muille hyväksyttävä ja ymmärrettävä, sillä tarinavarannon sisältämät tarinat eivät vain ohjaa kertojaansa jäsentämään omaa tilannettaan vaan myös muiden suhtautumista häneen. Näin käsitettynä narratiivi linkittyy vahvalla tavalla yhteiskuntaan – esimerkiksi kulttuurisiin tarinamalleihin, jotka ohjaavat käsityksiämme hoivasta, ikääntymisestä, tyttären velvollisuuksista ja naisen roolista ja siten mahdollistavat tiettyjä narratiiveja toisia poissulkien. Tarinallisuuden moniulotteisuus ja kirjavuus auttavat luomaan, muovaamaan, kertomaan ja toteuttamaan erilaisia tarinoita sekä saavuttamaan elämän mielekkyyden kokemuksen.

Näen elämän ja tarinan suhteen melko vahvana. Ajattelen narratiivin olevan läsnä pikemminkin jo tapahtumisen hetkellä elämisen kulun muotoutuessa kertomusten ohjaamana ja niiden merkityksellistämänä eikä vain jälkikäteen päälle liimattuna rekonstruktiona tapahtumista. Tarinavarannosta ammentetut tarinalliset mallit toimivat elämän jäsentämisen apuna, joiden kautta voidaan ennakoida ja saada erilaisia positiivisia ja negatiivisia malleja. Mallitarinoina ne ovat myös normatiivisia välittäessään tietoa siitä, miten tietyssä tilanteessa on kulttuurisesti tavanomaista ja hyväksyttyä asennoitua. Tarinat voivat siis olla emansipatorisia vastanarratiiveja tarjotessaan vaihtoehtoisia näkökulmia, mutta toisaalta ne voivat toimia myös rajoittavina toimintaa ehkäisevinä ”rautahäkkeinä”.

Hoivan tarinoissa oli tunnistettavissa erilaisia tarinavarannosta ammentuneita tarinamalleja ja hahmoja, jotka jäsensivät hoivan kokemusta ja olivat siten sen kokemuksen kannalta merkityksellisiä. Käytin Fryen luokittelua erilaisista juonityypeistä, joita hän tunnistaa

neljä: romanssin, komedian, tragedian ja satiirin tai ironian. Tytärten tarinoista oli tunnistettavissa romanssin, tragedian ja ironian tarinatyyppejä; komedia selkeänä tyyppinä jäi puuttumaan, mutta osa tarinoista sisälsi myös aineksia siitä. Kertomukset eivät välttämättä taipuneetkaan yksiselitteisesti tiettyyn tyyppiin, mutta jaottelin ne pääasiallisen vaikutelman ja juonirakenteen perusteella. Osa kertomuksista sisälsi myös selkeästi elementtejä toisesta tarinatyypistä tai eräänlaisia metatarinoita muista juonityypeistä. Yleisin tarinatyypä oli romanssi, jota käyttivät Kati, Maarit, Aila, Eveliina, Jaana, Laila sekä sen alalajina romanssin sankaritarinaa Iris ja Tuovi. Tragediaksi hahmottuivat Aino-Kaisan, Mirjan, Ullan ja Anjan kertomukset ja ironioiksi Viivin ja Viljan.

Tarinatyypit valottivat sitä, miten tyttäret hahmottivat kokemustaan äitinsä hoivasta ja millaisiin kulttuurisiin tarinamalleihin he nojautuivat päätöksessään hoivata ja tehdessään päätelmiä ja ratkaisuja omassa hoivatilanteessaan. Romanssille, ja sen alalajina romanssin sankaritarinalle, tyypillinen käsitys hoivatilanteesta oli näkemys siitä kamppailuna. Harmonian eli terveyden ja hyvinvoinnin tilanne on uhattuna, joten tyttären on neuvokkaana tarinan sankarina kamppailtava sitä uhkaavien vaarojen voittamiseksi. Usein rakenne on seikkailunomainen pienempien kamppailujen johdattaessa yhteen suurempaan, mikä hoivatarinassa kuvastui tyttären kamppailuina eri toimijoiden kanssa taatakseen äitinsä mahdollisimman suuren hyvinvoinnin. Romanssissa olennaista on harmonia, joka saavutetaan – taistelujen jälkeen se saadaan palautettua ja sopusointu hoivassa on löydettävissä.

Tragedia sisältää samoja elementtejä kuin romanssi, mutta rakentuu pakon ja väistämättä hävityn taistelun tematiikkaan. Sairaus ja kuolema ovat niitä uhkia, joita vastaan tyttären on taisteltava kaikin keinoin, mutta samanaikaisesti ne ovat kamppailuja, jotka eivät voi päätyä tyttären voittoon – kuitenkin hän on pakotettu kamppailemaan niitä vastaan. Ironiassa tyypillistä on eräänlainen etäännyttäminen ja tyttäret ottavat tilanteestaan ikään kuin askeleen taaksepäin arvioiden sitä eri näkökulmista sekä kyseenalaistaen että älyllistään. Heidän tehtävänä on löytää ratkaisu tilanteeseen: he myöntävät, että asiat nyt voisivat olla toisinkin, mutta tällä hetkellä tilanne on se mikä on ja sen kanssa on eletävä. Nämä perusjuonet heijastuivat myös niihin tarinavarannon kulttuurisiin malleihin, jotka näkyivät hoivan perusteluissa, vastuiden kokemuksessa ja hoivan integroimisessa osaksi arkea.

Hoivan tarinatyypit osoittavat selkeästi sen, miten eri tavalla kertomus voi rakentua erilais-
ten kulttuuristen tarinamallien pohjalta. Kokemusta voidaan tulkita eri tavoin ja tuo
tulkintatapa määrittää ja jäsentää kokemusta avaten ja sulkien eri mahdollisuuksia toimin-
nalle. Ainutlaatuisuudessaankin tytärten tarinat kertovat jotakin yleisempää siitä, miten
hoiva ja sen yhteensovittaminen elämän eri ulottuvuuksiin hahmottuu. Vaikka tässä käsit-
telen vain tytärten tarinoita, ne ainutlaatuisuudessaan kykenevät kertomaan kuitenkin jotain
olennaista ja yleisempääkin hoivan kokemuksesta. Lisäksi ne osoittavat sen, miten erilaisia
tarinallisia malleja sovelletaan elämäntilanteen jäsennyksiin: yksilöiden subjektiivinen tul-
kinta tilanteesta saattaa olla aivan erilainen, vaikka objektiivisesti ottaen elämäntilanteen
reunaehdot olisivat melko samantapaisia. Tämän erilaisen jäsentämisen tavan ymmärtämi-
nen merkitsee käsitystä siitä, että kokemus hoivatilanteesta rakentuu hyvin yksilöllisesti ja
sitien tarvittavan tuen ja avun määrää ja laatua on vaikea määritellä tiukkojen objektiivisten
kriteerien perusteella.

Yhteistä kaikille tarinatyypeille oli se, että äidin ja tyttären välinen suhde nähtiin jotenkin
erityisenä ja hoivasta puhuttiin niin vaativana kuin palkitsevanakin kokemuksena. Yleistä
oli kokemus siitä, että hoiva on jollakin tapaa kuluttavaa ja resursseja vievää, mutta kuiten-
kin arvokasta, palkitsevaa sekä jollakin tapaa oikeaksi koettua ja perusteltua. Tyttäret myös
näyttivät kokevan ilmeisen tärkeäksi saada avautua ja välittää kokemustaan hoivasta –
tosin haastattelupyyntöön ehkä valikoitui niitä, joilla oli voimavaroja ja resursseja kertoa
tilanteestaan, jolloin kaikkein uupuneimmat ja negatiivisimmin hoivatilanteeseen suhtautu-
neet tyttäret saattoivat rajautua tutkimuksen ulkopuolelle.

Omaisten ja läheisten tuottama hoiva on yhä merkittävämmässä asemassa ikääntyvässä
yhteiskunnassa. Toistaiseksi on melko vähän aiempaa tutkimusta hoivan kokemuksellisesta
ulottuvuudesta, mikä kuitenkin olisi tärkeä näkökulma suunniteltaessa sitä, miten entistä
paremmin voitaisiin tukea ja auttaa omaistaan hoivaavia läheisiä heidän yksilöllisissä
elämäntilanteissaan ja sitä kautta turvata kansalaisten hyvinvointia. Tarinoiden monimuo-
toisuus myös alleviivaa sitä tosiasiaa, että omaishoivaajat ovat hyvin heterogeeninen
joukko, joka kokee hoivan eri tavoin elämänkulkunsa eri vaiheissa. Siten he tarvitsevat
erilaisia, vaihtoehtoisia ja räätälöityjä ratkaisuja tukemaan heitä hoivatehtävässään. Omais-
hoitajien elämäntilanteiden kirjo alleviivaa tarvetta joustaville mahdollisuuksille järjestellä
omaa elämää, työtä, aikaa ja hoivan päätöstä.

Hoivan vaikutukset ulottuvat laajalle ja ne ovat pitkäkestoisia ja kokonaisvaltaisia. Ne saattavat sisältää merkittäviä kustannuksia esimerkiksi oman terveyden ja työuran suhteen sekä sukupolvien ylitse kantavia vaikutuksia. Juuri nämä ovatkin ehkä vaikeimmin arvioitavissa, sillä esimerkiksi ikääntyvien hoiva voi vaikuttaa aikuisten mahdollisuuteen tukea omia lapsiaan. Äärimmillään tämä saattaa johtaa jopa siihen, ettei toimivaa suhdetta lapsiin tai lapsenlapsiin synny. Tämä puolestaan voi muuttaa lasten ja vanhempien välillä tunnettua sidosta yleisemmällä tasolla ja muovata siten hoivan rakentumista kokonaisuutena. Useissa narratiiveissa läheisestään huolta pitävät kertoivat kokevansa hoivan raskaudesta huolimatta myös palkitsevaksi, moraalisesti oikeaksi sekä tyydytystä tuottavaksi asiaksi. Tämän vuoksi elämän mielekkyyden löytymisen kannalta olisi tärkeää turvata mahdollisuutta huolehtia läheisten tarpeista.

Sosiaalisen konstruktionismin viitekehyksessä asiat nähdään sosiaalisesti rakentuneina. Äärimmäisyyteen vietyä ajatus voi merkitä sitä, että on olemassa vain erilaisia kuvauksia. Tällöin totuudenmukaisuuteen ei ole tarpeellistakaan pyrkiä, sillä yhden totuuden sijasta on olemassa vain monenlaisia näkemyksiä eikä kenenkään tieto ole mitenkään ”parempaa” – todellisuuden ajatellaan olevan monitulkintaista eikä ymmärrettävissä vain yhdestä näkökulmasta. Konstruktionismi toimii narratiivisen metodin teoreettisena viitekehyksenä, joten todellisuus nähdään tässäkin tulkittuna ja nämä tulkinnat muutoksenalaisina ja vaihtoehtoisina. Tämä ei kuitenkaan itselleni tarkoita *anything goes* -ajattelua – on olemassa vaihtoehtoisia tulkintoja, mutta jokaisella tulkinnalla on perustansa. Vaikka tarinallisuus ja kulttuuriseen tarinavarantoon sisällytetyt tarinamallit nähtäisiin läsnäoleviksi jo tapahtumien hetkellä kokemusta organisoivina tekijöinä, niiden suhde yksilön elämään ei ole satunnainen vaan situaatio eli elämän materiaaliset ulottuvuudet ohjaavat soveltuvan tarinamallin valinnassa. Omaksi koettu tarina voi jäsentää elämää ja kokemusta moniulotteisesti sekä subjektiivisuudessaan ja ainutlaatuisuudessaankin välittää jotain yleisempää kokemusta hoivasta ja samalla rikastuttaa sosiaalista tarinavarantoa.

Vaikka kertomuksen ei ymmärrettäisi heijastavan elämää sinänsä, se vähintäänkin kertoo elämästä jotain olennaista ja näin ollen narratiivinen metodi soveltuu mielestäni tarkastelemaan hoivatilanteita. Narratiivien avulla tarkastellaan yksittäistapauksia ja siten ne ovat kertomuksia subjektiivisesta kokemuksesta. Kertomusten avulla välitetään tietoa ja ne perustuvat raportoinnin sosiaalisesti jaettujen konventioiden varaan. Kiinnostavaa ei silti toisaalta olekaan juuri lausumien tosiasiallinen luonne vaan se, miten ne tarinallisesti

jäsentävät elämää ja miten erilaisia versioita itsestä, todellisuudesta ja kokemuksesta kertoja tuottaa. Kertominen ei ole vain passiivista maailman kuvaamista vaan aktiivista ja strategista toimintaa, jolla on erilaisia sosiaalisia seurauksia.

Elämänvalintojen yksilöllistyminen ja moraalisten auktoriteettien hiipuminen vaativat ihmistä luomaan itselleen oman elämäntarinan, jonka mielekkyyteen hän voi itse uskoa. Samalla osa tarinallisten mallien uskottavuudesta ja lumouksesta on romuttunut niiden vaihdettavuuden ja tulkinnanvaraisuuden korostuessa. Tarinoiden tulkinnanvaraisuus ja valittavuus voivat rikastuttaa pohdintaa, mutta ne voidaan nähdä myös elämän kokemuksen mielekkyyden uhkana, kun mikään ei ole varmaa, kyseenalaistamatonta tai lopullista. Oman elämänsä tarinaan on sitouduttava tietoisena siitä, että myös muita vaihtoehtoja on jatkuvasti tarjolla, mikä haastaa perustelemaan valintoja, irtautumaan ulkoapäin annetuista tarinoista ja luomaan omaa henkilökohtaista tarinaa. Elämänmuutosten myötä narratiivi on voitava luoda uudelleen, tuottaa jatkuvuutta eri vaiheiden välille sekä sovittaa oma tarina toisten tarinoihin niin, että ne tukevat eivätkä tukahduta toisiaan.

Sosiaalityöhön liittyy keskeisenä tekijänä muutoksen mahdollisuuden näkeminen ja tarinallisuuden kautta tulkitseminen avaakin uudenlaisia tapoja hahmottaa ja jäsentää elämää. Siitä ei välttämättä tarvitse luoda loogista, aukotonta ja tavoitteellista elämäntarinaa vaan on kyettävä hyväksymään tarinoiden moniselitteisyys, avoimuus, muutoksenalaisuus ja tulkinnanvaraisuus. Tarinat voidaan myös nähdä mahdollisuutena astua totutun rajojen ulkopuolelle. Hoivan kannalta uskon tämän merkitsevän ajatusta siitä, että nähdään hoivatilanteiden ja kokemusten erilaisuus myös rikkautena eikä yhteensopivuusongelmana palvelujärjestelmän kanssa. Yhteiskunnallisten ratkaisujen kannalta tämä voisi merkitä pyrkimystä siihen, että pyrittäisiin turvaamaan yksilöllisiä ja joustavia ratkaisuja niin, että läheisillä olisi halutessaan mahdollisuus sovittaa hoiva eri muodoissaan joustavaksi osaksi omaa elämäntarinaansa.

Mielestäni tyttärien tarinat osoittavat selvästi sen, että yksilöiden jäsenyykset ja hahmottamisen tavat elämän merkityksellisistä kokemuksista rakentuvat hyvin eri tavoin. Narratiivinen tutkimus antaa mahdollisuuden hahmottaa kertomusten kautta hoivan osapuolten näkemyksiä ja kokemuksia elämäntilanteistaan. Erityisen mielenkiintoista olisikin tarkastella samaa hoivatilannetta siihen liittyvien eri yksilöiden kokemuksen kautta: miten esimerkiksi tietyn hoivatilanteen kokevat ja tulkitsevat vastaanottaja, eri informaaliset ja

formaalit tuottajat ja millaisia oletuksia eri toimijat liittävät omiin ja toistensa positiioihin ja näkemysten perusteluihin. Erityisen kiinnostavaa olisi myös tarkastella hoivan merkityksiä muilla elämänalueilla ja etenkin sitä, miten eri sukupolvien väliset suhteet muuttuvat ajassa suhteessa konkreetteihin tekoihin. Hyvinvointi ja siihen liittyvät elämäntilanteet ovat erilaisia, mikä tulisi voida huomioida hoiva- ja hyvinvointipolitiikassa, jotta voitaisiin tuottaa oikea-aikaisia, soveltuvia ja joustavia palveluita tukemaan omaisia ja läheisiä heidän hoivatehtävässään – ja siten lisätä heidän ja heidän hoivansa saajien hyvinvointia.

LÄHTEET

- Aaltonen Tarja (2003) *Afaatikon kertomat tarinat*. Sosiologia 40 (2), 97-109.
- Alasuutari Pertti (1989) *Erinomaista, rakas Watson. Johdatus yhteiskuntatutkimukseen*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Anttonen Anneli (2009) *Hoivan yhteiskunnallistuminen ja politisoituminen*. Teoksessa Anttonen Anneli, Valokivi Heli & Zechner Minna (toim.): *Hoiva. tutkimus, politiikka ja arki*. Tampere: Vastapaino, 54-98.
- Anttonen Anneli, Valokivi Heli & Zechner Minna (2009) *Johdanto*. Teoksessa Anttonen Anneli, Valokivi Heli & Zechner Minna (toim.): *Hoiva. tutkimus, politiikka ja arki*. Tampere: Vastapaino, 7-15.
- Anttonen Anneli & Zechner Minna (2009) *Tutkimuksen lähestymistapoja hoivaan*. Teoksessa Anttonen Anneli, Valokivi Heli & Zechner Minna (toim.): *Hoiva. Tutkimus, politiikka ja arki*. Tampere: Vastapaino, 16-53.
- Anttonen Marjut (1999) *Etnopolitiikkaa Ruijassa*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Aristoteles (2009) *Retoriikka / Runousoppi IX*. Helsinki: Gaudeamus.
- Aromaa Arpo & Koskinen Seppo (toim.) (2002) *Terveys ja toimintakyky Suomessa. Terveys 2000 -tutkimuksen perustulokset*. Kansanterveyslaitoksen julkaisuja B3/2002. Helsinki: Kansanterveyslaitos, <http://www.terveys2000.fi/perusraportti/sisallys.html>, 21.4.2011.
- Berger Peter L. & Luckmann Thomas (2000) *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Blomgren Jenni, Martikainen Pekka, Martelin Tuija, Koskinen Seppo (2006) *Ikääntyneiden saama epävirallinen ja virallinen apu Suomessa*. Yhteiskuntapolitiikka 71 (2), 167-178.
- Burr Vivien (2010) *Social Constructionism*. London and New York: Routledge.
- Carr David (1991): *Time, Narrative, and History*. Bloomington: Indiana University Press.
- Chase Susan E. (2005) *Narrative Inquiry. Multiple Lenses, Approaches, Voices*. Teoksessa Denzin Norman K. & Lincoln Yvonna S. (eds.): *The Sage Handbook of Qualitative Research*, 3rd edition. Thousand Oaks, London and New Delhi: Sage, 651-679.
- Connidis Ingrid Arnet & Kemp Candace L. (2008) *Negotiating actual and anticipated parental support: multiple siblings voices in three-generation families*. Journal of Aging Studies 22 (3), 229-238.

Cooney Teresa M. and Dykstra Pearl A. (2011) *Family obligations and support behaviour: a United States-Netherlands comparison*. Ageing and Society [published online 20.1.2011/firstviewarticles], 1-25.

Daatland Svein Olav (1994) *Perhesolidaarisuus, yleinen mielipide ja ikääntyneet*. Teoksessa Virkki Juha (toim.): Ydinperheestä yksilöllistyviin perheisiin. Porvoo, Helsinki ja Juva: WSOY, 126-141.

Earthy Sarah & Cronin Ann (2009) *Narrative Analysis*. Teoksessa Nigel Gilbert (ed.) *Researching Social Life*. 3rd ed. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington D.C.: Sage, 420-439.

Finch Janet (1989) *Family Obligations and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

Finch Janet & Mason Jennifer (1993) *Negotiating Family Responsibilities*. London and New York: Routledge.

Frye Northrop (1990) *Anatomy of Criticism. Four Essays*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Funk Laura M. (2010) *Prioritizing parental autonomy: Adult children's accounts of feeling responsible and supporting aging parents*. *Journal of Aging Studies* 24 (1), 57-64.

Gergen Kenneth J. (1998) *Narrative, Moral Identity and Historical Consciousness: a Social Constructionist Account*. Draft copy appearing as "Erzählung, moralische Identität und historisches Bewusstsein. Eine sozialkonstruktivistische Darstellung." In J. Straub (ed.) *Identität und historisches Bewusstsein*. Frankfurt Suhrkamp, http://www.swarthmore.edu/Documents/faculty/gergen/Narrative_Moral_Identity_and_Historical_Consciousness.pdf, 2.8.2011.

Graham Hilary (1983) *Caring: a labour of love*. Teoksessa Finch Janet & Groves Dulcie (eds.): *A Labour of Love. Women, Work and Caring*. London, Boston, Melbourne and Henley: Routledge & Kegan Paul, 13-30.

Granfelt Riitta (1998) *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Pieksämäki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Raamattutalo.

Gubrium Jaber F. & Holstein James A. (2008) *The Constructionist Mosaic*. Teoksessa Holstein J. & Gubrium J. (eds.): *Handbook of Constructionist Research*. London: Guilford Publications, 8-11.

Gubrium Jaber F. & Holstein James A. (2009) *Analyzing Narrative Reality*. Los Angeles, London, New Delhi and Singapore: Sage.

Hacking, Ian (2009) *Mitä sosiaalinen konstruktioismi on?* Tampere: Vastapaino.

Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi työsopimuslain muuttamisesta *HE 263/2010*. Finlex: <http://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2010/20100263> 9.9.2011.

- Heikkinen Hannu L. T. (2000) *Tarinan mahti: narratiivisuuden teemoja ja muunnelmia*. Edistyskellinen tiedeliitto, 25 (4), 47-58.
- Heinonen Jari (1997) *Katseita suomalaisuuteen. Vastarinta ja luopuminen kansanomaisessa kulttuurissa: esimerkkeinä Aleksis Kivi, Väinö Linna, Juha Vainio ja Irwin Goodman*. Helsinki: TA-tieto.
- Hequembourg Amy and Brallier Sara (2005) *Gendered stories of parental careing among siblings*. Journal of Aging Studies 19 (1), 53-71.
- Huhta Liisa & Meriläinen Rosa (2008) *Kilttien kapina. Tottelemattomuuden alkeet naisille*. Helsinki: Edita.
- Hyvärinen Matti (2004) *Eletty ja kerrottu kertomus*. Sosiologia, 41 (4), 297-309.
- Hyvärinen Matti & Löyttyniemi Varpu (2009) *Kerronnallinen haastattelu*. Teoksessa Ruusuvuori Johanna & Tiittula Liisa (toim.): Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino, 189-222.
- Hänninen Vilma (2003) *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Acta Universitatis Tamperensis 696. Tampere: Tampere University Press.
- Hänninen Vilma (2007) *Narratiivinen terveystutkimus*. <http://www.med.utu.fi/hoitotiede/tutkijakoulu/VH.pdf>, 12.4.2010.
- Ilmonen Kaj (1998) *Sosiologia, rutiinit ja kulutus*. Sosiologia 35 (2), 92-103.
- Johansson Anna (2008) *Narrativ teori och metodi. Med livsberättelsen i fokus*. Malmö: Studentlitteratur.
- Jokinen Eeva (1994) *Äitiyden kirjoitetut tunnot*. Teoksessa Virkki Juha (toim.): Ydinperheestä yksilöllistyviin perheisiin. Porvoo, Helsinki ja Juva: WSOY, 67-86.
- Jokinen Eeva (2004) *Aikuisten arki*. Helsinki: Gaudeamus.
- Jolanki Outi (2009a) *Agency in talk about old age and health*. Journal of Aging Studies, 23 (4), 215-226.
- Jolanki Outi (2009b) *Kohtalo vai valinta? – Puhetta vanhuudesta ja terveydestä*. Acta Universitatis Tamperensis; 1434. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Jolanki Outi (2011, forthcoming) *Whose business is it anyway? Distributing responsibilities between family members and formal carers*. Teoksessa Östman J-O and Solin A. (eds.) In Discourse and Responsibility in Professional Settings. Equinox Publishing.
- Julkunen Raija (1999) *Sukupuoli, työ, hyvinvointivaltio. Suomi vertailussa*. Teoksessa Apo Satu, Pylkkänen Anu, Lähteenmäki Maria, Kuusipalo Jaana, Julkunen Raija, Lehto Anna-Maija, Nikula Paavo, Eskola Katarina, Nenola Aili: Suomalainen nainen. Helsinki: Otava, 79-100.

Julkunen Raija (2006) *Perhe, työ, hoiva ja valtio – oma ja yhteinen, yksityinen ja julkinen hoivavastuu*. Teoksessa Hokkanen Liisa & Sauvola Maritta (toim.) Puhumattomat paikat. Puheenvuoroja perheestä. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen julkaisusarja 22. http://www.sosiaalicollega.fi/julkaisut/julkaisusarja/Julkaisu_22.pdf, 9.8.2011, 15-45.

Jähi Riitta (2004) *Työstää, tarinoida, selviytyä. Vanhemman psyykinen sairaus lapsuudenkokemuksena*, Acta Universitatis Tamperensis 1015. Tampere: Tampereen yliopisto.

Karjalainen Tuula (1993) *Ikuinen sunnuntai: Martta Wendelinin kuvien maailma*. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.

Kauppinen Timo, Hanhela Rauno, Heikkilä Pirjo, Kasvio Antti, Lehtinen Suvi, Lindström Kari, Toikkanen Jouni & Tossavainen Antti (toim.) (2007) *Työ ja terveys Suomessa 2006*. Työterveyslaitos, http://www.ttl.fi/fi/verkkokirjat/tyo_ja_terveys_suomessa/Documents/06_tyo_ja_terveys_sisallyslyettelo.pdf, 15.9.2011.

Kautto Mikko (2007) *Suomalaisten hyvinvointi uuden kyselytutkimuksen valossa*. Teoksessa Kautto Mikko (toim.): Suomalaisten hyvinvointi 2006. Vaajakoski: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus, 19-33.

Kortteinen Matti (1982) *Lähiö: tutkimus elämäntapojen muutoksesta*. Helsinki: Otava.

Koskinen Seppo & Sainio Päivi & Aromaa Arpo & Toimintakykytyöryhmä (2002) *Avun ja kuntoutuksen tarve ja saanti. Terveys 2000 -tutkimuksen perustulokset*. Kansanterveyslaitos, <http://www.terveys2000.fi/perusraportti/13.html>, 21.4.2011.

Kröger Teppo (2009) *Hoivapolitiikan rajanvetoja*. Teoksessa Anttonen Anneli, Valokivi Heli & Zechner Minna (toim.): Hoiva. tutkimus, politiikka ja arki. Tampere: Vastapaino, 99-125.

Kröger Teppo (2011) *Retuning the Nordic welfare municipality. Central regulation of social care under change in Finland*. International Journal of Sociology and Social Policy, Vol 31(3/4), 148-159.

Kröger Teppo, Leinonen Anu & Vuorensyrjä Matti (2009) *Hoivan tekijät. Suomalainen hoivatyö pohjoismaisessa tarkastelussa*. Jyväskylän yliopisto, Sosiaalityön julkaisusarja 6. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Labov William (1997) *Some Further Steps in Narrative Analysis*. Julkaistu Journal of Narrative and Life History 7, 395-415, <http://www.ling.upenn.edu/~wlabov/sfs.html>, 8.3.2004.

Labov William (2011, forthcoming) *Oral Narratives of Personal Experience*. Cambridge Encyclopedia of the Language Sciences, <http://www.ling.upenn.edu/~wlabov/Papers/febOralNarPE.pdf>, 22.9.2011.

- Laki omaishoidon tuesta 2005/937. Finlex:
<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2005/20050937>, 9.9.2011.
- Leinonen Anu (2009) *Tutkittavana työssäkäynnin ja omaishoivan yhdistäminen: keskiarvoja, kokemuksia ja käsitteellistämisen tarpeita*. Gerontologia 23 (1), 14-22.
- Leinonen Anu (2010) *Adult children and parental care-giving: making sense of participation patterns among siblings*. Ageing & Society 31 (2), 308-327.
- Leinonen Anu (2011a, forthcoming) *Informal family carers and lack of personal time: Descriptions of being outside the sphere of formal help*. Nordic Social Work Research 1 (2).
- Leinonen Anu (2011b, forthcoming, accepted on 2nd Sept 2011) *Masters of their own time? Working carers' visions of retirement*. European Journal of Ageing.
- Leinonen Anu (2011c, forthcoming) *Toimivat palvelut – edellytys ansiotyön ja omaishoivan yhdistämiselle? [Functioning services – a precondition for reconciliation of gainful employment and informal family care?]*. Yhteiskuntapolitiikka 76 (5).
- Lewis Jane & Meredith Barbara (1988) *Daughters Who Care. Daughters Caring for Mothers at Home*. London and New York: Routledge.
- Liikkanen Mirja (2009): *Johdanto*. Teoksessa Liikkanen Mirja (toim.): Suomalainen vapaa-aika. Arjen ilot ja valinnat. Helsinki: Gaudeamus, 7-18.
- Lähteenmäki Maria (1999): *Vastuu kasvattaa itsenäisyyttä. Naisliike Suomea rakentamassa*. Teoksessa Apo Satu, Pylkkänen Anu, Lähteenmäki Maria, Kuusipalo Jaana, Julkunen Raija, Lehto Anna-Maija, Nikula Paavo, Eskola Katarina, Nenola Aili: Suomalainen nainen. Helsinki: Otava, 39-54.
- MacIntyre Alasdair (1987) *After Virtue: A Study in Moral Theory*. London: Duckworth.
- Matthews Sarah H. (1987) *Perceptions of Fairness in the Division of Responsibility for Old Parents*. Social Justice Research 1 (4), 425-437.
- McAdams Dan P. (1993) *The Stories We Live By. Personal Myths and the Making of the Self*. New York and London: The Guilford Press.
- Miettinen Sonja (2004) *Kun ikääntynyt äiti kuolee: kulttuuriset kuoleman kohtaamisen mallit kahden tyttären menetykskertomuksissa*. Gerontologia 18 (4), 241-256.
- Miettinen Sonja (2006) *Eron aika: tyttären kertomuksia ikääntyneen vanhemman kuolemasta*. Yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia 4/2006. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Milligan Christine (2001) *Geographies of Care. Space, Place and the Voluntary Sector*. Aldershot: Ashgate.

- Mishler Elliot G. (1986) *Research Interviewing: Context and Narrative*. Cambridge: Harvard University Press.
- Moisio Pasi, Karvonen Sakari, Simpura Jussi & Heikkilä Matti (2008) *Johdanto*. Teoksessa Moisio Pasi, Karvonen Sakari, Simpura Jussi & Heikkilä Matti (toim.): *Suomalaisten hyvinvointi 2008*. Helsinki: Stakes, 14-25.
- Murray Kevin (1989) *The Construction of Identity in the Narratives of Romance and Comedy*. Julkaistu teoksessa Shotter and K.J. Gergen (eds.): *Texts of Identity*. London: Sage, <http://home.mira.net/~kmurray/psych/ir&c.htm>, 5.4.2009.
- Mäkisalo-Ropponen Merja (2007) *Tarinat työn tukena*. Helsinki: Tammi.
- Mäntysaari Mikko (2005) *Realism as a Foundation for Social Work Knowledge*. *Qualitative Social Work* 4 (1), 87-98.
- Omaishoitajat ja Läheiset -Liitto (2011) *Työn ja omaishoidon yhteensovittaminen*, internet-sivut: <http://www.omaishoitajat.fi/mit%C3%A4-omaishoito> 9.9.2011.
- Omaishoitajat ja Läheiset -Liitto ry. (2004) *Työssäkäyvä omaishoitaja. Tietoa omaishoitajille*. Työn ja omaishoidon yhteensovittaminen -projekti 2002-2005, http://www.omaishoitajat.com/top/tyossakayva_omaishoitaja.pdf 29.10.2009.
- Pekkarinen Elina & Tapola-Haapala Maria (2009) *Kriittinen realismi sosiaalityössä – tiedontuotannosta emansipaatioon*. Teoksessa Mäntysaari Mikko, Pohjola Anneli & Pösö Tarja (toim.): *Sosiaalityö ja teoria*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 183-205.
- Phoenix Cassandra, Smith Brett & Sparkes Andrew C. (2010) *Narrative analysis in aging studies: A typology for consideration*. *Journal of Aging Studies* 24 (1), 1-11.
- Pylkkänen Anu (1999) *Suomalainen tasa-arvo. Agraarinen perintö ja valtioon kiinnittynyt yksityisyys*. Teoksessa Apo Satu, Pylkkänen Anu, Lähteenmäki Maria, Kuusipalo Jaana, Julkunen Raija, Lehto Anna-Maija, Nikula Paavo, Eskola Katarina, Nenola Aili: *Suomalainen nainen*. Helsinki: Otava, 24-38.
- Rapport Nigel & Overing Joanna (2007) *Social and Cultural Anthropology: the Key Concepts*. London: Routledge.
- Rauhala Pirkko-Liisa, Simpura Jussi, Uusitalo Hannu (2000) *Hyvinvoinnin tutkimusperinteet, hyvinvointipolitiikka ja 1990-luvun uudet avaukset*. *Yhteiskuntapolitiikka* 65 (3), 191-207.
- Ricoeur Paul (1990) *Time and Narrative, Volume I*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Ricoeur Paul (1991) *Narrative Time, Volume I*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Riessman Catherine Kohler (1993) *Narrative Analysis*. *Qualitative Research Methods Series, Vol 30*. Newbury Park, London and New Delhi: Sage.

- Riessman Catherine Kohler (2008) *Narrative Methods for the Human Sciences*. Los Angeles, London, New Delhi and Singapore: Sage.
- Rimmon-Kenan Shlomith (1999) *Kertomuksen poetiikka*. Tietolipas 123. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Rimmon-Kenan Shlomith (2002) *The Story of "I": Illness and Narrative Identity*. Julkaistu Narrative 2002:10 (1), <http://muse.jhu.edu/journals/narrative/v010/10.1rimmon-kenan.pdf>, 25.2.2009.
- Siikala Anna-Leena (1984) *Tarina ja tulkinta. Tutkimus kansankertojista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 404. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Sointu Liina (2009) *Koti hoivan tilana*. Teoksessa Anttonen Anneli, Valokivi Heli & Zechner Minna (toim.): *Hoiva. Tutkimus, politiikka ja arki*. Tampere: Vastapaino, s. 176-199.
- Sointu Liina (2011) *Läsnäolo hoivan arjessa*. Janus 19 (2), 158-173.
- Sosiaalihuoltolaki 710/1982 Finlex: <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1982/19820710> 29.10.2009.
- Sosiaali- ja terveydenhuollon tavoite- ja toimintaohjelma 2004-2007* (2003). Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2003:20, http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=28707&name=DLFE-3698.pdf&title=Sosiaali__ja_terveydenhuollon_tavoite__ja_toimintaohjelma_2004_2007_fi.pdf, 15.9.2011.
- Sparkes Andrew C. & Smith Brett M. (2003) *Men, sport, spinal cord injury and narrative time*. Julkaistu Qualitative Research 3, 295-320, <http://qrj.sagepub.com/content/3/3/295.full.pdf+html>, 9.9.2011.
- Sparkes Andrew C. & Smith Brett M. (2008) *Narrative Constructionist Inquiry*. Teoksessa Holstein J. & Gubrium J. (eds.) *Handbook of Constructionist Research*. London: Guilford Publications, 295-314.
- Squire Corinne, Andrews Molly, Tamboukou Maria (2008) *What is narrative research?*, teoksessa Andrews Molly, Squire Corinne, Tamboukou Maria (eds.): *Doing Narrative Research*. Los Angeles, London, New Delhi and Singapore: Sage, 1-21.
- Stone Elizabeth (2008) *Black Sheep and Kissing Cousins. How Our Family Stories Shape Us*. New Brunswick and London: Transaction Publishers.
- Stuifbergen Maria C., van Delden Johannes J.M. and Dykstra Pearl A. (2008) *The implications of today's family structures for support giving to older parents*. Ageing & Society 28 (3), 413-434.

- Tedre Silva (1999) *Hoivan sanattomat sopimukset. Tutkimus vanhusten kotipalvelun työntekijöiden työstä*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 40. Joensuu: Joensuun yliopistopaino.
- Tiittula Liisa & Ruusuvuori Johanna (2009) *Johdanto*. Teoksessa Ruusuvuori Johanna & Tiittula Liisa: Haastattelu. Tutkimustilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino, 9-22.
- Tilastokeskus *Ajankäyttötutkimus*. <http://www.stat.fi/til/akay/>, 15.9.2011.
- Tuomi Jouni (2001) *Aetatis hominum – eämänkulun vaiheet antiikin ja keskiajan kirjallisuudessa*. Teoksessa Heikkinen Eino & Tuomi Jouni (toim.): Suomalainen elämäntutkimus. Helsinki: Tammi, 13-37.
- Työaikalaki 605/1996. Finlex: <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1996/19960605>, 29.10.2009.
- Töttö Pertti (1997) *Pirullinen positivismi. Kysymyksiä laadulliselle tutkimukselle*. JYY:n julkaisusarja n:o 41. Jyväskylä: Kampus Kustannus.
- Ungerson Clare (1983) *Why do women care?* Teoksessa Finch Janet & Groves Dulcie (eds.) (1983): *A Labour of Love. Women, Work and Caring*. London, Boston, Melbourne and Henley: Routledge & Kegan Paul, 31-49.
- Vaarama Marja, Hakkarainen Anne & Laaksonen Seppo (1999) *Vanhusbarometri 1999*. Sosiaali- ja terveysministeriö, <http://pre20031103.stm.fi/suomi/pao/julkaisut/paosisallys2.htm>, 21.4.2011.
- Vaarama Marja, Moisio Pasi & Karvonen Sakari (toim.) (2010): *Suomalaisten hyvinvointi 2010*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, <http://www.thl.fi/thl-client/pdfs/8cec7cec-5cf3-4209-ba7a-0334ecdb6e1d>, 28.8.2011.
- Valkonen Jukka (2006) *Kuntoutus tarinoina*. Teoksessa Karjalainen Vappu & Vilkkumaa Ilpo (toim.) *Kuntoutus kanssamme. Ihmisen toimijuuden tukeminen*. Helsinki: Stakes, 174-191.
- Valokivi Heli & Zechner Minna (2009) *Ristiriitainen omaishoiva – läheisen auttamisesta kunnan palveluksi*. Teoksessa Anttonen Anneli, Valokivi Heli & Zechner Minna (toim.): *Hoiva. Tutkimus, politiikka ja arki*. Tampere: Vastapaino, 126-153.
- Weinberg, Darin (2002) *Qualitative Research Methods*. Malden, MA: Blackwell Publishers.
- White Hayden (1973) *Metahistory: the Historical Imagination in Nineteenth-century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Vilkkö Anni (2001) *Elämäntutkimus ja elämäntutkimuskerronta*. Teoksessa Heikkinen Eino & Tuomi Jouni (toim.): Suomalainen elämäntutkimus. Helsinki: Tammi, 74-85.
- Williams Gareth (1984) *The genesis of chronic illness: narrative re-construction*. *Sociology of Health & Illness* 6 (2), 175-200.

Willyard Jennifer, Miller Katherine, Shoemaker Martha, Addison Penny (2008) *Making sense of sibling responsibility for family caregiving*. *Qualitative Health Research* 18 (12), 1676-1686.

von Wright Georg Henrik (2001) *Hyvän muunnelmat*. Helsinki: Otava.

Väärälä Reijo (1998) *Sosiaalisten sopimusten muutos kaupunkien elämäntavan uhkana*. *Hyvinvointikatsaus* 1, 48-51.

Wærness Kari (1978) *The Invisible Welfare State: Women's Work at Home*. *Acta Sociologica Supplement* 21, 193-207.

Wærness Kari (1996) *Omsorgsrationaliteet*. Teoksessa Eliasson Rosmari (red.): *Omsorgens skiftningar*. Lund: Studentlitteratur, 203-212.

Ylinen Satu & Rissanen Sari (2005) *Sosiaalityö ja kaltoinkohdeltu vanhus*. *Gerontologia* 19 (2), 57-64.

Zechner Minna (2010) *Informaali hoiva sosiaalipoliittisessa kontekstissa*. Tampere: Tampere University Press.

Zechner Minna & Valokivi Heli (2009) *Hoivan tarve ja vanhan ihmisen toimintakyky*. Teoksessa Anttonen Anneli, Valokivi Heli & Zechner Minna (toim.): *Hoiva. Tutkimus, politiikka ja arki*. Tampere: Vastapaino, 154-175.

LIITE 1

The WoCaWo Project
 INTERVIEW QUESTIONS FOR FINNISH WORKING CARERS
 University of Jyväskylä (OJ & AL & TK), Spring 2009

These are the topics we addressed in each interview, but in practice the questions were adjusted to best suite to individual interviews. This means that formulation of the questions varies and they were not necessarily always presented in this particular order. Also, depending on interviewee's situation time and space given to different topics varies.

Caring/helping

- Tell me about the point in time when the caring/helping started. How long you have helped? Why does the person you help need care? (The health condition and the living situation of the person you care for then? Your employment situation then?)
- What kind of decision it was for you to start caring/helping?/ Personally, what kind of situation it was for you to start caring/helping? Were there other alternatives available, and why were they given up?
- What kind of care/help you provide (personal care, practical help etc.)? How much you help (e.g. how often weekly)?
- (What kind of changes there have been on the functional capacity of the person you care for/help? Has the need of help extended?)
- What makes you continue caring/helping? Have you ever considered giving up, why? Would you like to care/help more?
- Do you ever feel insufficient, or lonely, or exhausted? (Tell me about those situations.)

Combining paid employment and care/help

- Tell me about the content of your work?
- What does work mean to you?
- Has the caring/ helping had any impact on your work? Has it changed your qualities as a worker?
- What kind of arrangements you have made at work (for working hours) for the sake of care-giving?
- Have you reduced or are you willing to reduce your working hours because of caring? How would you feel if you would have to give up working because of caring?
- Have you omitted some working responsibilities because of caring/helping (e.g. training, social evenings)?

- What does your current employer think about your caring role? Does he/she know?
- What do your current colleagues think about your caring role? Do they know? Do you talk about these issues with them? (Do your colleagues have same kind of care responsibilities as you have?)
- How have the people at your workplace reacted to the arrangements you have made for your working hours because of caring/helping?

Family, Social life, Personal interests

- Could you describe your family and the people close to you
 - Spouse? Is he/she working?
 - Children? Where do they live?
 - Grandchildren? What does being a grandparent mean to you?
 - Siblings? Where do they live? Are they working?
- Could you describe your relationship with the person you care for/help? How close are you with him/her? How the relationship has changed in time and during the life course?
- Do you get help from your spouse/ children/ siblings/ other relatives or friends? What kind of help you get?
- Tell me about the situations when you didn't get the help you needed from your spouse/ children/ siblings/ friends? How did they explain their refusal to help?
- (Who would take up the carer role, if you would give up helping?)
- (Do you feel that the person you help is part of your family?)
- Has the care-giving responsibilities had any impact on your family life?
- How would you describe your relationship to your siblings? Has the care-giving responsibilities had any impact on your relationships with your siblings?
- Has your life situation had any impact on the relationships with your friends/social life?
- What kind of hobbies or interests you have? What do your own interests mean to you?
- Where and how do you spend your holidays? With whom? What do you do on your holidays?
- (How do/did you spend last/becoming Christmas? How do you spend national holidays?)

Social Services

- What kind of 'formal' help you and/or the person you help get (municipality, private enterprises, organizations)
- What kind of experiences you have from the local/Finnish service system (considering your life situation)?
- Is the help you get sufficient? What sort of additional help and advice you would need?
- Have you had enough information about services available?
- (Have you looked into your chances to receive carers' allowance?)

Future

- How do you foresee your life ahead? What kind of thoughts you have about your future?
- What kind of thoughts you have about your own ageing? What kind of expectations you have for your retirement?
- What kind of thoughts you have about ageing of the person you are helping?
- Has giving care to another person had any influence on your personal values? Do you see that you have received or gained something?/What have you received? Do you see that you have had to give up something?/What have you had to give up?
- What is your view on statutory leave for care-givers? Should it be paid or unpaid? Would you use it yourself, why/why not?
- What is your view on societal climate in regard to people who work and give care to their next of kin?
- (Do you think that families with children and families who give care to their elderly relatives are treated equally in Finland?)

Final remarks

- Is there something else you would like to tell about your work, family-life and combining these? Something we have not yet discussed? Do you want to give feed-back about the research questions or the topic of the research?
- (Would you like to participate in support group with people in similar life situation?)

8 Permissions to use interview in the research, to contact for a follow-up interview and to file data into Finnish Social Science Data Archive